45

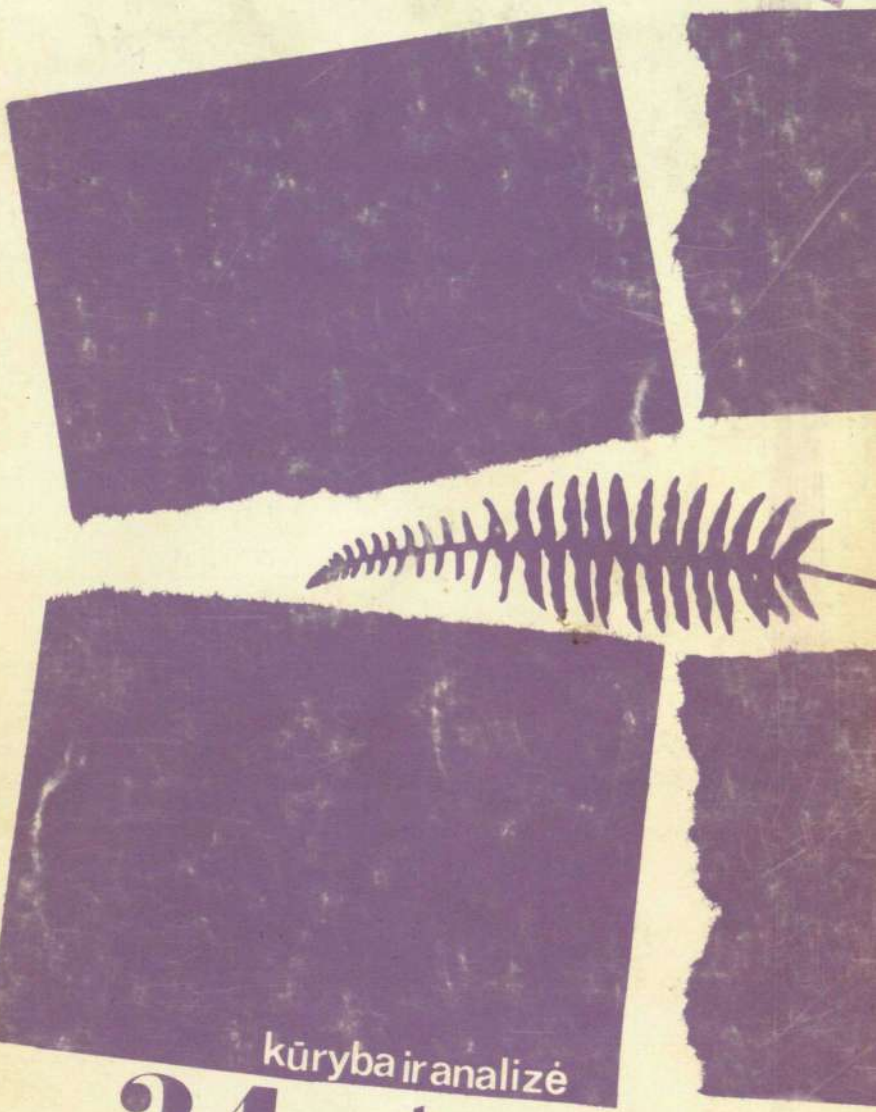

kūryba ir analizė

34 metmenys 1977

metmenys

15

Aldona Veščiūnaitė, Nuskendęs miestas 3 * *Tomas Venclova,* Rusai ir lietuviai 6 * *Algirdas Landsbergis,* Dangus griūva! (Ištrauka iš dramos „Šventasis narvas") 25 * *Kostas Ostrauskas,* Jūratė ir Kastytis 31 * *A. J. Greimas,* Aušrinė ir Laima II 35 * *Šarūnas Šimulynas,* Sutemose 93 * *Živilė Bilaišytė,* Metalas 99, Erdvė 100, Atspalviai 101, Pabaiga 102, Skeveldros 104 * *Jonas Jurašas,* Kodėl „Makbetas" ir kodėl „kruvinas"? 105 * O. Milašius Petro Klimo dienoraštyje 114 * *Vincas Trumpa,* Leonas Karsavinas — istorikas, filosofas, žmogus 135 * *Al. N. Dičpetris,* Tik žodžiai 153 * *Z. Papečkys,* . . .„Tarsi ožys graužias kilimą. . ." 163 *

Dabartinės marksizmo srovės, *Algis Mickūnas* 179 * Tarptautinis kolokviumas „Milašių 1977 metais beskaitant" 201 *

Lie... TSR
VA... BINĖ
BIBLIOTEKA
Ra 27. 3314

Dailės darbai: Ž. Mikšys 30, 162; *H. Vepštienė* 34; *I. Vepštaitė* 85; *V. O. Virkau* 24, 178; *A. Zakarauskaitė* 86-92.

NUSKENDĘS MIESTAS

ALDONA VEŠČIŪNAITĖ

Nuskendusio miesto ilgai
negalėjom rasti. Tiek metų!
Prigludę prie žemės
klausėm:
lyg dainos
skambesiai,
begalinės marmuro salės,
aidinčios tviskančios upės,
negęstančios prieblandos
tekančios tuneliais,
fantastiškų medžių alėjos,

dar tik pirmus sąsiuvinius
rašo
šviesiaplaukis Bachas
po vėjuota liepa,
laibakojės mergaitės
plevėsuojančiais plaukais
užklostę audimais pievas
gėlynuose muzikuoja,

Europą apkeliavęs
kubistas muzikas Prokofiev
nusileidžia
gimtajame krašte,
šuoliais perbėgęs —
beržynuose paukščiai skardenasi
plyšta žemė daigais —
disonansais išgąsdina,

viršuj kalnelyje
po žaibuojančia vaivorykšte
Andrea Palladio keturias knygas
rašo,
įėjęs pro vartus šiurkštaus
akmens
atrasi tęstinumą
bekraštį miestą
langus pavasariui

mes niekad nenutolstam
daiktai ir atspalviai, vardai
tie patys:
aukštoj žolėj paskendęs tiltas
saugo vakarą, gėlių kalbėjimą, kylančias
saulėn gatves.

RUSAI IR LIETUVIAI

TOMAS VENCLOVA

Viena didžiausių bėdų pasaulyje yra bandos instinktai ir privalomi žargonai — komunistiniai, antikomunistiniai, bet kurie kiti. Tik tada turime šansą pasakyti kažką prasminga, jei ryžtamės kalbėti kontroversiškai. Ypač liesdami tokią opią ir kontroversišką temą, kaip tautų santykiai bei savitarpio sąskaitos. Dar Lietuvoje buvau parašęs savilaidai straipsnį „Žydai ir lietuviai". Neatsisakau nei vienos to straipsnio eilutės (tiesa, norėčiau pats jį išversti į gimtąją kalbą, ir tikriausiai tai padarysiu). Išeivijoje jis ne tik sukėlė diskusiją, kuri yra normalus daiktas, bet ir susilaukė visiškai gėdingų antisemitinių komentarų. Tie komentarai įrodo, kad jis nebuvo beprasmis; o tai, žinoma, kiekvienam publicistui malonu. Rimtesni žmonės išeivijoje man prikišo, kad palaikau tautų kolektyvinės atsakomybės (taigi ir kolektyvinės bausmės) teoriją; tačiau straipsnyje kalbėjau ne apie kolektyvinę atsakomybę, o apie kolektyvinę *sąžinę* — tą reiškinį, kurio būtinumą vokiečiams priminė Heinrich Boell, o rusams Aleksandras Solženicinas.

Tema, kuria rengiuosi kalbėti dabar, nei kiek ne mažiau, gal net labiau kontroversiška. Tiesa, rašau nebe

savilaidai, o normaliai spaudai, ir tas skirtumas tikrai yra nemenkas. Bet ir vėl paliesiu kolektyvinės, tautinės sąžinės klausimą. Ir dabar manau, kad tautą tam tikru požiūriu galima ir dera suvokti personalistiškai, kaip didelę asmenybę. Tai bene svarbiausioji prielaida, iš kurios seka gana rimtos išvados. Manau, ji nepriešta-rauja ir moksliniam sociologiniam požiūriui. Ji tik esti kitoje (moralinėje) plokštumoje, aptaria kitą tautinės problematikos dimensiją.

Pradžiai pacituosiu vieno naujo lietuvių emigranto žodžius. Dalydamasis savo mintimis su būriu išeivių tautiečių, jis prasitarė ir apie tai, kas man šiandien (beje, ne tik šiandien) rūpi. Paklaustas, ar lietuviai nesijaučia pranašesni už rusus, atsakė šitaip:

„Jaučiasi ta prasme, kad rusai nėra europiečiai, o rusų-totorių-mongolų asimiliacinis mišinys, kuriam europinės kultūros apraiškos nesuprantamos, svetimos, o sovietiniu mastu net priešiškos ir pavojingos" (*Į Laisvę*, 1976, Nr. 68 [105], psl. 38).

Šis sakinys man (ir, tur būt, kiekvienam racionalistui) kelia vidinį pasipriešinimą. Niekada nesutiksiu, kad Čaadajevas ar Nabokovas „nėra europiečiai", kuriems „europinės kultūros apraiškos nesuprantamos, svetimos". Deja, lietuviai tokio masto europiečių dar neturėjo. Esu tikras, kad ir Solženicinas su Sacharovu savo veikla realizuoja kaip tik tuos idealus, kurie per ilgus amžius susiklostė Europoje. Giliau pažvelgus, pati „europiečių" ir „aziatų" priešprieša yra abejotinas ir slidus daiktas — bet tiek jau to. Rusai gretinami su totoriais ir mongolais — o juk ir čia niekas nėra paprasta. Pirmiausia, dar neįrodyta ir tikriausiai nebus įrodyta, kad „asimiliacinis mišinys" kuo nors esmingai blogesnis už gryną rasę. Antra, totoriai ir mongolai ne daugiau verti paniekos už kitą kurią tautą. Sakysime,

Krymo totoriai, virtę genocido auka, pelnė visų pagarbą savo didvyriška (ir labai europiška) kova už žmogiškąsias ir tautines teises. O mongolai davė ne vien Džingischaną, bet ir rafinuotą budistinę kultūrą (lygiai kaip ir vokiečiai davė ne vien Hitlerį, bet ir Goethę su Hegeliu). Dėl to, kad europinės kultūros apraiškos „sovietiniu mastu net priešiškos ir pavojingos", irgi būtų galima pasiginčyti. Juk marksizmas, kuriuo ir šiandien prisiekinėja tarybiniai vadai, gimė ne kur kitur, o Europos universitetuose ir bibliotekose. Tiesa, čia dera prisiminti seną maskviečių sąmojį. Centrinė Maskvos gatvė — Markso prospektas — prasideda biblioteka ir universitetu, o baigiasi visiems žinomu Lubiankos pastatu. Bet pradžia vis dėlto ten — grynai europinėse įstaigose. . . Ir dauguma marksizmo žinovų pripažins, kad prospekto konfigūracija turi vidinės logikos.

Dailininkas Vladislovas Žilius, taręs mano pacituotus žodžius, yra žmogus, kurio talentu ir ryžtingumu neturiu mažiausio pagrindo abejoti. Be to, ne visiškai aišku, ar jis kalba savo vardu, ar tik perteikia Lietuvos žmonių nuomonę. Todėl jo nė kiek nesmerkiu. Juo labiau, kad toji nuomonė Lietuvoje tikrai paplitusi — čia Žilius nei trupučio neklysta. Ne tik išeivių, bet ir Lietuvos žmonių masinėje sąmonėje slypi daug paniekos ir agresyvaus jausmo rusams. Eilinis rusas, žinoma, turi lietuviams analogiškų jausmų (gal kiek mažiau paniekos, kurią neretai atstoja pavydas).

Lengva pasakyti, kad tai natūralus reiškinys. Su rusais lietuvio sąmonėje siejasi deportacijų prisiminimai, ekonominės bėdos, kasdieninis kultūros ir religijos prievartavimas, tautinį ir žmogiškąjį orumą žeminanti prievolė įvairiais būdais garbinti vyresnįjį (tiksliau, didesnįjį) brolį, pagaliau kartais nutolstanti, kartais priartė-

janti, bet nuolat tvyranti horizonte kalėjimo ir fizinio sunykimo grėsmė. Eiliniam rusui savo ruožtu neviešai įdiegta, kad lietuviai — tai fašistai, kurie šaudė į jo tautiečius (kas buvo, tas buvo) ir progai pasitaikius mielai iššaus į jį patį; be to, jie kažkaip įsigudrina geriau už jį verstis, iš esmės išnaudodami Rusiją, lygiai kaip čekai, lenkai ar kubiečiai. Tokiu psichologiniu pamatu remiasi kasdieninis, buitinis abiejų tautų kontaktas. Čia galima ir dažnai dera įžiūrėti pagirtiną lietuvių atsparumą bei pasyvią rezistenciją. Bet aš čia dar įžiūrėčiau didelę dviejų tautų tragediją.

Neapykantą įmanoma suprasti. Rytų Europoje ją dažniausiai lengva suprasti. Kartais ją įmanoma daugiau ar mažiau pateisinti (tiksliau pasakius, atleisti). Bet neapykantos ir kerštо jausmai nepadeda konstruktyviai spręsti jokių socialinių problemų. Didelė, gal didžioji dalis lietuvių žiūri į rusus nediferencijuotai, remiasi vien emocijomis ir net rasinio pobūdžio instinktais, o ne protu. Šiuo požiūriu padėtis krašte ir išeivijoje ne per daugiausia skiriasi. Rusas virsta tuo atpirkimo ožiu, kuriam suverčiamos visos pastarųjų dešimtmečių nelaimės. Rusas laikomas žandaru, alkoholiku, apatišku barbaru, ištvirkėliu, pagaliau žmogžudžiu. Kas be ko, Lietuvon atvykstantys kolonistai, ypač administratoriai, dažnokai atitinka jei ne visus, tai bent dalį šių epitetų. Atitinka juos ir neretas lietuvis, bet į tai, savaime aišku, kreipiama kur kas mažiau dėmesio. Mat, rusas, kaip daugelis samprotauja, toks jau apsigimęs, ir nieko čia nepadarysi; o lietuvis — tiktai „užsikrėtęs" ar „parsidavęs", bet dar ne visai nurašytas. Tie jausmai bei psichologiniai stereotipai pakankamai stiprūs ir lietuviškojo komunistinio elito tarpe. Ten jie gal ypač įsiaudrinę, nes elitas priverstas kasdien viešai prisiekinėti meilę rusų tautai, o šiaip jau labai norėtų

esmingai persidalinti su rusais valdžios vietas ir algas. Be to, įvairios smulkios niekšybės, kurias itin dažnai daro patys lietuviškieji vadovai, puikiausiai paaiškinamos „Maskvos diktatu" ar „nenoru supykdyti Maskvą"; tuo tarpu Maskva apie tuos reikalus ne ką ir težino. Tokia kasdieninė veidmainystės praktika valdžios žmogų psichiškai slegia ir siutinte siutina; ir aš jį galiu tik užjausti. Nediferencijuota, nesubalansuota pažiūra, ksenofobija, gerokai primenanti europiečio miesčionio pažiūrą į „gastarbeiterius" ar amerikiečio į negrus, reiškiasi ir kituose sluoksniuose. Kartais — laimė, pakankamai retai ir kasmet rečiau — ji prasiveržia ir į pogrindžio spaudą. Taip, iš dalies tai atsirado dėl pergyventų ir vis dar pergyvenamų bėdų. Bet iš dalies tai yra ne kas kita, kaip „išvirkščia sovietizacija". Žmonės nepriima susikompromitavusios ideologijos ir nepajėga išsiugdyti kitos, konstruktyvesnės ir humaniškesnės. Stinga žinių apie pasaulį ir apie savo pačių tradicijas, nėra normalių diskusijos sąlygų, pagaliau nėra nei jėgų, nei laiko, nei didelio noro. Ir valdžia, rodos, ima pastebėti, kad tie necivilizuoti tautiniai jausmai kartais jai pravartūs — pagal senovinį dėsnį „skaldyk ir viešpatauk". Lenkijoje, Ukrainoje visokiais metodais kurstomas antisemitizmas (pasididžiuodami galime tvirtinti, kad dabartinėje Lietuvoje jo sukurstyti nepavyko). Toje pačioje Lenkijoje Gomulka ir Močaras savo valdžios išlaikymui bandė panaudoti net antirusiškas nuotaikas (manytina, su tyliu Maskvos pritarimu). Griežtai antirusiškoje Albanijoje vidaus politika labiau seka Stalino modelį, negu pačioje Rusijoje (apie tai verta pamąstyti žmonėms, kurie mano, jog nepriklausomybė yra vaistas, automatiškai gydąs nuo visų ligų). Beje, Lietuvos saugumo tardytojai, kiek girdėti iš pogrindžio spaudos, dažnai užduoda suimtiems tautiškų pažiūrų

disidentams triuškinantį, jų manymu, klausimą: „Ir kam tau tas Sacharovas? Jis juk rusas".

Žinoma, ypač stipriai — daug stipriau, negu lietuvių — kurstomas ir panaudojamas rusų šovinizmas. Bet tai klausimas, kuris mano požiūriu labiausiai turi rūpėti (ir rūpi) pačių rusų inteligentijai. Man, lietuviui, rūpi mano tautiečiai, *jų* kompleksai ir *jų* klaidos. Šiaip ar taip, tautinės neapykantos ir kerštо grįžtamasis ryšys (feedback) yra labai pavojingas ir negeistinas daiktas. Jei tas psichologinis nusiteikimas stiprės, kokių nors pakitimų atveju Rytų Europoje galėsime susilaukti piautynių, prieš kurias nublanks dabartinio Ulsterio įvykiai ar net tragiškasis Lietuvos partizanų karas. Geriausieji Lietuvos ir Rusijos žmonės — tatai galiu visai atsakingai teigti — palaipsniui gesina šį grįžtamąjį ryšį. Ir išeivija, bendraudama su naująja rusų emigracija, gali prie to kiek prisidėti. Tai nebus nei „tautinis nusiginklavimas", nei „budrumo praradimas". Priešingai, tikros tautinės nesėkmės prasideda tuomet, kai analizę pavaduoja nekontroliuojamos emocijos, ksenofobinės ligos ir triukšmingos frazės.

Tautą galima suprasti kaip tam tikrą organišką (ir hierarchišką) vienetą, kurio dalys papildo ir palaiko, reguliuoja ir kartais pavaduoja viena kitą. Jos gali net kovoti tarpusavyje, neprarasdamos esmingos vienovės. Šis požiūris, manau, priimtinas tiek racionalistinės orientacijos mokslininkui (pavyzdžiui, kibernetikui), tiek religinės orientacijos mąstytojui: jie regi tą patį fenomeną skirtingomis, bet viena kitos nepaneigiančiomis perspektyvomis. Be to, tauta (kaip ir asmenybė) yra sistema su laiko dimensija. Ji tik tada verta savo vardo, jei turi istorinę atmintį ir savitą, skirtingą nuo kitų ateities projektą. Šiuolaikinio totalitarizmo pastangos denacionalizuoti, likviduoti tautas nukreiptos pirmiau-

sia į šią laiko dimensiją: tautų istorinė atmintis visokeriopai pažeidžiama, praeitis iškraipoma ir cenzūruojama, o ateityje visoms žadamas vienas ir tas pats likimas (iš esmės dabartinio likimo ekstrapoliacija ir atsikartojimas). Kiek panašia kryptimi veikia „mass culture" tendencijos demokratiniuose kraštuose, bet tai vis dėlto kita (ir paini) problema. Tautų panaikinimas arba susiliejimas neabejotinai reikštų pasaulinės kultūros pabaigą. Bent tos kultūros, kurią mes pažįstame, mylime, kurią tikrai verta mylėti. Laimė, atrodo, kad toks panaikinimas vis dėlto yra utopija.

Žmogus įgyja pirminę orientaciją pasaulyje per savo tautą, per specifiškas tai tautai semiotines sistemas (iš jų svarbiausioji yra kalba, nors ją papildo ir retkarčiais pavaduoja kitos sistemos, pavyzdžiui, religija). Skirtingų tautinių sistemų sandūros, savitarpio projekcijos ir net kova (kol ji nevirsta naikinimu) dinamizuoja ir praturtina kultūrą, kuri tuo pačiu tampa adekvatesniu žmogaus orientavimosi ir išlikimo įrankiu. Solženicinas savo nobelinėje kalboje nusakė šį faktą dažnai cituojamais žodžiais: „. . .tautų išnykimas mus ne mažiau nuskurdintų, negu visų žmonių supanašėjimas į vieną charakterį, į vieną veidą. Tautos — tai žmonijos turtas, tai jos apibendrintos asmenybės: pati mažiausia turi skirtingą spalvą, slepia savyje ypatingą Dievo sumanymo bruožą". Nors Solženicinas, kaip jam įprasta, kalba religiniais terminais, jo požiūris puikiai suprantamas ir nekonfesiškai nusiteikusiam žmogui. Pridursiu, kad mažosios tautos ypač išplečia pasaulinės kultūros galimybes, nes jų kultūrinis potencialas (taip sakant, joms istoriškai duotų „kultūrinių etatų" kiekis) anaiptol nėra tiesiogiai ir paprastai koreliuotas su jų dydžiu. Kiek žinoma, sistema optimaliai funkcionuoja, kol neperžengia tam tikrų dydžio ribų. Tarp geriausiai funkcionuojan-

čių pasaulio valstybių matome Islandiją, tarp prasčiausiai funkcionuojančių — totalitarines TSRS ir Kiniją, taip pat ir demokratinę Indiją (kita vertus, tokia Vengrija turi nemažai teigiamybių, palyginus su TSRS). Žinoma, visur būna išimčių, bet jos paaiškinamos istoriškai ar geografiškai. Tautai (ir gal net pirmiausia nedidelei tautai) būdingas tam tikras apsisprendimas pasaulyje, normaliomis sąlygomis įgaunąs savarankiškos valstybės formą. Tokioje valstybėje, aplamai paėmus, lengviau spręsti socialinius konfliktus ir kultūriškai augti; šių dienų pasaulio integracinės tendencijos tam neprieštarauja. Žinoma, nepriklausomi yra tik tie, kurie to nori ir tai užsitarnauja savo aktyvumu — kitaip sakant, turi ir išsaugo savąjį „projektą". Gali nesiskirti kalba, bet skirtis „projektai" (anglai ir amerikiečiai, portugalai ir brazilai); kartais kalba gali būti net prarasta, neprarandant „projekto" (airiai). Beje, tai, kas atsitiko airiams, gali atsitikti ukrainiečiams ir ypač baltarusiams, nors tai būtų tikrai negeistina.

Derėtų dar pasakyti, kad kiekviena tauta yra atvira sistema. Jos vertė ir galimybės matuojamos anaiptol ne kraujo grynumu — veikiau yra priešingai. Į stipresnės kultūros „gravitacinį lauką" visada patenka nemažas skaičius kitataučių. Tokie atvejai gerai žinomi rusų istorijoje: Gogolis buvo ukrainietis, Dostojevskis jei ne lietuvis, kaip kartais įrodinėjama, tai tikrai baltarusis, Mandelštamas žydas. Kai kurie *Kontinento* autoriai (Piatigorskis) šia proga šneka apie imperiškąjį, auksinį rusų kultūros periodą, kada kitataučiai į ją įsijungdavo laisva valia, neprarasdami savųjų vertybių. Tai gerokai ginčytina tezė. Bet įdomu, kad panašų „gravitacinį lauką" turi ir lietuviai. Tai kalba apie tautos stiprumą ir net galėtų mus pagydyti nuo vieno kito komplekso. Lietuvių kultūrą pasirinko kaip savąją ne

vienas vokietis (nuo giesmynų rengėjų per Jurgį Sauerveiną ligi, sakysime, Juozo Ereto), ne vienas rusas (Levas Karsavinas), ne vienas žydas (Icchokas Meras), vienas kitas lenkas (nors pastaruoju atveju stipresnis buvo atvirkščias procesas).

Organiškos ir atviros sistemos, — tautos, — be abejo, gali normaliai bendrauti, stiprinti ir praturtinti viena kitą tik nedirbtinio suverenumo ir demokratijos sąlygomis. Tomis sąlygomis irgi pasitaiko konfliktų, bet jie principe gali būti išspręsti racionalia dvasia, siekiant stabilumo ir kooperacijos. Nesunku pastebėti, kad šių dienų pasaulis anaiptol nėra stabilus ir kooperatyvus. Tai tiesa, bet dėl to kaltas totalitarizmas, — o totalitarizmas yra toji Kartagina, kuri privalo žlugti.

Pilnavertė asmenybė vienodai gerbia visas kitas; lygiai tas pats principas turi galioti ir kolektyvinėms asmenybėms. Ir jei mes pasisakome prieš totalitarizmą, turime atidžiai stebėti jo pėdsakus savyje. Be abejo, Dovydas sukelia daugiau simpatijų, negu Galijotas; ginamasis, tegu ir agresyvus mažųjų nacionalizmas labiau pateisinamas, negu hegemoniškas ir visada agresyvus didžiųjų nacionalizmas. Bet tautos negalima absoliutizuoti. Esti etinės vertybės, svarbesnės už tautą: krikščioniui tai Dievas, nekonfesiniam liberalui — žmogiškumas ir tiesa. Išsaugoti tautą ir prarasti žmogiškumą yra blogiau, negu patirti atvirkščią procesą (tiesa, šiedu procesai paprastai kažkaip koreliuoja). *Totalitarizmas išprovokuoja tautos absoliutizavimą, kuris pats yra totalitarinės sąmonės forma.* Neretai paverčiame kitatautį visokeriopų blogybių — taip pat ir savųjų blogybių — projekcija. Tuo tarpu brandi, pasiryžusi išlikti ir augti tauta turi būti kritiška ne vien užkariautojo ar kaimyno, bet ir savo atžvilgiu. Ir geriau tą kriticzmą perdėti, negu jį sumažinti.

Išeivijoje — ir labai dažnai pačioje Lietuvoje — rusas ir komunistas yra beveik sinonimai. Itin paplitusi mintis, kad šiandieninė tarybinė sistema yra logiškas carinės rusų sistemos tęsinys. Su tuo nesutinku (iš emigracijos publicistų šiuo klausimu visiškai palaikau V. Jungėną). Tragiškų įvykių, ištikusių Rytų Europą, negalima vesti iš blogos, „išsigimėliškos" ar „aziatiškos" rusų prigimties (įgimtas tautų blogumas, kaip ir įgimtas gerumas, yra mitas). Negalima jų išvesti ir iš labai nelaimingai susiklosčiusios rusų istorijos, nors čia jau esame kiek arčiau tiesos. Rusija turėjo stiprių imperialistinių tendencijų; bet jos nėra amžinos ir nekintamos, lygiai kaip vokiečių ar britų imperialistinės tendencijos, šiandien virtusios veikiau istoriniu prisiminimu. Globalinio, ideokratinio (ar jau logokratinio), iracionalaus imperializmo, kurį stebime Rytuose dabar, negalima tapatinti su gana „normaliu" ir senamadišku caro Rusijos imperializmu. Jie kokybiškai skiriasi, nors iš pirmo žvilgsnio galima to ir nepastebėti. Naujasis imperializmas yra iš esmės anacionalinis — net tada, kai panaudoja savo reikalui nacionalinius jausmus ar kai kurias nacionalinės politikos tradicijas. Jis tiek pat nukreiptas prieš rusų tautos laikinę dimensiją (jos istorinę atmintį ir ateities „projektą"), kiek prieš lietuvių ir visų kitų tautų.

Be abejo, senasis rusų valstybės imperializmas Lietuvai buvo skaudus ir pavojingas. Visi ligi šiol tai atsimename — ačiū Dievui, atmintį turime neblogą (anot lenkų, „kas lietuvį užkabina, tam jis neatleidžia ir po šešių šimtų metų"). Prisimename ir tokius įvykius, kaip caro Aleksejaus Michailovičiaus armijos 1655 metais Vilniuje surengtas skerdynes. Na, bet ir rusų metraščiai vadindavo mus „Litva okajannaja" („velnio apsėstoji Lietuva") — ir gal ne be pagrindo. LDK epo-

choje patys buvome šiokie tokie imperialistai — matyt, kai kas nuo mūsų gerokai (ir nebūtinai pelnytai) nukentėdavo. Prisimename Muravjovą, spaudos draudimą ir rusifikacijos kampaniją. Ji taip giliai įsirėžė į tautos atmintį, jog dabartinė padėtis daug kam atrodo analogiška aniems laikams; gal blogesnė, bet analogiška. Deja, analogijos nėra. Carinė rusifikacija buvo šiurkšti (sutinku ją vadinti ir chamiška, ir barbariška). Bet tai buvo tos pačios rūšies reiškinys, kaip lietuvių ir lenkų germanizacija Prūsuose, bretonų prancūzinimas, škotų ir airių priverstinis suartinimas su anglais, baskų — su ispanais. Gal formos buvo žiauresnės (tai irgi dar klausimas, prisiminus, pavyzdžiui, airių situaciją); bet rezultatai buvo žymiai menkesni. Bretonai, baskai, škotai, airiai, Prūsų lietuviai fundamentaliau nutautėjo, negu Didžiosios Lietuvos lietuviai. Civilizuoti ir pedantiški imperialistai juos spustelėjo gal švelniau, bet sėkmingiau, negu rusai mus.

Taigi senasis rusų imperializmas, kad ir biaurus, dar telpa į tam tikrus tradicinius rėmus. Sutapatindami su juo komunizmą, labai netiksliai įvertiname komunizmo charakterį. Tur būt, šią klaidą daro daugybė Vakarų politinių veikėjų (ligi Kissingerio ir gal net Brzezinskio), kurie savo bėdai šnekasi su TSRS taip, lyg šnekėtųsi su caro Rusija. Komunizmas (bent ligi šiol turėjusios progų pasireikšti jo formos) nepripažįsta dviejų dalykų. Nepripažįsta kompromiso (jei daro kompromisą, tai būtinai trumpalaikį, su „reservatio mentalis") ir nuomonių skirtumo (taigi ir tautinių „projektų" skirtingumo). Visas tautas nori perorganizuoti pagal vieną modelį, kuris principiškai prieštarauja ne tik lietuvių, bet ir rusų tradiciniams modeliams.

Rizikuoju laužtis į atviras duris, tačiau priminsiu, jog Spalio revoliucija — anaiptol ne vienų rusų, gal

net pirmiausia nerusų reikalas. Joje esmingą vaidmenį suvaidino lenkai (Dzeržinskis), gruzinai (ne vien Stalinas, bet ir Ordžonikidzė, Jenukidzė), žydai (Trockis, Zinovjevas), labai daug latvių ir visai pakankamas skaičius lietuvių (ne vien Kapsukas, bet ir Putna, Vareikis). Visi jie buvo gerokai denacionalizuoti, ištikimi ne savo tautoms, o komunizmo (ar bent valdžios) idėjai; šnekėjo paprastai rusiškai, bet rusų kalba jiems turėjo lygiai tokią pat vertę, kaip, sakysime, esperanto. Tarp kitko, ir vėlesniuose tarybinių komunistų aktuose — pavyzdžiui, Vengrijos ir Čekoslovakijos malšinime — dalyvavo daugybės tautų atstovai, neišskiriant lietuvių. Keletą lietuviškųjų malšintojų net asmeniškai pažįstu, o apie lietuvių perėjimą į vengrų ar čekų pusę kažkaip nesu girdėjęs (rusų tarpe tokių atvejų būta — tiesa, čia gal viskas priklauso nuo statistinių priežasčių). Po revoliucijos pirmiausia buvo triuškinamos kaip tik rusų religinės ir istorinės (vadinamosios reakcinės) tradicijos. Tas modelis vėliau pasitarnavo „perorganizuojant" ir kitas tautas. O ekscesų gal pradžioje buvo net daugiau. Rusų inteligentai neretai tvirtina, kad jų kultūra smarkiau nukentėjo, negu, pavyzdžiui, lietuvių. Žinoma, konkuruoti nelaimėmis ir ginčytis dėl jų lyginamojo svorio — gana tuščias reikalas; kaip pastebėjo rusų poetas N. Koržavinas, tai gali duoti naudos nebent nelaimių kaltininkams. Tačiau, šiaip ar taip, rusų kultūra *pertvarkoma* ilgiau už kitas. Ir tai nesunku pajusti. Žinau tai ir iš asmeninio patyrimo, iš dažnų kelionių po Rusiją. Sakysime, cerkvių sulikviduotas tikrai žymiai didesnis procentas, negu bažnyčių Lietuvoje, kirchių Estijoje, gal didesnis, negu mečečių Vidurinėje Azijoje. Pagal esančius apskaičiavimus, prieš revoliuciją rusų imperija turėjo 80 tūkstančių cerkvių; 1939 metais jų buvo likę tik penki šimtai; karo metais cerkvių

Lie... TSR
VA... BINĖ
BIB... TEKA
R 27-3314

skaičius pasiekė 10 tūkstančių, bet 1975 m. jų vėl veikė tik keli tūkstančiai (trys ketvirtadaliai — vakarų respublikose ir srityse). Milijoniniame Minske yra vos dvi cerkvės, o Karaliaučiaus srityje — nei vienos. Tiesa, Vilniuje jų šešios ar septynios, ir čia nesunku įžvelgti tam tikrą politiką. Bet vis dėlto mane kiek nustebino neseniai skaitytas I.B. Daugvilos reportažas apie kelionę Lietuvon. Tas autorius matęs, „kad visos pravoslavų cerkvės šviežiai atremontuotos, baltutėlės, net apie langus, duris paauksuotos. . . Ir Kauno Soboras, ir visos kitos mano matytos cerkvės auksu žiba!" (*Sėja*, 1977, Nr. I, psl. 47). Kauno Soboras, kaip ir Vilniaus Katedra, seniai paverstas muziejumi; o dauguma Vilniaus cerkvių tikrai ne geriau atrodo ir verčiasi už katalikų bažnyčias. Viena jų tapo net kalėjimu (kaip ir katalikiškoji Vizičių bažnyčia). Ko jau ko, o Lietuvos pravoslavinimo šiuo metu nėra.

Po revoliucijos buvo sunaikintas labai didelis kiekis rusų kultūros paminklų. Tas naikinimas — pavyzdžiui, senosios architektūros sprogdinimas — vyksta ir dabar, nors nebe tokiu mastu. Rusų disidentų spaudoje apie tai pateikiama daug medžiagos (prieš keliolika metų inteligentų protestai pasiekdavo ir viešąją spaudą). Savo akimis matęs garsųjį Solovkų vienuolyną, galiu teigti, kad nei vienas žymesnis Lietuvos architektūros paminklas nėra taip pasibaisėtinai suardytas. Nors Vilniaus ir Kauno paminklai dažniausiai yra gana prastoje būsenoje, visiškai ir negrąžinamai likviduoti dar tik keli; tuo tarpu Maskvoje (nekalbant apie Rusijos provinciją) — virš keturių šimtų. Teisėtai skundžiamės, kad Lietuvos miestų gatvės pavadintos nelietuviškais vardais; bet ne kiekvienas pastebi, kad ir Maskvoje praktiškai išnyko visi tradiciniai, tautiniai gatvių pavadinimai — Ostoženka, Maroseika ar Tvers-

kaja. Bet ką čia bekalbėti apie kultūros paminklus! Pats rusų tautos kultūrinis sluoksnis patyrė nei kiek ne menkesnį valymą, negu kitose respublikose. Ir rusų valstiečių per kolektyvizacijos kampaniją nukentėjo ne mažiau už kitus.

Šiandien Voronežo apylinkėse ar Šiaurės Rusijoje matai tokį išmirusį kaimą, kokio nepamatysi Gruzijoje arba Lietuvoje. Gyvenimo lygis ten kur kas žemesnis, nors caro laikais jis dažniausiai toks nebūdavo. Lietuva ir šiandien verčiasi geriau už tuos, kurie ją, įprastiniu žargonu kalbant, eksploatuoja ir apiplėšia. Disidentų sluoksniuose dažnai sakoma, kad Tarybų Sąjunga — bene vienintelė istorijoje imperija, kuros kolonijiniai pakraščiai ekonomiškai toli pranoksta metropoliją. Žinoma, pabaltiečiams padeda dar neprarastas darbštumas, racionalaus ūkininkavimo įgūdžiai; gruzinams ir armėnams — pati gamta ir labai giliai įsišaknijusi tose tautose savitarpio paramos tradicija. Rusai, patyrę daugiau bėdų, labiau ir demoralizavosi (nors kitos tautos juos gana sparčiai vejasi). Bet visiškai netikslu kalbėti apie „rusišką išnaudojimą". Išnaudoja valdžia, sudaryta anaiptol ne vien iš rusų, ir išnaudoja visus — karinės pramonės, pasaulinės revoliucijos, gera dalimi tiesiog savo pačios naudai. Pacituosiu dar vieną populiarų mūsuose posakį: komunizmas skiriasi nuo nacizmo, be ko kito, ir tuo, kad nacizmas bandė garantuoti sotų gyvenimą vienai tautai kitų tautų sąskaita, o komunizmas garantuoja prastą gyvenimą visiems.

Galima tvirtinti, kad gruzinai, armėnai, net moldavai, uzbekai, buriatai — ir, žinoma, pabaltiečiai (gal išskyrus latvius) yra geriau už rusus išsaugoję tradicinę buitį ir istorinę atmintį. Kad ir labai varžomi mūsų kraštotyrininkai — rusai mums tokios kraštotyros tegali pavydėti. Kad ir nelengva mūsų istorikams — mes,

lygiai kaip ir Kaukazo tautos, savo istoriją dar žinome ir gerbiame. Tuo tarpu eilinis rusas žino tik tai, kad jis sumušė vokiečius (ir tiek mažai težino anaiptol ne dėl savo kaltės). Bandymai populiarinti rusų tautosaką, kostiumą, restauruoti jų istorinius miestus, deja, yra tik mirusio organizmo galvanizacija, ir patys rusų inteligentai juos dažniausiai taip vertina. Žinoma, tai geriau negu beatodairiškas naikinimas, bet tai jau nebeturi tikro kultūrinio svorio. Maskvietis samizdato autorius G. Pomerancas yra parašęs: „Mūsų šalyje liko tik liaudies pėdsakai, tarsi sniego pėdsakai pavasarį. . . Liaudies kaip didžios istorinės jėgos, kultūros nugarkaulio, Puškino ir Goethe's įkvėpimo šaltinio — nebėra" (cit. pagal *Političeskij dnevnik*, II, Amsterdam, 1975, psl. 428). Tų žodžių dar negalima taikyti lietuvių (ar, pavyzdžiui, armėnų) liaudžiai; bet, ko gero, jie nebėra hiperbolė, kalbant apie rusų (gal ir baltarusių, ukrainiečių) liaudį. Drįsčiau teigti netgi tai, kas gali pasirodyti rasistiška: milijonų geriausiųjų žmonių žuvimas Gulage ir kare, alkoholizmas bei kitos nelaimės gal pažeidė patį rusų tautos genetinį fondą. Be abejo, tai gresia ir lietuviams. Normalios tautos, liaudies, visuomenės atstatymas darosi sunkus uždavinys. Tikėkimės, ne beviltiškas.

Taigi, rusų ir lietuvių likimas iš esmės yra bendras. Priverstinis „vyresniojo brolio" garbinimas tėra veidmainiška kompensacija, kurią sistema randa reikalo mokėti rusams už jų tautinės ir istorinės būties suardymą. Vienais ar kitais sumetimais, kaip jau sakiau, gali būti naudojamas rusų nacionalizmas (jį ypač kurstė nerusas Stalinas karo ir pokario metais). Tais pačiais sumetimais į pakraščių respublikas gali būti perkeltos rusiškai kalbančių žmonių (nebūtinai rusų) masės. Bet tai daroma ne iš meilės rusams — o ne, sistema nemyli

nieko, į vargingą rusų minią ji net žiūri ypatingai iš aukšto. Tai daroma ne rusų tautos, o tik imperijos interesais, nes rusai — tuo tarpu didžiausioji žmonių grupė — vis dar cementuoja imperiją. Teoriškai galima įsivaizduoti situaciją, kada kokia nors kita tauta užimtų rusų vietą. Nuo to nepagerėtų niekas.

Kas nors man pasakys, jog vis dėlto yra nemažai sričių, kuriose rusų tauta „lygesnė už kitas". Taip, yra. Visose respublikose privaloma ir daugeliu atvejų preferuojama rusų kalba. Tiesa, čia respublikos turi labai didelių skirtingumų. Penkiose iš jų — Gruzijoje, Armėnijoje ir trijose Pabaltijo — vietinė kalba nepalyginti labiau apsaugota, negu kitur. Kiek tai truks, sunku pasakyti, bet nuo pačių respublikų čia vis dėlto gana daug priklauso. Perėjimas į rusų kalbą ar rusų tautybės priėmimas valdžios laikomas teigiamu reiškiniu ir žmogui dažnai padeda, tuo tarpu į atvirkščią procesą žiūrima labai nepalankiai. Bet įdomu, kad tokio atvirkščio proceso vis dėlto esama (taip pat ir Lietuvoje). Lietuva, kaip ir kitos respublikos, turi tam tikrą kultūrinę autonomiją. Kad ir kiek ji būtų formali, suvaržyta ir dažnai veidmaininga, kad ir kiek vargintų sovietizacija, kurios daugelis nebeištveria (ir aš pats neištvėriau), — lietuviškas universitetas, mokslų akademija, teatrai, muziejai, leidyklos nėra absoliučiai fiktyvūs daiktai; jų reikšmė jei ne visada pozityvi, tai bent ambivalentiška. Tačiau kamuoja ne tik apsisprendimo teisės faktiškas paneigimas, ne tik ekonominės problemos, ne tik kultūros kontrolė, tolygi menkinimui. Lietuvoje skaudžiai juntama dar ir ta problema, kad kitų respublikų lietuviai jokiu mastu nėra ir negali būti Lietuvos globojami. Juos užtarti simboliškai apsiėmė tik Lietuvos Helsinkio grupė. Rusai „lygesni", nes rusas kiekvienoje respublikoje turi tam tikrą eksteritorialumą, turi mo-

kyklas, spaudą, teatrą savo kalba. Pastebėčiau dar tą faktą, kad leidybinė ir repertuarinė politika rusų (pirmiausia tarybinius rusų) autorius preferuoja aiškiai ir nedviprasmiškai. *Bet šios privilegijos didžiąja dalimi irgi yra iliuziškos.* Iš esmės peršama ne rusų kalba, o tam tikras tarybinis „newspeak", turįs labai nedaug bendro su rusų tautine tradicija ir ypač su aukšta jų literatūros tradicija. Tokio „newspeak'o" linkme bandoma transformuoti ir lietuvių kalbą, ir kitas (net lenkų, vokiečių) kalbas. Ir tai, manding, žymiai pavojingiau, negu rusifikacija. „Spaudos laisvė turi prasmę tik ten, kur žmonės moka skaityti, o apie nuomonių reiškimo laisvę tik tada galima kalbėti prasmingai, kai žmonės pajėgia turėti savo nuomonę ir sugeba ją formuluoti. Tarybiniam žmogui tas sugebėjimas atimtas; todėl jis nekovos už laisvę, nes laisvė jam visai nereikalinga. Tarybinis žmogus net negali išsiaiškinti to keisto žodžio tikrosios reikšmės, nes toks žmogus yra nesąmoningas tarybinės kalbos kalinys" (Adam Michnik, *Kościół, lewica, dialog*, Paryž, 1977, psl. 117). Šiuo požiūriu rusų kalba daugiau perdirbta, negu lenkų ar mūsų — taigi rusai ir vėl labiau nukenčia. Rusų mokyklos privilegijuotoje padėtyje — bet jos ex definitione turi gaminti ne rusą, o tarybinį žmogų, nebent truputį (lygiai tiek, kiek šiuo momentu reikia, ir ne daugiau) pašlakstytą rusišku šovinizmu. „Vieningos tarybinės liaudies" idėja tiek pat nerusiška, kiek ir nelietuviška; mano požiūriu (ir, atrodo, tarybų valdžios požiūriu), iš esmės vis viena, ar ta liaudis kalbės „newspeak'u", savo išore primenančiu rusų kalbą, ar keliolika „newspeak'ų", savo išore primenančių rusų, lietuvių, gruzinų, estų, totorių kalbas. Viena kalba, žinoma, palengvintų kontrolę, bet dėl šventos ramybės galima leisti ir kitas, jeigu žmonės jau deramai „perauklėti". Preferuojama

rusų literatūra? Bet juk tai iš esmės jau ne rusų literatūra. Pabandyk, jei nori, populiarinti Pasternaką, Bulgakovą, nekalbant jau apie Solženiciną ar Nabokovą — tau klius labiau, negu už Kafką.

Ir reikia pasakyti, kad rusų disidentai (o giliau paėmus — beveik visa rusų inteligentija, kurios vis dėlto likę nemaža) šitą padėtį gerai supranta. Ne tik sacharoviečiai, bet ir dažnas rusų nacionalistas pripažįsta, jog tiktai imperijos atsisakymas išgelbėtų jų tautą morališkai, ekonomiškai ir kultūriškai. *Takoskyra eina ne tarp tautų, o tarp demokratinių (įskaitant nacionalines) jėgų ir totalitarinės sistemos.* Ir jei oficialioji tautų draugystė visai sukompromituota, — kontroversiškai pasakysiu, kad savo metu ir joje būta pozityvaus grūdo, pavyzdžiui, santykiuose su kaukaziečiais, kurie bet kokią neautentišką situaciją moka paversti autentišku žmogišku bendravimu, — šiandien, matyt, esame naujos ir vertingos tautų draugystės akivaizdoje.

Daugelis lietuvių, girdėdami žodį „Maskva", nepajunta nieko, išskyrus svetimumo jausmą; ir tai natūralu. Esu tam tikra išimtis — bet gal jau ne absoliuti išimtis. Man Maskva yra niūrus, vargingas, bet savotiškai puikus miestas — Pasternako, Solženicino, Sacharovo miestas. Maskvoje gyveno ir Bukovskis — tais retokais periodais, kada nekalėjo. 1977 metų sausio mėnesį, jau būdamas Vakaruose, jis pasakė: „Engdama kitas tautas, rusų tauta gali tik prarasti savo laisvę, bet ne ją įsigyti. Laimė, rusų tauta tai vis labiau suvokia. Ta prasme mes jau seniai veikiame drauge su Ukrainos, Armėnijos, Pabaltijo ir kitų tautiniais sąjūdžiais". O 1975 metais, dar kalėjime, pareiškė: „Aš — nacionalistas. Ukrainiečių, armėnų, žydų, lietuvių, čekų,

lenkų, Naujosios Zelandijos, Peru". Prisipažinsiu, kai matau tokius žmones, o drauge stebiu totalitarinės sąmonės simptomus savo tautiečių tarpe, irgi darausi nacionalistas. Naujosios Zelandijos, Peru, vokiečių, žydų, lenkų. Netgi rusų.

in memoriam 1877-1977 ex libris

OSCAR VLADISLAS
DE LUBICZ-MILOSZ

DANGUS GRIŪVA!

(Ištrauka iš dramos „Šventasis narvas")

ALGIRDAS LANDSBERGIS

Dramos veiksmas vyksta „vidinės kovos ir kraštutinių situacijų teritorijoje, primenančioje Lietuvą". Kunigas Semėnas uždarytas sandėlyje, kuriame laikomi konfiskuoti religiniai objektai — kryžiai, koplytstulpiai, paveikslai, knygos, etc. — „jo sielos veidrodis". Valdžios atstovai stengiasi įsiskverbti Semėno vidun, sužinoti jo paslapį, ir išgauti jo prisipažinimą. Tuo tikslu jie pasiunčia į sandėlį monsinjorą Ragaitį.

RAGAITIS įžengia į narvą ir eina prie SEMĖNO, kuris pasislepia už kryžių.

RAGAITIS. Kunige Semėnai! (*Tyla*) Kur jūs?! Aš atnešiau jums duonos ir vandens. (*Tyla*) Pasirodykit! Į jus kalba Bažnyčios vyresnysis. (*Tyla*) Jūs dar nepasiaiškinot apie įvykius jūsų parapijoje. Jūs atsakingas už juos! Kai kuriems žmonėms tyla yra kaltės prisipažinimas! Kodėl jūs tylit?!

SEMĖNAS. Tyliu? Aš nenustoju kalbėjęs, o mane kaltina tyla! Ar Dievas mums nuolatos nekalba, o kaip dažnai mes jį girdime?

RAGAITIS. Kodėl jūs slepiatės?

SEMĖNAS. Ar aš? (*Jis pasirodo iš už kryžių, šokdamas labai lėtą šokį, su liturginių judesių užuominomis.*) Aš be atvangos šoku šventą šokį, o jūs sakot, kad aš slepiuos.

RAGAITIS. Nutraukit tą farsą! Jūsų duona ir vanduo. . .

SEMĖNAS (*paima duoną su vandeniu*). Šventoji Komunija? *(Klaupiasi)* Taip, aš išpažinau savo nuodėmes. . . (*Pašoka*) Bet sapne, tiktai sapne, naktin įšalusion kriauklėn, kurią aš palaikiau ausim!

RAGAITIS. Aš išklausysiu jūsų išpažintį — apie „stebuklą". Ar čia pasirodė Švenčiausia Panelė, ar ne, klausimas atviras. Bažnyčia tokiais atvejais visad būdavo labai skeptiška.

SEMĖNAS. Ir aš, monsinjore, ir aš. Dievas tepasigaili mano skeptiškumo.

RAGAITIS. Valdžios kaltinimai jums. . .

SEMĖNAS. Ar jie naujiena, monsinjore? Kad lietus išdžiūvusiems laukams, kad Dievo malonė man būtų tokia dosni, kaip tie valdžios kaltinimai.

RAGAITIS. Kaltinimai, kad visi tie įvykiai čia yra jūsų rankų darbas. (*SEMĖNAS su nuduotu pasibaisėjimu žiūri į savo rankas*) Ką jūs į tai atsakysit?

SEMĖNAS. Paslapčių paslaptis.

RAGAITIS. Atsakykit tiesiai ir aiškiai!

SEMĖNAS. „Aš tikiu, kadangi tai absurdiška."

RAGAITIS. Aš reikalauju!

SEMĖNAS (*stveria RAGAITĮ abiem rankom už pečių*). Atsargiai, monsinjore, bėkim!

RAGAITIS. Kas?! Kas yra?!

SEMĖNAS (*rodo aukštyn*). Dangus griūva!

RAGAITIS (*nekantriai išsivaduoja iš jo rankų*). Kunige Semėnai!

SEMĖNAS (*vėl stveria RAGAITĮ už rankos*). Per vėlu, dangus jau sugriuvo — ant Bažnyčios!

(RAGAITIS nekantriai ištraukia savo ranką, žengia tolyn, užkliūna už dulkino koplytstulpio, automatišku mostu nusivalo dulkes. SEMĖNAS šoka prie jo, priklaupia, ima perdėtu uolumu valyti RAGAIČIO dulkiną rankovę.)

SEMĖNAS. O, atleiskit, atleiskit, mūsų vargo Bažnyčia tokia skurdi, tokia dulkina, nerangi, kaip ji drįsta, jos įžuli dėmė ant jūsų monsinjoriško rūbo. . .

RAGAITIS (*įdėmiai stebi jį, ramesniu balsu*). Mudviejų bažnyčia viena, Semėnai, viena ir ta pati.

SEMĖNAS (*atsistoja, perdėtu nustebimu apžvelgia sandėlį — „vargo Bažnyčią" — apžiūri Ragaičio rankovę, vėl ranka aprėpia sandėlį*). Viena? Ta pati?

RAGAITIS. Nebesistenk. Aš permatau tave. Tu tiek pat pamišęs, kaip ir aš. Tau pavyko įtraukt mane į savo farsą ir aš laikinai elgiaus pagal tavo taisykles. Dabar kalbėsim atvirai. (*Tyla*) Tai, kas įvyko čia, stato Bažnyčią į didelį pavojų — mūsų Bažnyčią, kuriai mes abu tarnaujam. Jei šis įvykis jiems padarys daug žalos, jie atsikeršys.

SEMĖNAS. Bet, monsinjore, apie kokį pavojų jūs kalbat? Namuos ir svetur, iš sakyklos ir pro mikrofonus jūs nuolat skelbiat, jog valstybė, ori ir teisinga, visai nesikiša į Bažnyčios reikalus.

RAGAITIS. Taip, taip, ir kodėl? Žinau, ką nori sakyt. Kad jūs kankiniai, o mes prisitaikėliai, kad mums lengva, o jums pragariškai sunku. Juoda ir balta! Tikėk man, ir aš mėginau eit jūsų keliu. Ir aš šaukiau visu balsu miesto aikštėje. O jie? Išjungė telefoną, nutraukė laiškų tiekimą, ir dar penkiais su-

mažino klierikų normą seminarijoje. Bažnyčia yra ne tik dvasia, Semėnai, bet ir kūnas — eklezija, kurią reikia išlaikyt šiame, medžiaginiame pasaulyje, gyva bendruomenė, kurią reikia apdengt, maitint. . .

SEMĖNAS. Kūnas atrajoja, virškina, stena. . . Kūne, tavo vardas kompromisas.

RAGAITIS. Ar kada pagalvojai, kad jums, ekstremistams, daug lengviau? Jūs rėkiat, tempiat kryžius į kalvas, daužot langus, patenkinat savo užgaidas, o mes turim surinkt šukes ir maldaut valdžios atleidimo. Mes turim atrast kuro Bažnyčios pastatui ir užlipdyt skylę jo stoge. Bent keli iš mūsų negalim smaguriaut moralizmu. Iš pareigos jausmo. . . Kažin, Semėnai, kurio mūsų taurė kartesnė. . .

SEMĖNAS. Vieną naktį, sapne, jums pasirodys ateitis. 1984 metai. Jūs būsit išsaugoję šiltą, nauju stogu apdengtą Bažnyčios pastatą. Be smagurystės moralizmu. Jūs įeisit vidun ir jūsų akis pasitiks tuščios ledinės klaupkos.

RAGAITIS. Mes gyvenam šitame pasauly, Semėnai, ir jame mes turim išsilaikyt, mūsų pasaulyje!

SEMĖNAS. Pasaulis anapus mūsų narvo labai didelis, monsinjore.

RAGAITIS. Man prikišai keliones į užsienį. Klausyk. Vienam svetimam didmiesty aš užklydau į nepaprastą gatvę. Ružavos nuogybės ant keliaaukščių plakatų. Spazmiškos šviesos. Pornografijos urvų procesija. Viduje žmonės violetiniais veidais, pūvančios žuvys pragaro atšvaite. Kiekvienam tarpdury prostitutė, kaip sargybinis; kas antras praeivis, prostitutės išlaikytojas. Aš pasijutau traukiamas į Sodomos ir Gomoros srutyną. Anasai pasaulis, ku-

nige, moraliniai subankrutavęs. Mums nėra kitos išeities, kaip išsilaikyti šiame.

SEMĖNAS. Kūčių naktį, sako, galima suprast gyvulių kalbą.

RAGAITIS. Gyvulių?!

SEMĖNAS. Jūsų besiklausydamas, monsinjore, aš staiga išgirdau kalbant jūsų daiktus.

RAGAITIS. Kokius daiktus?!

BERNIUKAS I. Aš monsinjoro vila paupy.

MERGAITĖ I. Aš jo baltas patalas.

BERNIUKAS II. Aš jo oranžinis kepsnys.

MERGAITĖ II. Aš jo prancūziškas konjakas.

VAIKAI (*drauge, lenkdamiesi prie RAGAIČIO*). Neprarask mūsų, nepamesk mūsų.

SEMĖNAS. Jūsų sąžinė įsiterpia: „Bet kaip man jus, daiktus, pateisint?" Ir tada protas ateina pagalbon: „Jei aš tave įtikinsiu, jog visas likusis pasaulis supuvęs, ir tu užmerksi akis savo pasaulio votims, tada tu galėsi pasilaikyt savo brangiuosius daiktus ir liksi teisus sau pačiam". Sąžinė patrauks pečiais ir pasakys: „Nėra kitos išeities". Daiktai — putlios, liuksusinės katės — giliai atsikvėps, pavojui praėjus, ir prisiglaus prie tavęs.

(VAIKAI nuduoda kates ir tiesia rankas į RAGAITĮ).

RAGAITIS (*piktai nuveja „kates" ranka*). Nustok, Semėnai! Tu vėl slysti į pašaipą. Suprask! Mums reikia išsilaikyt — tai viskas. Bet kokia kaina. Ar padėsi man? Bažnyčiai? Mes tegalim išsilaikyt drauge. (*Tyla*) Jei padarei klaidą, prisipažink — mūsų bendros Bažnyčios labui. (*Tyla*) Kunige Semėnai, nebegrįžkit į tą nusidavimą, į tą tylą!

Mudu kalbėjomės. Pradėjom suprast vienas kitą! (*Tyla*) Tu kalbėjai. . .

SEMĖNAS (*jų pokalbio pradžios tonu*). Ar aš? Aš jums nei žodžio nesakiau.

RAGAITIS. *Kas* kalbėjo su manim?

SEMĖNAS. Gal Bažnyčios griuvėsių aidas. Keisti dalykai kartais girdisi griuvėsiuos.

RAGAITIS (*netekęs kantrybės, desperatiškai*). Kunige Semėnai!!!

(SEMĖNAS nusisuka nuo jo ir užsidengia ausis. RAGAITIS žiojasi prabilt, apsisuka, išskuba iš sandėlio).

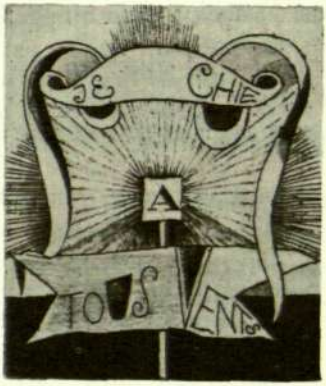

JŪRATĖ IR KASTYTIS

KOSTAS OSTRAUSKAS

Ant marių kranto meškerioja KASTYTIS. Meškerioja ir keikiasi.

KASTYTIS. Velniava! . . *(Ir t.t.)* Tupiu dieną, tupiu naktį — nieko gero nepagaunu. Vakar menkę už uodegos ištraukiau — ir viskas. Negi žuvys prigėrė?

Staiga kažkas užkimba drūčiai. Įsitvėrus į meškerės kotą, iš marių dugno išnyra JŪRATĖ — striuka drūta kaip statinė, įsispraudus į bikini.

KASTYTIS. Kas gi čia per sutvėrimas? Net kvailas juokas ima.

Nieko nelaukus, JŪRATĖ griebia KASTYTĮ į glėbį.

JŪRATĖ. „Oi Kastyti
Baltalyti. . ."

KASTYTIS. Apie kokią tu čia lytį? . .

JŪRATĖ. „Kam žuvytes man vilioji?"

KASTYTIS. Ne vilioju — meškerioju. Tokia žuvies dalia. Ale ir tu kvepi silke.

JŪRATĖ. „Aš — Jūratė nemarioji."
KASTYTIS. Na, tai kas?
JŪRATĖ. Marių deivė dyvina.
KASTYTIS. Kurgi ne. Ir plika.
JŪRATĖ. Kokia vyriška tavo krūtinė. . .
KASTYTIS. Ką tu čia dabar skiedi. . .
JŪRATĖ. . . .akių tik žiebia spinduliai. . .

KASTYTIS stovi apsiblausęs.

JŪRATĖ. . . .jėga tik trykšta begalinė. . .

KASTYTIS nusižiovauja plačiai.

KASTYTIS. Nežinau, nei ką tu šneki, nei ko nori.

JŪRATĖ mirkteli.

JŪRATĖ. Ar marių dovanos tavęs nebevilioja?
KASTYTIS. O kaipgi — žuvys.
JŪRATĖ. Eikš su manim į jūrų dugną. . .
KASTYTIS. Ar pasiutai! . . .
JŪRATĖ. . . .į gintaro rūmus. . .
KASTYTIS. Kur aš čia dabar brisiu į vandenį, — šalta. O gal, ko gero, nori, kad pripusčiau?
JŪRATĖ. . . . — aš gulėsiu tau prie šono. . .
KASTYTIS. Ko tu čia mane pristojai! . .
JŪRATĖ. . . .ir akis saldžiai bučiuosiu. . .
KASTYTIS. Ale, žinai, visai nusišnekėjai. Keliauk, mergele, iš kur atėjus.

KASTYTIS stveria JŪRATĘ ir nori įmest į marias. Bet nepakelia. Vargais negalais įstumia į vandenį ir pamurkdo.
Pliūkšteli, subanguoja marios.

JŪRATĖ. Dievai! . . Gelbėkit! . . Skęstu!
KASTYTIS. Taip tau ir reikia.

JŪRATĖ nuskęsta.

Debesyje trankiai sugriaudi. Pasmilksta dūmelis. Ateina PERKŪNAS — susivėlęs, visas paišinas.

KASTYTIS. Sveiks drūtas, tėvuk. Ko tu toks suodinas tarsi kaminkrėtis?

PERKŪNAS. Pasisvaidytum žaibais, tai ir tu, vaiki, pajuostum kaip anglis. Perkūnas esmi.

KASTYTIS. Žiūrėk tu man.

PERKŪNAS. Gerai, kad nuplukdei tą mergšę, — nereikės man su šlapiu daiktu terliotis. O taipgi ir didžios bėdos išvengei.

KASTYTIS. Nejaugi?

PERKŪNAS. Tave banga, vaikine, būt užbučiavus negyvai.

KASTYTIS. Ką sakai! Linksma mirtis. Bet dabar jau šaukštai po pietų.

Abu nueina savais keliais.

Epilogas

Eina KASTYTIS namo ir sutinka MAIRONĮ. Šis labai perpykęs — net pažaliavęs.

KASTYTIS. Tegu bus pagarbintas.

MAIRONIS. Tu, parše, nesigarbink, o atsiprašyk!

KASTYTIS. Už ką, klebone?

MAIRONIS. Aš joks klebonas!

MAIRONIS nusiima nuo nosies pensnė ir vėl užsideda.

MAIRONIS. Ar nematai, snargliau, kad esu Maironis?

KASTYTIS. O kas tai per vienas?

MAIRONIUI nukrenta pensnė.

MAIRONIS. O tempora! O mores!

KASTYTIS. Quod erat demonstrandum. Apylaisviai išvertus, tai reiškia *(MAIRONIS kilsteli akis „į dangų"):* Prašau įrodyti. À propos: man geriau patinka iš marių putos gimus, iš vandenų kriauklės išlipus Botticellio Venerà. Basta!

KASTYTIS persimeta per petį meškerę ir švilpaudamas nueina.

MAIRONIS išsitraukia skubiai iš sutanos brevijorių, persižegnoja ir puola įnirtęs melstis.

AUŠRINĖ IR LAIMA II

Gyvenimo ir mirties, likimo ir laimės samprata lietuvių mitologijoje

A. J. GREIMAS

I. AUŠRINĖ*

VII. KITAS PASAULIS

Viens karalaitis, važinėdamas ant marių, pamatė naujyną. Užstatė akruotą tiesiai ant tos žvaigždės, privažiavo artyn, nužiūrėjo par žiūronus ir rado tą riešutą. Ko greičiau bėgo atgal namon. Turėjo seną bobutę raganą:

— Sakyk, bobut, kas tas do plaukas yra?

— Yra pana tokiais plaukais!

— Ar negalėtum čia ją pargabenti? Aš tau aukso lopšį nuliesiu, dieną ir naktį supsiu už tai.

Ragana apsivertė į ubagę ir nuejo pri tos panos, pradėjo pasakoti, kad ją iš akruoto išmetė ant kranto:

— Aš, biedna žebrokė, prašiau, kad pavėžintų, o jie mane ant kranto čia paleido. Mažu ponia loska, priimk mane už slūgą. Viernai slūžysiu.

Prijėmė ją. Pabuvo nedėlią ir antrą, įsivierijo kaip tikra slūga. Ką pana liepia padaryti, tai dusyk geriau padaro.

Ragana, matydama naktį karalaitį, liepė jam nulieti aukso akruotą ir atvažiuoti, kur jis rado tą jos riešutą. Kad būtų sidabro tiltas.

* Pradžia *Metmenų* Nr. 33.

7-1. *Vienas mitas ar du?*

Matėme, kad su herojaus pasidarymu *Tarnaičiu* ir su *Aušrinės* iškėlimu į dangų išsibaigia mūsų teksto pirmoje dalyje įrašytas pasakojimas. Su šiuo segmentu prasideda lyg ir visai nauja istorija, į pirmą vietą iškelianti naują herojų — reikėtų sakyti: *anti-herojų* - karalaitį. Nespręsdami, bent kol kas, klausimo, ar turime reikalo su vienu, ar su dviem į krūvą sulipdytais mitais, galime bandyti nustatyti tarp šių dviejų pasakojimų esantį paralelizmą:

Juozapas pamato Aušrinę	*Karalaitis* pamato Aušrinę
(antrosios saulės pavidalu)	(žvaigždės ir plauko pavidalais)
J. nori ją *surasti*	K. nori ją *pagrobti*
J. pagalbininkas — *Šiaurys*	K. pagalbininkė — *Ragana*
J. kova *lojali*	K. kova *nelojali*
(vartojant jėgą)	(vartojant klastą)
J. *lieka* pas Aušrinę	K. *parsigabena* Aušrinę
Aušrinės *išaukštinimas*	Aušrinės *pavergimas*

Abi—herojaus ir anti-herojaus—veiklos programos yra panašios, jos vystosi pagal vieną ir tą pačią, bendrą naratyvinę schemą, tačiau šių dviejų herojų veiklos būdai, jų pagalbininkai, jų santykiai su trokštamu vertės objektu — Aušrine yra diametraliai priešingi. Kadangi veiksmas vyksta ne žmogiškame, bet dieviškame pasaulyje, galima manyti, kad pagal herojaus vartojamas veiklos priemones, pagal jam suteikiamą pagalbą yra įmanoma apibrėžti, kad ir nepilnai, tas mitologines sakralumo sferas, kurioms kiekvienas iš jų priklauso.

7-2. *Ragana*

Tuo tarpu kai Juozapui pagelbėti savanoriškai prisistato visa *Vėjų* šeima, Karalaitis pagalbininke pasiren-

ka kraujo ryšiais su juo susietą būtybę — bobutę *Raganą*. Dar daugiau: nors bobutės pagalba savo anūkui, atrodo, turėtų būti natūralesnė, negu visai svetimo *Vėjo* pagalba mūsų herojui, karalaitis ją iš jos išgauna tik pažadėdamas jai nulieti aukso lopšį — sūpuokles, taigi, *mainų*, atlyginimo principu. Iš kitos pusės, Raganos veiklos būdas — užsimaskavimas, „apsivertimas į ubagę": vietoj kad atrodžius, kuo yra, *Ragana* pasirodo tuo, kuo ji nėra: toks verbalinės, žestualinės ar somatinės komunikacijos būdas vadinasi *melas*. Abu šie bruožai charakterizuoja lietuvių pasakų pasauliui gerai žinomą „velnio karalystę".

Nors ji ir yra jau nuo XVI-jo a. paliudyta *girios* dievaitė, sugretinta su *Medeina* (= *Modeina*), *Ragana* (= *Ragaina*) (58), kurios pasireiškimų pilni mūsų pasakų tekstai, iki šiol atrodo, kaip labai paslaptinga būtybė, ir jos fizionomija anaiptol nėra aiški: tarp jos vardo etimologijos (cf. latv. *paraguone* „pramatanti ateitį moteris", *pa-redzet* „pramatyti ateitį, spėti") (59) ir jos stereotipinės veiklos formų atstumas atrodo itin didelis. Tuo labiau įdomu yra pabrėžti mūsų tekste *Raganos* pagrindinę ypatybę — jos *žinojimą*, kuris užangažuoja ateitį tuo, kad jis yra papildytas *mokėjimu veikti*: tuo tarpu kai karalaitis riešuto kevale mato tik plauką, jo bobutė *Ragana* žino, t.y. „perregi kiaurai" ir mato, kas slepiasi po to plauko pavidalu; ji tuo pačiu planuoja ateitį, numatydama ne tik savo veiksmus, bet ir *Aušrinės* reakcijas į jos veiksmus. Jos veiklos būdas atitinka ir gausių šių karalystės „čerauninkų", t.y. *kerėtojų* veiklą, kurie, priešingai negu *burtininkai*, atspėjantys ateitį, gali ją orientuoti viena ar kita kryptimi.

Tarp įvairių pasakų pasaulyje pasireiškiančių *raganų* veiklos bruožų, paminėsime čia tik tuos, kurie

yra tiesiogiai surišti su mūsų nagrinėjamo teksto figūratyvine vertybių sistema. Pirmasis iš jų — tai jos veiklos, jos pasaulio nesuderinamumas su vandeniu: *raganos* neturi jėgos „an marių", — sako tiesiai vienas pasakotojas (60); kad apsaugojus vaiką nuo *raganos*, kuri jį nori pavogti, jis paleidžiamas luotelyje ant marių, ir ragana turi visokiais būdais bandyti jį privilioti prie kranto — kitaip ji jo nepaimtų (61). Pavyzdžius galima būtų dauginti, bet tas išeitų iš mūsų studijos rėmų: aišku, kad mitinė zona, kurią atstovauja *Ragana* yra visai priešiška *Aušrinei* ir jos marių karalystei.

Jei Ragana savo vandens baime pasireiškia pasyviai, nereikia užmiršti, kad viena iš svarbiausių jos tarnaičių, moteriškių-raganų, aktyvios veiklos sferų, tos veiklos objektų, tai *karvių* pieno „gadinimas". Turint galvoje *Aušrinės* turimos karvių bandos reikšmę, ši žalinga veikla — tai netiesioginė, užmaskuota kova prieš Aušrinę ir jos atstovaujamas vertybes.

Iš tokio tad pasaulio yra kilęs karalaitis, kuris, kartą „važinėdamas ant marių", pamato „naujyną".

7-3. *Kalvelis* (?)

Bandant pritaikyti principą, kad herojų galimą atpažinti iš jo darbų, krinta į akis, visų pirma, jo „darbų" kuone visiška stoka. Jo veikla pasireiškia tik vienoje srityje: pažadant bobutei *nulieti aukso lopšį*, o kiek vėliau — Raganos paliepimu *nuliejant aukso laivą ir sidabro tiltą*. Taigi, karalaitis — brangių metalų liejikas, geriau pasakius — auksakalys.

Šitokį karalaičio portretą negalima nesugretinti su vienu iš seniausiai (apie 1261 m.) paliudytu lietuviškų dievų, kurio vardą — *Kal-ev-elis* = *Kalvelis* — ir etimologiją (iš deformuotos Malala metraščio rašybos *Teliavelis*) jau senokai yra atstatęs K. Būga (62) ir kuris

atitinka vieną iš keturių J. Dlugoszo cituojamų didžiųjų lietuviškų dievų, jo romėniškai interpretuotą kaip *Vulcanus*. *Kalvelio* byla, žinoma, nepilna: apie ją minėtoje kronikoje sakoma tiktai, kad jisai nukaldinęs *Saulę* ir ją pakabinęs danguje. Bandysime tad ją papildyti keletu folklorinių dokumentų.

Velnio ryšiai su kalvyste, ir kalvio — su velnija yra neabejotini. Skaitydami *Jono be baimės* iš 33 pasakų variantų sudarytą korpusą, jau turėjome progos sutikti tikrą *Velnią* — o ne kokius blogo skonio pokštus krečiančius velniukus — siūlantį herojui lažybas — įvaryti kaip galima giliau priekalą į žemę, mušant į jį su kūju — jo erdvioje *požeminėje kalvėje* (63). Kitas herojus, Meškiukas — Lokio ir ponios vaikas — „nusileido *po žeme*. Ten svietą rado nusileidęs. . . Rado kalvę. Įėjo į tą kalvę, kalvis kala. Kai *kalvis su kūju* muša į priekalą, teip *vokietukas* pasirodo (*nusikala*). Pasižiūrėjo Meškiukas ir sako: ‚Tei čia mandras svietas!' "(64). Apie apsukrų, suktą žmogų sakoma, kad „tas velnių kaustytas" (65).

Velnio — požeminio kalvio figūra gana ryški. Atrodo tačiau, kad kalvystės paslaptį — „seniau ant žemės kalviais tebuvo tik pragaro kipšai" — būtent, kaip suvirinti geležį, vieną kartą klasta ar geruoju išgauna kažkoks *Kalvis* (66) ir kad nuo to laiko *Velnio* ir *Kalvio* santykiai pasidaro nebeaiškūs: štai *Kalvis*, numiręs, visus velnius iš peklos išvaiko. Dievas tada nutaria pasiimti kalvį *į dangų*, o velnius vėl į peklą suvaro" (67). Kitą kartą vienas herojus, ėjęs lažybų su *Velniu*, jį išgąsdina, pasakęs, kad jo brolis *kalvis* danguje gyvena (68). Šie du pavyzdžiai, nors jų kontekstas ir vėlyvas, sukrikščionintas, rodo tačiau *Kalvio* galią ant velnių. Paskutinysis, vertas paminėjimo, pavyzdys, pasakoja apie *kalvį* savo kalvėje

įsitaisiusį *Velnio* paveikslą ir besijuokiantį iš jo. Velnio keršto pasėkoje, kalvis pasmerkiamas būti pakartu, ir išsigelbsti tik pažadėjęs jam daugiau nebesityčioti (69). Šie ambivalentiški Kalvio ir Velnio santykiai rodo, kad *Kalvis*, nors ir jau vėlyvame folklore, vis dar išsaugojęs savo mitinę figūrą.

Nėra prasmės, atrodytų, plačiau apsistoti prie santykių tarp *raganos* ir *kalvio* — jie gausūs ir įvairūs, bet nieko naujo mūsų reikalui neatneštų. Paminėtinas gal tik *Raganos* mūsų tekste kiek vėliau vartojamas ginklas — *peilis*, taigi kalvio padarytas įrankis, kurio nekenčia, nuolat į jį trenkdamas, *Perkūnas* (70), kurio ypatingai bijo *Vėjas* — su peiliu kiekvieną nematomą *vėją* galima sužeisti ar nužudyti (71).

Klausimas, ar mūsų *karalaitis* gali būti identifikuojamas kaip dievas *Kalvelis*, pagal turimus duomenis dar negali sulaukti, mums atrodo, galutinio atsakymo. Tai nėra pagaliau ir šios mūsų studijos pagrindinis uždavinys. Mums atrodė naudinga papildyti į krūvą surinktų duomenų pluokštu lietuvių religijos tyrinėjimams itin svarbią *Kalvelio* bylą, ypač kad pastaruoju metu ryškėja tendencijos ją, mums atrodo, kiek per skubotai išspręsti (72).

VIII. AUŠRINĖS PAGROBIMAS

Rytą 8 adyną atsikėlė pana, išejo iš savo dvaro, pamačius šviežų akruotą. Tokio dar akruoto nebuvo. Ta bobutė ėmė vadinti paną:

— Eikiava pasižiūrėti!

Pana buvo išejus vienplaukė. Buvo begrįžtanti paimti skepetą. Čerauninkė pasakė:

— Aš atnešiu skepetą!

(Ragana papiauna herojų)

Priejo pri akruoto artyn — mato, kad ant to akruoto nėra nei jokio žmogaus. Čerauninkė jėmė vadinti ponią ant akruoto pasižiūrėti. Kaip užejo ant akruoto, tas pasidavė į mares. Iššoko karalaitis, pajėmęs paną, įsivedė į pakajų:

— Nesibijokis, pas manęs geriau būsi, kaip čia. Turiu karalystę, turiu vaiską.

Parsivežė ją į savo karalystę. Norėjo ją ženytis trumpai.

— Aš negaliu tekėti be metų! Gailius savo tėvo, neseniai mirė.

Kaip galėdama trukdino čėsą, kad tik jis nesiženytų.

8-1. *Naratyvinė organizacija*

Antiherojaus įvedimas ir jo naujos programos — Aušrinės pagrobimo išvystymas sukomplikuoja pasakotojo uždavinį. Jam reikia neišleisti iš akių pagrindinio herojaus likimo, bet drauge, paraleliai, vystyti antrąją intrygą. Reikia pasakyti, kad, techniniu požiūriu, jis tai visai neblogai atlieka, kasos forma supindamas abiejų programų epizodus: jo šokinėjimas nuo vienos istorijos prie kitos, naudojant trumpus epizodus, nė kiek nesumažina klausytojo dėmesį. Šių epizodų išdėstymo tvarka yra maždaug tokia:

(1) Aušrinės pagrobimas (priviliojimas)

(2) Herojaus nužudymas

(3) Aušrinės pagrobimas (parsivežimas)

(4) Herojaus prikėlimas

(5) Aušrinės išvadavimas

Analistui tačiau sunku sekti visus tuos erdvės ir veiksmo kaitaliojimus, jis priverstas neutralizuoti šiuos

diskursyvinės formos reikalavimus, suporuodamas epizodus (1 ir 3; 2 ir 4) tam kad atstačius homogeniškus naratyvinius segmentus.

8-2. *Aušrinės epifanija*

Praeitame segmente matėme *Raganą*, užsakančią pas Karalaitį-Kalvelį auksinį laivą su sidabriniu tiltu: nors ir suprantant bendrąją tokio užsakymo prasmę — norą Aušrinę įsivilioti į laivą ir ją pagrobti, pati klastos forma liko nevisai aiški. Ją suprasti gali padėti mūsų jau atskleistas paralelizmas tarp dviejų pagrindinių personažų — herojaus ir anti-herojaus — veiklos. Lygiai taip pat, kaip herojus išaukština Aušrinę, įkeldamas ją į dangų, anti-herojus savo ruožtu pasiūlo jai savitą jos išaukštinimo įscenizavimą: *auksinis laivas su nuo jo nusileidžiančiu sidabriniu tiltu ir jame stovinti vienplaukė gražuolė* — tai rytmetį patekančios Aušrinės epifanija, pagunda, prieš kurią jokia moteriška širdis neatsilaikys.

Šitokį klastos apipavidalinimą randame mes ir kitame pasakojime (73), nors ir griežtai skirtingame kontekste: jūrų pana čia pagrobiama ne „blogais" tikslais, o gerais, pagrobimo autorius — pats herojus, turįs ją parvežti savo karaliui. Tai, žinoma, tiktai pasakotojo pasirinktos *perspektyvos* ir aprašomųjų įvykių *moralizacijos* — paskirstant veikėjus į teigiamus ir neigiamus — reikalas, charakteringa tačiau, kad šioje pasakoje pasirodąs *Kalvis* yra herojaus pagalbininkas, nugalabijantis jį besivejančią *Raganą*. Kaip ten bebūtų, herojui prijojus marių kraštą, jo stebuklingas kumeliukas liepia jam perrėžti jo pilvą, išimti žarnas ir užkasti jas, kad niekas nerastų, o įmetus jo „dubles" (74) į mares, sėstis ant jų ir plaukti. Atsiradus viduryje marių, „per-

simaino" kumeliuko dūbla į *auksinį laivą*, į kurį vėliau priviliojama jūrų pana pasiplaukyti. Vėl atplaukus į marių vidurį, „auksinė laivė" grįžta į savo pirminį stovį, pavirsdama į kumeliuko dūblą. Pasaka tęsiasi toliau: mergina, įsižeidusi, nusikabina nuo kaklo savo karolius ir suberia juos į mares (o *karoliai* arba *perlai*, kaip žinome, tai Aušrinės paberta *rasa* (75). Herojui tenka užtat dar grįžti surankioti *karolius*, parvesti jūros *eržilą* su devyniom *karvėm*, išsimaudyti jų piene, pavirsti labai *gražiu*, na, ir vesti marių paną.

Visą šią istoriją atpasakojame kuone ištisai ne savo malonumui, bet norėdami parodyti, kad bendroji tema, kurios rėmuose pasirodo *auksinio laivo* motyvas, nesiskiria esminiai nuo mūsų analizuojamo teksto, kad pats motyvas, nežiūrint keletos transformacijų, turi būti traktuojamas, kaip paralelė mūsų tekste aprašytos epifanijos versija. Tik šitai priėmus, galima dabar įvesti Malalos kronikoje užregistruoto mito nuotrupą, pagal kurią dievas *Kalvelis* nukala ir pakabina danguje Saulę. Turėdami jau tris vieno ir to pat motyvo versijas (su transformacija: Aušrinė←→Saulė), galime dabar bent įsivaizduoti šio *Saulės* kilmės mito bendruosius rėmus ir bendrąją mitologinę atmosferą. Deja, *Saulės* byla lietuvių mitologijoje dar net nepradėta sudarinėti (76).

IX. MIRTIS IR PRISIKĖLIMAS

O jos vyras miegojo. Ragana pajėmė peilį ir papiovė jos vyrą. Išjėmė plaučius ir kepenis, praeidama įmetė į mares. Ponia nežino, ką ji ten padarė.

(Karalaitis pargabena Aušrinę pas save).

Susibėgo visi keturi vėjai pas motinos savo paklausinėt naujynų. Žiūri, kad motinos sode suvytę visi obūliai.

— Del ko teip čia, motuš, yra?

— Bėkiat žiūrėti, musėt, tas mūsų prietelis negyvas yra, kur mūs sodą dabojo.

Rado jį papiautą. Pradėjo ieškoti po krantus, vandenis plaučių jo. Pamatė — vėžys labai didelis bevelkąs į olą. Atjėmė plaučius ir kepenes. Šiaurinis vėjas panėrė į mares ir išnešė gyjančiojo vandenio ir gyvuonies. Sutepė, sumazgojo — stojos sveikas ir gyvas. Klausia:

— Kur ta pana dingo?

— Nežinau, aš buvau užmigęs.

— Tu buvai papiautas.

9-1. *Mirtis*

Mūsų segmentas susideda, kaip minėjome, iš dviejų epizodų, aprašančių herojaus mirtį ir jo prisikėlimą.

Mirties procesą reikia padalinti į tris atskiras fazes:

(1) Papiovimą,

(2) Plaučių ir kepenų įmetimą į vandenį,

(3) Jų nugabenimą į vėžio olą.

Mirtis nėra tai paprastas perėjimas iš vieno stovio į kitą, ji yra komplikuota, per autonomiškus etapus pereinanti, procedūra. Ją galima atvaizduoti kaip dviejų logiškų operacijų, vykdomų ant semiotinio kvadrato (77), algoritmą:

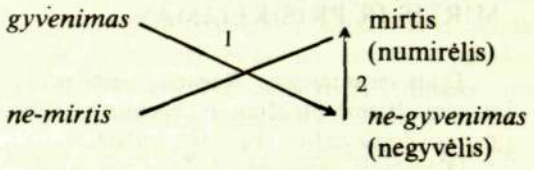

Šios schemos reikšmė pamažu išryškės iš smulkesnės segmento analizės.

9-1-1. *Plaučiai*

Plaučiai ir *kepenys* laikomi, lietuvių antropologinėje galvosenoje, kaip patys svarbiausi kūno organai, kuriuose koncentruojasi žmogaus sveikata, jo jėgos ir iš viso gyvybė. Nestebėtina, pavyzdžiui, kad vienoje pasakoje tėvas, užpykęs ant savo jauniausiojo sūnaus už jo apgavimą, liepia „jį į girią išvežti ir *sukapoti* ir į žemę įkasti, o ženklą parnešti *plaučius* ir *kepenas*" (78). Šiuo atveju, plaučiai ir kepenys yra įrodymas, kad sūnus jau nebegyvas. Tačiau tai tinka tik žmonėms, o ne aukštesnės rūšies būtybėms — *raganoms*: vieną tokią raganą esą pavykę sudeginti, naudojant vasarojaus šiaudus, „tik likę nesudegę jos *plaučiai* ir *pilvas* (greičiausiai — kepenys)" (jie plaukioję po balą, todėl ir ta bala pavadinta Plaučiabale) (79). Dar įstabesnis atsitikimas aprašomas sakmėje apie merginą, kuri mokėjo „sugauti tris vėles, keliu beeinančias" (80). Herojui pavykus surasti merginą ir iš nuovargio užmigus, jos motina-ragana, „prarėžus jo pilvą, plaučius išplėšė. Toji duktė bėga į vidų, skubina. Žiūri ir mato motiną, plaučius per aslą rankoj nešant. Ji iš motinos išplėšė, įdėjo atgal ir susiuvo. Ir vėl jis miegojo, kaip miegojęs (tas pat pasikartoja *tris sykius*). Ragana nori kanečnai įmesti tus plaučius į tą katiliuką, kur virė vanduo". Mergaitė, išgelbėdama herojų nuo mirties, tuo būdu įrodė, kad jinai „moka sugauti *tris vėles*, keliu beeinančias (o tas vėles — *kad plaučius, dūšią* sudėjo atgal)".

Šis itin įdomus tekstas identifikuoja *plaučius* su „dūšia", atskleisdamas prieškrikščionišką, kūno ir sielos dichotomijos dar nepažįstančią, „kūniškos dvasios" sampratą. Jis aiškiai apibūdina ir vėlės sąvoką: *vėlė* — tai iš kūno pasitraukusi „dūšia", „keliu beeinanti" į

mirtį, lygiai taip pat, kaip plaučiai, raganos per aslą nešami, „keliauja" į verdantį vandenį, kuriame jiems lemta suvirti, išnykti. Vėlė gali reikštis „dūšios", „kvapo", „dvasės", „garo" pavidalu, bet jos gyvybinis principas glūdi plaučiuose, ir jos gyvenimas turi baigtis, kaip ir mūsų tekste, *vandenyje*.

Pažymėtina dar ir tai, kad šis gyvybės principas, kurį ką tik identifikavome kaip vėlę arba „dūšią", gali pasireikšti ir kita, *dalies* figūra. Kaip žinoma, *bedalis* žmogus gali gyventi ir iš savo žmonos *dalies*, ar net ir iš jam dovanoto avinuko ar šuns *dalies*. Dar daugiau: *dalis* gali būti perduodama, pereiti iš vienos būtybės į kitą. Štai aprašymas proceso, kuriuo papiautos karvės *dalis* pereina į žmones: „Insidėjo į puodą (karvės) *plaučius, kepenis* ir šeip mėsos — verda, jau biskį pavirė; tuojaus nusipjovus davė moteriškė vaikam, pačiam ir pati paragavo: žiūri. . . , kad jau *turi vaikai, pati ir pats dalis*" (81). Visai nekeliant klausimo, ar *dalis* gali būti identifikuojama su *vėle-dvasia* — tai pareikalaus atskiros studijos — reikia pabrėžti, kad ir šio *laimės-dalies* principo buveine gali būti plaučiai ir kepenys.

9-1-2. *Kepenys*

Matome, kad *kepenys (kepena, kepenos, kepsniai)* arba *jeknos (jaknos)* yra neatskiriamos nuo *plaučių*, žmogaus ar gyvulio esminį gyvybinį principą aprašant. *Kepenys*, kaip ir šio žodžio etimologija rodo (cf. *kep*-ti), — tai gyvybinis šilimos centras: „Gerai apkaista kepenos, su spragilais bekulant" (82) bet drauge ir žmogaus temperamento pasireiškimo vieta: „Jau man jakna kaista (aš jau pykstu), o dar jis vis erzdina" (83); ten randasi ir žmogiškų pajėgų, jo pastangų šaknys:

jaknintis reiškia „stengtis, dirbti per jėgą, pertempti jėgas" (84); ten glūdi ir jo sveikata: jam „iš jaknų blakės byra", sakoma apie silpną, sergantį žmogų (85). *Kepena* tad virsta ir moralinių ypatybių buveine, tapdama *sąžinės* sinonimu: „Mano krivida eis tau ant kepenos t.y. ant sumnenės" (86).

Dar per anksti būtų bandyti nustatyti funkcinį skirtumą tarp plaučių ir kepenų, ieškant kepenų specifinių atributų. Užteks tik priminti, kad graikų mitologijos duomenys, pavyzdžiui, čia nesiskiria nuo lietuviškųjų: graikų dievai yra nemirtingi, lygiai kaip nemirtingos yra ir jų kepenys; erelis, pavyzdžiui, maitinasi prikaltojo Prometėjaus kepenimis, bet kadangi jos nemirtingos, tai ir erelis jomis maitinasi amžinai.

9-1-3. *Vėžio karalystė*

Mūsų tekste minimas „didelis vėžys", kitur vadinamas tiesiog *Vėžių Karaliumi* (87), turi savo viešpatystę marių dugne. Tempdamas į savo olą herojaus plaučius ir kepenis, jis velka juos į tikrąją mirtį, ir *Šiaurys Vėjas* tik pačiu paskutiniu momentu išgelbsti jį nuo pražūties. Vėžio *atbulumas,* jo žvilgsnis, nukreiptas į gyvųjų pasaulį tuo metu, kai jis tempia vėles į mirtį (cf. *vėžys* < *vež*-ti), padaro jį itin tinkamu šiai mirties karalystės prokuratoriaus ir sargo rolei.

Vėžys panašiai elgiasi ne tik mūsų tekste, bet ir kituose, su marių merga surištuose, pasakojimuose: „Tuomet arklys kvailiui sako papiauk mane ir mano mėsos gabalą įmesk į jūres (kitas variantas kalba apie „babakų" įmetimą—o mes jau žinome, apie kokią „mėsą" čia eina reikalas), tos mėsos ateis esti vėžys, tai tu jį pagauk ir sakyk, kad jis sušauktų visus vėžius ir kad jie išimtų jūrų karalaitės kraičius, . . ." (88). Mat, vėžys

yra ir *Marių Panos* „kraičių", jos „bagotysčių" — arba bent rakto skrynios (89), kurioje ragana ją uždariusi laiko — sargas. Vėžio žinioje, pagaliau, randasi *kiaušinis*, kuriuo galima aplieti stiklinį, jūrų saloje esantį, kalną ir atgaivinti visą karalystę (90), arba *kiaušinis*, kuriame glūdi „be dūšios karaliaus ‚dūšia' " (91) Bet prie *kiaušinio* teks kiek vėliau iš naujo sugrįžti.

Šitoks mirties, iš kurios negrįžtama, pasaulis yra griežtai atskirtas nuo gyvųjų, ne tik nuo žmonių, kurie, sužinoję jo paslaptis, turi mirti (92), bet ir nuo dievų: Vėjo sūnūs, norėdami tirti jūros gelmių paslaptis ir bandydami tuo tikslu išpūsti vandenis iš marių, žūsta jų bangose (93). Tarp šio mirties pasaulio ir gyvųjų pasaulio yra tarpinė zona, apgyventa būtybių, kurios nėra nei tikri „gyvieji", nei „mirusieji": tai vėlių, raganų (kurių plaučiai ir kepenys nebijo ugnies), vaidelių ir velnių pasaulis.

Tai pirmieji bruožai, kuriais galima pradėti apibūdinti lietuviškąją „pomirtinio gyvenimo" koncepciją.

9-2. *Prisikėlimas*

Herojaus nužudymo procedūra, kaip matėme, yra dviguba: jį reikia pirma papiauti, o papiovus, jo „vėlę" — plaučius ir kepenis, įmesti į mares, kad vėžys ją galutinai sudorotų. Užtat ir jo prikėlimo iš numirusiųjų operacija susideda iš dviejų dalių: visų pirma reikia surasti jo „dūšią" ir įdėti ją atgal į „kūną", o po to jau bandyti atgaivinti tą organiškai psichinę visumą.

9-2-1. *Gijantis vanduo ir gyvuonis*

Negyvėlį atgaivinti — arba ir šiaip, silpnesniais atvejais, sergantį pagydyti ar invalidą sveiku padaryti — reikalingi dviejų rūšių terapeutiniai vandenys:

(1) *gydantis* (arba *gydomas*) vanduo, pas mus vadinamas *gijančiu vandeniu,* ir

(2) *gyvasis* vanduo, pas mus — *gyvuonis.*

Mūsų tekstas, turintis ryškų mitologinį pobūdį, vandens ieškotojo rolėje įveda mitinį personažą — Šiaurės Vėją. Kiti pasakojimai, naudoją gydančio ir gyvojo vandens motyvą, jau yra daugiau pasakinio pobūdžio, ir jų herojus dažniausiai — sergančiam tėvui vaistų ieškantis kvailutis. Pagal stebuklinės pasakos kaip žanro reikalavimus, mitinės herojaus savybės tada yra perkeliamos ir investuojamos į jo pagalbininkus. Tokių pagalbininkų rolėje randame, visų pirma, pas mares gulintį *mėlyną jautį,* nurodantį, kad vandenį galima rasti „anapus jūrių" (94); kitas pagalbininkas — tai *Vilkas,* kuris nuneša durnelį į „kitą karalystę" (95) arba kuris, kitu atveju, užmuša kregždės vaiką tam, kad jinai, norėdama jį atgaivinti, būtų priversta ieškoti ir parnešti gydančio ir gyvojo vandens (96). Šalia pirmaeilių pagalbininkų, kaip matome, pasakos logika išvysto ištisą antraeilių pagalbininkų — paukščių seriją, kurioje, šalia kregždės, randame varną, bet ir mūsų tekstui pažįstamą *vanagą*: jie visi *oro* keliu parneša *vandenį.*

Šioje pasakų grupėje, kurią reikėtų išsamiai išstudijuoti, terapeutinio vandens veikla pasireiškia:

(1) *ligonio pagydymu* (pasaka prasideda bendru posakiu: tėvas *serga*)

(2) *grožio atstatymu* (karaliui ant galvos išauga *pikti šašai*)

(3) *atjauninimu* (senas tėvas atgimsta „sveikas ir jaunas, smagus ir greitas" (97).

Prie šių paveikimo sričių reikia dar pridėti

(4) *praregėjimą* (herojaus *išdurtos akys* išgyja), kuris, tiesa, priklauso jau kitai pasakų grupei (98).

9-2-2. *Sveikas ir gyvas*

Mūsų herojus, pateptas gydančiais vandenimis, „stojos sveikas ir gyvas". Ši stereotipinė formulė, kurią kasdien mechaniškai vartojame („Sveikas gyvas, Jonai!"), yra prasmingesnė, negu iš paviršiaus atrodo.

Norint suprasti mitinę „prikėlimo iš numirusių" procedūrą, reikia visų pirma pritaikyti bendrą metodologinę taisyklę, paremtą senu „kas gali daugiau, tas gali ir mažiau" principu, pagal kurią, turint keletą to paties teksto variantų, reikia, kaip bazę, pasirinkti tą variantą, kuris kaip galima išsamiau ir kraštutiniau atpasakoja nagrinėjamą faktą ar įvykį. Mūsų atveju, ligonio pagydymas ar jo kūno negražumų (piktšašių) pašalinimas atrodo tad tik kaip susilpnintos versijos daug reikšmingesnės *atjauninimo* procedūros, kurios dėka senas tėvas atgimsta „sveikas ir jaunas".

Paaiškėja, kad žmogus, skirtas atjaunėti, turi būti visų pirma „sukapotas į šmotus", ir tik po to, gydančiu vandeniu jį patepus, jis *su-gija* į vieną daiktą ir pasidaro *sveikas*. Toks į gabalus sukapoto ir pro kaminą atskiromis dalimis mėtomo žmogaus motyvas yra plačiai žinomas visame Europos folklore (99): tai būdinga *Velnio*, mūsų jau minėtos „nei gyvųjų, nei mirusių" zonos veikėjo, galios pasireiškimo priemonė: jisai, veikdamas šioje zonoje, gali kūnus sukapoti ir vėl juos sulipdyti.

Grįžtant prie *sveikumo* sąvokos, nereikia užmiršti vienos iš pagrindinių lietuviškojo žodžio *sveikas* prasmių: *sveikas* reiškia „visas", „integralus" („sveikas skaičius", pavyzdžiui, skiriasi nuo „trupmeninių skaičių"). Gydančiojo vandens funkcija ir yra tad sugrą-

žinti individui jo „sveikatą", t.y. jo integralumą, garantuojantį jo, kaip asmens, tapatumą.

Šitokį *sveiką* žmogų dar reikia padaryti *gyvu*: tam tikslui tarnauja *gyvasis vanduo*: nuo gydančio vandens žmogus „su-gija", o nuo gyvojo — „at-gija". Gyvybės pradas, matome, skiriasi nuo sveikatos prado. Nenuostabu tad, jog mūsų tekstas šį gyvąjį vandenį labai tiksliai vadina *gyvuoniu*. Žodis *gyvuonís* (arba *gývuonis*), pagal *L.K.Ž.*, reiškia:

(1) Vieta po nagu; rago vidurinė dalis
(2) Geluonis (bitės, vapsvos. . .)
(3) Gyvatės liežuvis
(4) Voties vidurinė dalis, geluo
(5) Gyvybė („Su geluoniu iš bitės ir gyvuonį ištraukia", Valkininkai, Eišiškių raj.)

Visos šios reikšmės turi vieną bendrą vardiklį: *gyvuonis* yra tasai centrinis taškas, šaknis, toji vieta, kurioje glūdi, prisilaiko gyvybės pradas, pats jos principas.

Gyvuonis kituose tekstuose dažniausiai pakeičiamas *gyvuoju vandeniu*, bet tai jo pagrindinės prasmės nepakeičia: gyvasis vanduo nėra tai terapeutinė priemonė, vaistas, kurio pagalba kūnui suteikiama gyvybė, jisai pats yra *gyvasis* vanduo, *jis, kaip vanduo, yra gyvybė*, tas gyvybės pradas, kuris sugrąžinamas „sveikam" kūnui.

Užtat ir suprantama darosi, kodėl mūsų tekstas, kurio archaiškos savybės, lyginant jį su kitais variantais, nuolat ryškėja, vietoje paprastai vartojamo *gydančio* (ar *gydomo*) vandens, šį pirmąjį, sveikatą grąžinantį vandenį vadina *gijančiu*: sveikata, kaip ir gyvastis, yra panašaus pobūdžio asmens pradas, kurio buvimas kūne garantuoja jo integralumą. Šie du priedai prisilaiko organizme, ir tai padaro žmogų „sveiką ir

gyvą", tačiau, kaip pradai, jie turi ir nepriklausomą egzistenciją ir jų buveinė — marių dugnas.

9-2-3. *Miegančioji karalaitė*

Pasakos, kurioje kvailutis vyksta ieškoti savo tėvui gydančio ir gyvojo vandens, tolimesnis vystymasis dažnai įveda miegančiosios karalaitės motyvą. Pas ją paprastai herojus suranda jam reikiamų vandenų, bet, tuo nepasitenkindamas, „užsimano pas tą paną jis, tas durnius, savo norus išpildyti" (100). „Reikalų atlikimo" pasėkoje karalaitei gimsta sūnus, kartais ir užburta karalystė tuo pat metu į viršų iškyla.

Šis gyvojo vandens įsigijimo ir naujos gyvybės sukūrimo sutapimas laike nėra atsitiktinis. Nestatant sau klausimo, ar į miegančiosios karalaitės motyvą galima žiūrėti kaip į mūsų herojaus vedybų su Marių Pana transformaciją (V. supra V-is segmentas), reikia užregistruoti faktą, kad naujos gyvybės atsiradimas (o tuo pačiu, eventualiai, ir visi su *gimimu* surišti mitiniai reiškiniai) lietuviškoje pasaulėžiūroje homologuojamas su gyvojo vandens įsigijimu, kad abu fenomenai priklauso tai pačiai filosofinei-sakralinei sferai.

9-2-4. *Geležinės Karvės*

Čia ir vėl tenka priminti mūsų jau iš dalies nagrinėtą pasakų grupę (V. supra 5-3), kurios herojus, karaliaus pavestas pargabenti jam *Jūrių Karalaitę*, parveda kiek vėliau ir jai priklausančias *geležines karves*, kurių verdančiame piene išsimaudęs karalius žūsta, o jo pagalbininkas-herojus, atvirkščiai, — tampa nepaprastai *gražus*, veda karalaitę ir paveldi viešpatystę.

Šio priminimo tikslas — atkreipti dėmesį į neabejotiną analogiją, egzistuojančią tarp gyvojo vandens poveikio ir Geležinių Karvių piene išsimaudymo rezultatų: šią analogiją patvirtina — o tuo pačiu ir mūsų įrodinėjimą sutvirtina — geležinių karvių ir gyvojo vandens motyvų substitucijos galimybė. Vienos pasakos herojus, jau pargabenęs karaliui Marių Paną, išsiunčiamas su nauja misija, nes jis „žino tokį *vandenį*, jei tu (karaliau) su tuo vandeniu savo veidą suteptumei, tai pasidarytumei daug *jaunesnis*, o jei suteptumei veidą savo jaunai karalienei, tai ji pasidarytų antra tiek *gražesnė*". Herojus išvyksta į pajūrį ir ten priverčia juodvarnius vykti į „jūrų gilumą": „turit man atnešti vieną butelkėlę tokio vandens, kad *mirusį žmogų galima būtų prikelti*, o kitą butelkėlę tokio vandens, kad *sutepus žmogaus veidą jis antra tiek gražesnis pasidarytų*" (101).

Nors pasakotojas čia kiek ir susimaišo, išvardindamas dviejų vandenų funkcijas, svarbu mums tai, kad gydančio ir gyvojo vandens motyvas jo įvedamas toje pačioje vietoje, kur keliolikoje kitų variantų randame atjauninančio pieno motyvą. Abu motyvai — žiūrint į juos, kaip į paralelius *modi operandi* — priklauso tad Aušrinės ir jos bandos gaubiamo sakralumo sferai.

9-2-5. *Sveikata ir gyvastis*

Gyvenimo ir mirties, sveikatos ir ligos problematika sutinkama ir pasakojimuose, aprašančiuose kovas su *Slibinais* (= smakais). Čia ir vėl, tiek vietos stoka, tiek ir išsamių duomenų trūkumas, neleidžia įsigilinti į klausimus, liečiančius slibinų prigimtį, bandant išaiškinti jų vandeninę kilmę ir išspręsti jų degradacijos į „neigiamus tipus" problemą. Užteks paliesti tik vieną, mums reikalingą, jų bylos aspektą.

Nepriklausomai nuo tikslo, kurio vedamas herojus susiduria su *Slibinu*, visas sunkumas, norint nugalėti nenugalimą Slibiną — tai surasti jo silpnąją vietą, jo „Achilo kulną". Ši silpnoji vieta — tai jo *sveikatos* arba *gyvasties* buveinė.

Vienas herojus liepia slibino pagrobtai panai gudrumu iškvosti slibiną:

— Eik tamsta paklausk, kur jo *sveikata.*

Slibinas ir išsiduoda:

— Mano *sveikata*: devinto karalystėj gyven mano brolis, tai kad aną kas užmuštų, tai ir aš nebeturėčia sveikatos.

Herojus, žinoma, užmuša smaką-brolį, iš kurio vidurių iškrenta *kiaušis*, su kurio pagalba ir „nusprogdinamas" pagrindinis smakas (102).

Panaši istorija atsitinka ir su *karaliumi be dūšios*, kurio *dūšią* herojus turi surasti, norėdamas jį nužudyti. O jo dūšia randasi ežere, tame ežere — akmuo, tame akmenyje — zuikis, tame zuikyje — antis, toje antyje — *kiaušinis*, kuris ir yra karaliaus dūšia (103).

Kitas smakas, užklaustas, „kur tavo *gyvastis*, kad tu toks *drūtas*, tavę nieks negali užmušti?", atsako: „mano *gyvastis* toli, gilei: marėse an salos yra jautis, tam jautij — karvelis, o tam karvelij — *kiaušinis*, o tam kiaušinij — mano *gyvastis*" (104). Kitos pasakos herojus, Vėtros sūnus, vyksta ieškoti *Marių Karaliaus mirties* ir ją randa „ant raudonųjų marių, ant salos", skrynelėje po ąžuolu, kurioje tupi antis, o antyje — *kiaušinis*, ir su tuo kiaušiniu užmuša Marių Karalių (105). Kitas smako *smerties* ieškojimo variantas mitologiniu požiūriu dar įdomesnis. Slibinas, merginos kvočiamas, duoda iš pradžių eilę melagingų atsakymų: pirmą kartą — kad *smertis* yra „sklainyčio" t.y. *van-*

dens stiklinėje; antrą kartą — *liepoje*, kur lakštingala gieda (o liepa, kaip žinome, dievaitei *Laimai* pašvęstas medis). Tiesa, žinoma, labiau komplikuota: Prancijoje suėdus 12 *jaučių* ir išgėrus 12 „ušėčkų" *vandens* galima bandyti ristis su slibinu; besiritant, iš jo išlėktų antis, tą antį perplėšus, iškristų kiaušinis, su kuriuo galima būtų slibiną užmušti. Ši komplikuota procedūra, kuri, kaip ir kitos, jai panašios, rodo gyvybės-mirties prado gilumą ir sunkumą jį pasiekti, čia pasibaigia gana nelauktu rezultatu: užmušus slibiną," tuoj ir *tų marių nebelikę*, pasilikus sausa žemė" (106), išdava, kuri primena mūsų pasakojimo galą.

Visuose šiuose pavyzdžiuose turime reikalo arba su *Slibinais* arba su *Marių* — ar vienu ar kitu būdu su vandenimis surištais — *Karaliais*: turint galvoje tapatingus jų gyvybinius pradus, jokio skirtumo tarp šių dviejų pavidalų būtybių nėra. Kiek tai liečia pačius gyvybinius principus, atvirkščiai, — atrodo, kad galima išskirti dviejų atskirų rūšių *kiaušinius-sielas:* iš vienos pusės — *sveikatą* ir dūšią, iš kitos — *gyvastį* ir mirtį.

Sveikatos sąvoka, palyginti, gana aiški. Žinome, pavyzdžiui, kad kuriam žmogui *sučiaudėjus*, ir niekam jam „ant sveikatos" nepasakius, jo „dūšia" atitenka velniui (107). Reikia manyti, kad čiaudant, žmogaus „dvasė" lekia iš plaučių laukan, ir ją galima sulaikyti tik primenant jos esmę ir vardą. Kaip ten bebūtų, jo tik „dūšia" pereina velnio žinion, jis praranda „sveikatą", bet nuo to jis anaiptol nemiršta. Tas pat atsitinka ir su trimis juodomis varnomis-kerėtojomis, kurios tyko einantį per kiemą poną, kad galėtų, jam *sučiaudėjus*, pasakyti „ant sveikatos!": tada jos galės jį „pakerėti" (108). Nemažiau reikšmingas ir kitas žmonių tikėjimas, pagal kurį vilku bėgantis vyras, užgerdamas savo

kaimyną ir ištardamas „ant sveikatos!", gali šią savo „savybę" jam perduoti, padarydamas jį *vilkolakiu* — užtenka tik, kad tas jam atsakytų „dėkui" (109).

Šitaip išsiaiškinus lietuviškąją *sveikatos*, kaip asmens integralumo, garantuojančio jo „dvasios" išsilaikymą tame pačiame stovyje, sąvoką, darosi suprantamos ir senoviškos pagarbaus kreipimosi formulės „Jūsų Sveikata" (M. Daukša, 1599 m.) ar „Tamstos Sveikata" (Daukantas) (110), kurios tik vėliau, progresyviai buvo pakeistos lenkiškąja „Jo Mylista". Pilną savo reikšmę atgauna dar ir dabar aukštaičių vartojamas *sveikas* („Skaitau laikraščiuose, kad *Sveikas* irgi kartais į Ameriką apsilankai", — rašo man Jonas Balys).

Gyvastis ir *mirtis*, iš kitos pusės, tai tik du to paties reiškinio aspektai. Kaip bitė, kuri kartu su geluoniu ir gyvuonį praranda, kaip gyvatė, kurios mirtį nešantis liežuvis gyvuoniu vadinamas, taip ir žmogus, gyvendamas mirties ženkle ir mirdamas gyvenimui išsibaigus, laikosi ant siūlo, jį rišančio prie gyvasties ir mirties *prado*.

9-2-6. *Gyvenimo ir mirties problematika*

Šie gana tolimi ir ilgi nukrypimai nuo pagrindinės temos skirti ne vien tam, kad paaiškinus ir atgaivinus senovišką lietuviško stereotipinio posakio „sveikas ir gyvas" — šiandien vis dažniau pakeičiamo kasdieniniu „labas!" — reikšmę, bet greičiau norint susidaryti kiek galima pilnesnį vaizdą tos logiškai sandarios *vertybių sistemos*, kuri organizuoja, lietuviškame kontekste, vieną iš pagrindinių filosofinio mąstymo sričių. Jai išryškinti, galima pasiūlyti ištisą grandinę jau išnagrinėtų binarinių konceptų, sutvarkant juos homologacijos principu:

Pradai / Leksikalizacija	*Sveikas*	*Gyvas*
Abstrakčios sąvokos	*Sveikata*	*Gyvastis*
Simboliniai pavidalai	*Gijantis vanduo* (gydantis v.)	*Gyvuonis (gyvasis v.)*
Somatiniai pavidalai	*Plaučiai* („dūšia", „vėlė")	*Kepenys*

Abstrakčiai suformuluoti *sveikatos* ir *gyvasties* pradai mitinėje kalboje „įdėti" į *kiaušinio* figūrą. Jie simboliškai išreikšti vieno iš keturių gamtą sudarančių elementų — *vandens* — forma. Gyvųjų padarų kūniškame pasaulyje jie randa sau buveinę *plaučiuose* ir *kepenyse,* kuriuos vėžys velka į marių gelmes — gyvenimo ir mirties tėvoniją.

Jei prie šios verčių sistemos, išreikštos keliose figūratyvinėse plotmėse, pridėsime dar stebuklingų *obuolių* ir *geležinių karvių* pienu pridengtas meilės, grožio ir sveikatos vertybes, turėsime maždaug pilną vaizdą tos sakralinės sferos, kurioje viešpatauja Aušrinė ir jos šeimyna ir kuri, semantinio kodo forma, dominuoja mūsų skaitomą tekstą.

9-2-7. *Geltonasis Vanduo*

Baigiant nagrinėti šį epizodą, norisi pridėti dar vienos pasakos ištrauką, idant parodžius, kaip mūsų pamažu išdirbtas ir pasiūlytas semantinis kodas padidina lietuviškojo „pasakų" pasaulio įskaitomumą.

Pati pasaka yra plačiai žinoma: tai istorija karaliaus, kuriam, išvykus kelis kartus į karą, gimsta vaikai, tuo tarpu kai jo žmonos seserys iš pavydo jam prane-

šinėja, kad jo žmona jam pagimdė šuniukus ar kačiukus. Įdomus mums čia yra tik nelauktai įterptas epizodas apie jau suaugusių, slapta išaugintų, vaikų — dviejų brolių ir sesers — žygį, ieškojimą jų dvarui papuošti „paukščio kalbančio, medžio giedančio ir grajinančio ir *geltonojo vandenio* " (111). Po to, kai broliai vienas po kito pavirsta į „akmino anglių stulpus" ir kai sesuo išvyksta jų ieškoti, „paukštis kalbantis" jai nurodo šaltinėlį, kurio vandeniu galima atgaivinti jos brolius ir padeda pagaliau ir geltonąjį vandenį surasti. „O ten toliau tas *geltonasis vanduo*, tai ot *šviečia kai saula ant oro.* Tai tu nueik ir tūrėk butelį pakišus, tai *lašas jo ir įvarvės*, tai ir bus tavo čiels butelys, ir, parnešus namo, savo sodne atkiši butelį, ir bus jis tavo sodne teip šviesus, kaip ir čia." Ir iš tiesų, parėję namo, jie „tą vandenį palaidę iš butelio — tas vėl, *ant oro aukštai išsikėlęs, geltonuojąs, šviečiąs*".

Mūsų teksto šviesoje, jei taip galima pasakyti, nebereikia būti dideliu išminčiumi, norint identifikuoti tą geltonąjį, aukštai ore išsikėlusį, kaip saulė šviečiantį vandenį su mūsų pažįstama Aušrine. Šalia jau žinomų jos transformacijų — nuo jūrių kumelės ir marių panos, plauko pagalba į dangaus žvaigždę — prisideda dar čia dangaus *šviesulio* sutapdinimas su *vandeniu*: ore kabantis „geltonasis vanduo" nuvarvina vieną *lašą*, iš kurio, kitoje vietoje, vėl pasidaro danguje šviečiantis kūnas. Žinant iš kitų tekstų, kad *rasa*, tasai dangiškasis vanduo, tai tik *Aušrinės* paberti *karoliai* ir *perlai* (112), suprantama, kodėl tam tikru metų laiku *išsivoliojimas rasoje* pagydo ir apgina žmones nuo visokiausių ligų, o ypač nuo odos ligų (113) — Aušrinės įteikti *obuoliai*, jos karvių *pienas* turi juk tas pačias savybes. Suprantama taip pat, kad,

norint pagydyti kvailutį, kuriam jo broliai buvo išlupę akis, užtenka varnui tik pabraukti „su sparnu per rasą", patepti ja akis — ir tasai iš naujo pradeda matyti (114).

9-2-8. *Baigiamosios pastabos*

Lieka dar keletas neaptartų, tiesiogiai patį pasakojimą liečiančių, teksto faktų.

Pirmasis iš jų — tai herojaus mirtį atitinkąs *Vėjų Motinos* sodo *obuolių suvytimas.* Kaip naratyvinė nutrauktos tarp Siuntėjo ir pasiųstojo herojaus komunikacijos atstatymo priemonė — tai lietuviškose pasakose neretas reiškinys: apie į nelaimę patekusį herojų Siuntėjas sužino, pavyzdžiui, iš to, kad jo paliktoje stiklinėje *vanduo* paraudonuoja (115) ar, kad į sieną įsmeigtas herojaus peilis ima kraujuoti (116). Šiais atvejais — lygiai kaip ir mūsų obuolių suvytimo atveju — toks ar kitoks figūratyvinis objektas metonimiškai atstovauja patį herojų, ir jo būklės transformacija pakeičia ir metonimo stovį. Metoniminis objektas negali tačiau būti atsitiktinis: kaip ir mūsų jau anksčiau nagrinėtas plaukas, jis turi atstovauti arba herojaus kaip asmens *kūną,* arba jį charakterizuojantį jo *prigimties* bruožą. Matėme, kad mūsų atveju herojaus kvalifikacija pasireiškia obuolių įsigijimu, įtvirtinančiu jį *meilės* ieškotojo ir jos davėjo rolėje. Obuolių suvytimas yra tad jo atsiradimo pavojuje „natūralus" signalas.

Obuolių dovana buvo, kaip matėme, pirmojo pasakojimo, įrašyto mūsų tekste, įžanginis epizodas, atžymintis herojaus išbandymą ir jo kvalifikaciją. Tokią pat funkciją antrajame teksto pasakojime, skirtame Aušrinės išvadavimui, atlieka mūsų studijuojamas segmentas. Galima tad teisėtai savęs klausti, kokioje srityje

herojus čia kvalifikuojamas, kokius papildomus savo prigimties bruožus jis ta proga įgija. Pirmą, paviršutinišką atsakymą duoda patsai pasakotojas, paskutiniame teksto segmente paaiškindamas, kad herojus „atpakūtavojo" už Aušrinės brolį ir seseris. Šis, kiek sukrikščionintas, išaiškinimas leidžia suprasti, kad herojus, pereidamas per mirtį ir prisikėlimą, „išpirko" ar „atpirko" užkerėtą Aušrinės bandą. Tačiau mitinis to „atpirkimo" turinys — turint galvoje, kad mūsų tekste įrašyta ideologija yra visai skirtinga — negali būti krikščioniškas. Prie šios problemos teks grįžti nagrinėjant galutinį pasakojimo išsprendimą.

Trečioji pastaba liečia herojaus *miegą*: mūsų herojus — kaip ir kiti, panašioje padėtyje atsidūrę herojai — tuo metu, kai sprendžiamas jo gyvybės ir mirties klausimas, sau „saldžiai miega".

Nereikia manyti, kad lietuviškų pasakų herojai būtų ypatingi miegaliai, jie nemiega, kai reikalas eina apie šio gyvenimo įvykius, darbus ar žygdarbius, jie miega, kai kalba eina apie mirtį, apie gyvenimą mirtyje. Miegas — tai kitoniško gyvenimo forma, tai kitas gyvenimas, kuris vyksta žmogui miegant, apie kurį galima suvokti iš prisimenamų sapnų. Suprantama tad, kad gyvenimas miege ir gyvenimas mirtyje nesiskiria iš esmės vienas nuo kito. „La vida es un sueño", mėgstame kartoti paskui garsų ispaną. Bet *sapnas* senovės lietuvių kalboje reiškė „miegą" (117) (cf. lot. atitikmuo *somnis* „miegas"), ir ši paraleli gyvenimo forma yra neblogesnė už „tikrąjį" gyvenimą. Galima suprasti tad, kodėl, kai reikalas ima eiti apie „rimtus dalykus", t.y. apie gyvenimą ir mirtį, pasakojimas palieka herojų saldžiai miegantį ir pradeda vystytis kitoje, paralelaus gyvenimo, plotmėje.

X. IŠVADAVIMAS

Puola į visus kraštus — nėr jo panos niekur. Prašė vėjų rodos:

— Ką man dabar reikia daryti?

Šiaurys vėjas:

— Eik į jos pakajų, rasi kamanas ir balną. Pasibalnok bulių savo, stosis toks arklys, kad nebus ant visos karalystės tokio driganto. Užsėsk, josi marėms geriau, kaip žeme. Ir nuneš jis į tą karalystę, kur ji yra. Ten bus tą dieną arklių jomarkas, ieškos karalius pirkti drigantą. Kai derės, sakyk: „Jei perkat, pirkiat, čėso neturiu". Kol išeis pana.

Išėjo pana, pažino gyvolį savo. Pajėmė jam už rankos ir stojo vyrui ant kojos ir užlipo. Ir pakilo į padanges, pabėgo į savo dvarą. Karalius paliko smūtnas. Klausia karalius čerauninkus:

— Ką reikia dabar daryti?

— Jau nėr rodos nei jokios!

10-1. *Jūrų Žirgo pasirodymas*

Šis segmentas platesnių komentarų nesukelia, ir tai dėl įvairių priežasčių: visų pirma, mūsų dėmesys, šį tekstą skaitant, sukauptas į *Aušrinę*, jos vertybių pasaulį ir ją tiesiogiai liečiančius įvykius, neturint nei vietos, nei pakankamų žinių nagrinėti jos priešų karalystę. Antra vertus, skaitytojas jau bus įpratęs prie mūsų praktikuojamo teksto skaitymo būdo, ir nemaža pastabų, naudingų šių pratybų pradžioje, įgautų dabar jau pasikartojimo pobūdį. Pasistengsime tad užregistruoti tiktai keletą įdomesnių faktų.

(1) Segmento organizacijoje galima atpažinti jau anksčiau aptartą pasakojimo procedūrą, pagal kurią veiklos projekto, jos virtualinės programos pristatymas

užima tiek pat ar net daugiau vietos, negu pačios veiklos atvaizdavimas: *Šiaurio Vėjo* patarimai kiekybiniai svaresni, negu herojaus darbai. Pati naratyvinė programa čia labai paprasta, ji susideda, reziumuojant, iš atvykimo ir išvykimo, tik eliptiškai aprašant patį išvadavimą: joje herojus, kaip ir kitose panašiose situacijose, mažai tepasireiškia, leisdamas savo vietoje veikti *pagalbininkams* — vėjui ir buliui.

(2) Keleta detalių netiesioginiai papildo mūsų jau susidarytą apytikrį *Aušrinės* grobiko karalystės vaizdą. Išvadavimo data pasirenkama ne eilinė *turgaus* diena, kaip tai stereotipiškai pasakose priimta, o *arklių jomarkas*: arklių mainai, jų prekyba gana artimai surišti su *kalvio* amatu. Karalaitis ieško pirkti drigantą, o pirkimo operacija jam — tai *derybos*. Žinoma, pavyzdžiui, kad ketvirtadienis, lietuvių nuomone prekybai palanki diena (118), vadinamas *sukčiaus* diena (119) arba *velnio* diena (120). Jisai tuo būdu netiesiogiai įrašomas į Velnio sakralumo sferą ir priešpastatomas mūsų herojui, atsisakančiam derėtis: „Jei perkat, perkiat, čėso neturiu", nors toks atsakymas, Šiaurio vėjo patartas, ir skirtas pratęsti laiką, išprovokuojant Marių Panos pasirodymą turgaus aikštėje. Tie patys karalaičio bruožai pasitvirtina pagaliau ir baigiamoje šio epizodo scenoje, kurioje, prašydamas patarimo, jisai sušaukia savo dvaro „čerauninkų" tarybą.

(3) Vienas mitologiniai įdomus faktas — tai *buliaus* transformacija į *drigantą*. Nors jinai ir atliekama pasakų pasauliui žinoma procedūra — *kamanų* (kartais ir balno) užmetimu (tokiu būdu, pavyzdžiui, raganos paverčiamos į kumeles (121)) — naujas buliaus priimtas pavidalas yra reikšmingas. Matėme, kad *Marių Pana* turi antropomorfinį pavidalą tiek, kiek ji surišta su gyvenimu saloje, su žeme, bet kad jinai tuo

pačiu yra ir *jūrių kumelė* — pavidalas, kurį ji įgytų, žemę paversdama vandeniu. Panašų pavidalų kaitaliojimą sutinkame ir buliaus asmenyje: jis — bulius, kaip *Aušrinės* bandos viršininkas, surištas su sala ir ganyklomis, bet jis drauge ir jūrių eržilas, lekiantis mariomis geriau negu žeme ir skraidantis padangėmis. Paskutinis teksto segmentas mums paaiškins, kad šis *jūrių žirgas* gali turėti ir žmogiškąjį pavidalą, nes jis — *Aušrinės* brolis. Šie įvairūs, mitinėje galvosenoje aiškiai išskiriami pavidalai, kuriais reiškiasi viena ir ta pati būtybė, gali tačiau sudaryti nemaža painiavos eiliniam pasakotojui: matėme, kaip mūsų dažnai naudotoje, paralelioje pasakų grupėje įvairiuose variantuose konkuruoja geležinės karvės su jūrių kumelėmis, jaučiai su kumeliais.

XI. NAUJOS EROS PRADŽIA

Pana parkeliavus paleido savo bulių. Bulius priklaupė ant kelių, prašneko žmogaus balsu:

— Kirsk man galvą!

Pana nenorėjo kirsti, ale tik turėjo kirsti. Nukirto galvą — prapuolė ketvirta dalis marių, pasidarė žemė. O iš buliaus jos brolis stojos. Nukirto visų trijų karvių galvas — stojos sesers. Prapuolė visos marės, pasidarė žemė. Pradėjo svietas gyventi. O ji paliko karalienė ant tos žemės, o vyras jos — karaliumi. Vyras jos išsipakūtavojo už jos brolį ir už seseres. Paliko ščeslyvais ir gyveno.

Ant to baigias.

11-1. *Galvos nukirtimas*

Ryškiausias šio paskutiniojo segmento faktas — tai galvos nukirtimo procedūra atliekama transformacija, kurios pasėkoje Aušrinės banda pavirsta į žmogiškojo pavidalo šeimą ir vanduo — į žemę.

Pati *galvos nukirtimo* procedūra pasakų skaitytojo nestebina: tai gana dažnai sutinkama metamorfozės priemonė, vartojama užkerėtoms būtybėms „atversti", jų žmogiškam pavidalui atgauti (122). Tai, žinoma, mitinė procedūra, neatitinkanti mūsų empirinio pasaulio dėsniams, bet jinai iš esmės nieku nesiskiria, pavyzdžiui, nuo pabučiavimo rupūžės — sąlyga, kurios išpildymas tegali išgelbėti į rupūžę užkeiktą karalaitę. Bendrai paėmus, tai yra vienas iš likimo koncepcijos elementų, viena iš *likimo išsipildymo* formų: likimo nustatytą gyvenimo pavidalą ir būseną gali pakeisti tiktai išorinio, kontingentinio įvykio įsibrovimas.

Tačiau mūsų tekstas siūlo daug komplikuotesnę šios metamorfozės interpretaciją. Paaiškinimo: „buvom prakeikti, kol galvas nukirs" (122) čia nepakanka: galvos nukirtimo procedūra gali būti taikoma ir pasidaryti efektyvi tik *todėl*, kad herojus už kenčiančiuosius jau „atsipakūtavojo". Tarp likimo paciento ir jo agento susidaro tam tikra kontraktinė situacija, kurią galima išreikšti logiška formule: „jei. . . tai. . .": herojus turi įsigyti ir perduoti tam tikras vertybes, kurių jo oponentui trūksta, trūkumas, kurį reikia užpildyti, kurio panaikinimas atženklinamas naujo pavidalo įsigijimu.

Teksto logika siūlo tad vienintelę galimą interpretaciją: galvos nukirtimas ir Aušrinės šeimos metamorfozė *sutampa* su jos brolį ir seseris charakterizuojančiu naujų vertybių — *sveikatos ir gyvybės* pradų — įsigijimu.

11-2. *Pradėjo svietas gyventi*

Epizode, aprašančiame *Marių panos* užkariavimą (V-sis segmentas), turėjome progos skaityti *Aušrinės* grasinimus paversti žemę į vandenį: jinai jau tenai pasirodė, kaip pajėgi savo ir su ja susietų gamtos elemen-

tų transformacijos autorė. Nenuostabu tad, kad ir čionai — priešingai, negu eilinėse pasakose, kur paprastai herojus pats atlieka galvos nukirtimą — bulius kreipiasi į *Aušrinę* tokiam, iš paviršiaus labai nemoteriškam darbui atlikti. Nelyginant žalčių karalienė *Eglė, Aušrinė* viena turi visų metamorfozių *galią*.

Aušrinės šeima atgauna tad žmogiškąjį pavidalą. Tačiau ši transformacija neatskiriamai susieta su vandens pavirtimu į žemę. Dviems dieviškiems pavidalams atitinka du gamtos elementai:

$$\frac{\textit{zoomorfinis pavidalas}}{\text{antropomorfinis pavidalas}} \simeq \frac{\textit{vanduo}}{\text{žemė}}$$

Žemė ir žmonijos buvimas surištas tad su dievų žmogiškuoju pavidalu įsivaizdavimu.

Charakteringas yra ir marių į žemę atsivertimo procesas: marios, pagal dieviškų būtybių skaičių, padalintos į keturias dalis, jos į žemes atsiverčia progresyviai, paraleliai su galvų nukirtimu. O tačiau vien tik paskutinė operacija iš tikrųjų reikšminga: „Prapuolė visos marės, *pasidarė žemė*". Nelyginant žmogus, sukapotas į gabalus, kuris, pateptas gijančiu vandeniu, stojasi *sveikas*, ištisas, atskirų sausumos dalių sudėstymas į krūvą padaro *žemę*. Nestebina tad ir sekantis sakinys: „Pradėjo svietas *gyventi*". Kaip žmogus, padarytas pirmiau *sveiku*, gyvojo vandens pagalba įgauna *gyvastį*, taip ir „svietas", pradedantis *gyventi*, yra integralinė vieno koncepto „žemė-žmonija" dalis: *žemė* yra žemė tik tiek, kiek jinai gyvenama.

Galima būtų šią idėją vystyti toliau, duodant pavyzdžiu kitą mitą, pagal kurį žmonija atsirado iš *Milžinų* rasės paskutiniųjų palikuonių susijungimo su *Žeme* (123). Prie šios temos teks grįžti kitą kartą — tai jau su *Laima* surišta lietuviškojo *tvano* istorija.

Užteks tik išryškinti vieną būdingą šio epizodo bruožą: Aušrinės šeimos, kaip organiškos visumos tobulą atitikimą integraliam *žemės-žmonijos* konceptui. Aušrinės dieviškoji šeima įgauna žmogiškąjį pavidalą tam, kad rūpintųsi ir globotų drauge atsiradusią žemę ir jos gyventojus. Ta prasme, nesvarsčius dar, kas iš tikrųjų yra tas jos brolis ir tos jos seserys, galima jau laikyti, kad Aušrinės šeima priklauso vadinamąjai dievų *žeminiukų* kategorijai (V. infra 11-4-1).

Aiškiai nusiatyti ir *Aušrinės* šeimos hierarchiniai santykiai: jei jos broliui ir seserims „priklauso" kiekvienam po ketvirtadalis žemės, *Aušrinė* neabejotinai „paliko *karalienė* ant tos žemės". Sunkiau išspręsti mūsų herojaus — jos vyro socialinio statuso problemą. Nors tekstas ir aiškiai sako, kad jis iš *Tarno* rolės tapo pakeltas į *karalius*, galima savęs klausti, ar šios pavėluotos vedybos nėra tik rezultatas mechaniško naratyvinės pasakų schemos pritaikymo, schemos, kuri numato vedybas ir „ščeslyvą gyvenimą", kaip kanoninį pasakos užbaigimą. Žinoma, šia proga savaime peršasi gerai žinomų dainų tekstai, pagal kuriuos *Mėnulis* pamylėjo *Aušrinę*, dievų pasaulyje sukeldamas šeimyninę dramą. Tačiau yra ir pasakų, kurios Marių karalių *Mėnulį* laiko *Aušrinės* tėvu (124). Krikščionybės įtakoje atlikta *Aušrinės* asimiliacija su *Panele Švenčiausia* duoda argumentų jos nevedybinei būklei paremti. Kaip ten bebūtų — problema yra svarbi visai lietuvių mitologijai, be Mėnulio įvedimo, matysime, negalima net užbaigti Aušrinės bylos nagrinėjimą, tačiau papildomos, gilesnės studijos reikalingos, norint ryžtingiau už vieną ar kitą hipotezę pasisakyti.

Baigsime tad šio segmento analizę, bandydami išryškinti Aušrinės šeimos figūras, įrašydami jas į bendrąją lietuviškosios teologijos problematiką.

11-3. *Baltų dievų triada*

Vienas iš pagrindinių baltų religijos rekonstrukcijos uždavinių yra, žinoma, vyriausių, pagrindinių dievų sąrašo sudarymas ir jų dieviškųjų funkcijų paskirstymas. Ši labai kontroversinė problema yra užėmusi gana plačią tiek prūsų, tiek ir lietuvių mitologijos tyrinėjimų erdvę, iš dalies gal net trukdydama išsivystyti kitų, antraeiliais skaitomų klausimų analizei. Neabejotina, kad po romantiškojo optimizmo ir laksizmo, po juos sekusio pozityvistinio skepticizmo ši problema turės būti iš naujo persvarstyta savo visumoje. Jaan Puhwel (125) bandymas apginti Prūsų dievų panteono autentiškumą atrodo kaip pirmas svarbus žingsnis šia kryptimi. Galima tačiau savęs klausti, kokia mokslinė strategija šiuo atveju parankesnė, ar, prieš pradedant sintezės ieškančias freskas, neverta pirmiau pastorinti mitologines atskirų dievų ar dieviškumo sferų bylas.

Senovės prūsų religijos pažinimas pagrindinai remiasi Simon Grunau *Preussische Chronik* duomenimis (126): nuo to, ar į ją žiūrima, kaip į rimtą religijos šaltinį, ar kaip į kompiliacinį, prūsiškais rūbais skandinavų dievus aprengusį veikalą, priklauso ir mitologo pažiūros į prūsų religiją. Pagal Grunau, ši religija buvo dominuojama trijų vyriausių dievų — *Patrimpo, Patulo* ir *Perkūno*: turint galvoje, kad anksčiau aprašytoje Upsalos šventykloje irgi buvo garbinami trys pagrindiniai skandinavų dievai, šis pasikartojantis triadinis dieviško sąstato principas ir tarnavo vienu iš svariausių argumentų prūsų dievybių neautentiškumui ir Grunau aprašymų kompiliaciniam pobūdžiui teigti.

Šio jau senstelėjusio debato perspektyvos griežtai pasikeičia G. Dumézilio pastangomis išsivysčius palyginamajai indoeuropiečių mitologijai, pasiūliusiai *trifunkcinės ideologijos* modelį indoeuropiečių religi-

joms suprasti ir išaiškinti. Triadinės vyriausių dievų organizacijos principas pasidaro tada bendru struktūriniu indoeuropiečių religijos požymiu, ir trijų pagrindinių prūsų dievų buvimas iš ydos tampa privalumu, liudydamas tokios dievų sampratos archaiškumą.

Pagal G. Dumézil pasiūlytą modelį, indoeuropiečių religijose galima atpažinti ne tris vyriausius dievus, o tris *suverenumo sferas*, į kurias įsirašo jas atstovaują dievai ir kurios didžiumoje atitinka jas praktikuojančių tautų pasiskirstymui į tris socialines klases: kunigus, karius ir žemdirbius. Pirmoji suverenumo sfera yra dažniausiai reprezentuojama dviejų dievybių: sutartimi pagrįsto suverenumo dievo *Mitra* (Indijos religijoje) ir magiškojo suverenumo dievo *Varuna*. Karių klasę atitinka jėga paremto suverenumo dievas *Indra*, o trečiąją funkciją paprastai atstovauja visa eilė dažnai suporuotų dievybių, užsiimančių tiesiogine žemdirbių klasės globa.

Mūsų sąryšyje su *Aušrine* ir jos šeima susijusi problematika iš pirmo žvilgsnio neabejotinai įeina į trečiosios suverenumo funkcijos sferą.

11-3-1. *Patrimpas*

Pagal Grunau *Kroniką*, ant Vidovučio vėliavos šalia kitų dviejų dievų nupieštas *Patrimpas* aprašomas, kaip „ein man junger gestalt ane bardt, gekronett mit sangelen (javų varpomis) und frolich. . . und der gott vom getreide." (127). Antrasis jo portretas šventykloje: prie jo dideliame, javų pėdomis pridengtame ąsotyje laikoma *gyvatė*, kurią *waydolottinnen* (kunigės) maitina pienu (123). Jis pagaliau apibūdinamas, kaip „ein gott des gluckis in streitten und sust in anderen sachin" (129).

Mūsų nustebimui, *Patrimpas*, vienas iš vyriausiųjų dievų, kurio vardo etimologija jį neabejotinai suriša

su mūsų temai artimu *vandeniu* (130) ir jo simbolika, Grunau aprašymuose apibūdinamas, pagal jam priskiriamus atributus,

(1) pagal *javus* ir *pieną*, kaip žemdirbystę ir gyvulininkystę globojąs dievas,

(2) pagal jo garbei laikomą *gyvatę*, kaip sveikatos ir gyvybės dievas,

(3) pagal šias dvi sritis, jis galop apibūdinamas, kaip *laimės* dievas.

Atrodytų, kad *Patrimpas,* šalia jam tiesiogiai priskiriamos suverenumo funkcijos, pagal kurią jis atitiktų Indijos *Mitrai*, prisijungia prie jos ir trečiąją dieviškąją sferą, pasireikšdamas kaip tos srities globėjas. Ši hipotezė — jei ją patvirtintų ir lietuviškosios mitologijos duomenys — išryškintų originalią baltų religijos poziciją indoeuropiečių mitologijoje.

11-4. *Lietuviškoji triada*

Lietuviškąją vyriausiųjų dievų sąrašą sunku sudaryti: ankstybosios kronikų žinios yra labai fragmentinės, o nuo XVI-jo a. galo duodami dievų sąrašai, vieno autoriaus nuo kito kopijuojami, maišo prūsų ir lietuvių dievus. Galima vis dėlto pabandyti sugrupuoti šiuos negausius duomenis ir susidaryti šiokį tokį šio klausimo bendrą vaizdą.

Indijos dievai	Indra	Varuna	Mitra
Prūsų dievai	Perkūnas	Patulas	Patrimpas
Lietuvių dievai:			
Malala (1261)	Perkūnas	Kalvelis (=Teljavel)	Andaj (?)
Volynijos kr. (XIII a.)	———	Kalvelis (=Teljavel)	Andij (?)
Dlugosz (XV a.)	Perkūnas (=Juppiter)	Vulcanus	Aesculapus
Striykowski (XVII a.)	Perkūnas (jo vietoj: Šv. Stanislovas)	„amžinoji ugnis" (jos vietoje: „puškarnia")	„tamsi giria", kur „giwoitos" ir ir „ziemiennikos"

Senieji šaltiniai, kurie vienu ar kitu būdu duoda dievų (ar jų kulto vietų) sąrašą, o nemini vieną ar kitą iš jų, yra, kaip matome, dviejų rūšių: tai rusiškosios XIII a. kronikos ir lenkiškosios XV-XVI a. „istorijos". Abiejų rūšių šaltiniams charakteringas antrosios funkcijos — jėga paremto suverenumo dievo *Perkūno* vardo išsaugojimas (Volynijos kronika, tiesa, jo nemini, bet jos duotame sąraše lieka dar du neiššifruoti dievai *Nunaday* ir *Diviriks*, kurių bent vienas galėtų būti Perkūno epitetu). Striykowskio užrašytas faktas, kad Jogaila, keisdamas sostą ir religiją *Perkūno* stovyklos vietoje pastatydino Šv. Stanislovo, Lenkijos patrono, bažnyčią, neabejotinai įrašo šį dievą į suverenų sąrašą. Antrosios mūsų kolonos dievas, reprezentuojąs magiškąjį suverenumą ir atitinkąs Prūsų požemio dievą *Patulą*, yra jau problematiškesnis: rusiškose kronikose įrašytą „*Teliavelį*" pataisius į *Kalvelį* (131), tolimesnė jo identifikacija sunkumų nesudaro: Dlugosz interpretuoja jį kaip *Vulcanus*, taigi, kartu kaip požemio ir kaip ugnies dievą, o Striykowski, nusakydamas, kad dar prieš Vilniaus įkūrimą toje vietoje buvo garbinama *Šventaragio* įkurta *amžinoji ugnis*, kad ją užgesinus, jos vietoje buvo įrengta „puškarnia", t.y. patrankų liejykla, dar labiau sutvirtina *Kalvelio* poziciją lietuviškų dievų triadoje.

11-4-1. *Lietuviškasis Patrimpas*

Trečiasis, kontraktualinį suverenumą atstovauti turįs dievas sukelia didelių sunkumų. Rusiškų kronikų atkartotas *Andaj* arba *Andij* lieka nesuprantamas: kai kurių mitologų bandymas jį išaiškinti, kaip blogai užrašytą ar blogai kopistų perrašytą šauksmininko *Angiai! Angi!* formą gali būti priimtas tik kaip

šalutinis argumentas jau kitomis priemonėmis nustatytam jo portretui papildyti.

Dlugoszo duota jo romėniškoji interpretacija — *Aesculapus*, pridedant, kad jam atitinka lietuvių praktikuotas *aspides* (gyvačių) garbinimas, gali reikšti, XV-jo a. kultūriniame kontekste, tik tai, kad šio dievo žinioje buvo būdingi sveikatos ir ligos reikalai. Striykowskio duotas Vilniaus įkūrimo aprašymas ir su juo surištas ternarinis kulto vietų paskirstymas papildo ir patvirtina Dlugoszo interpretacijas. Pagal jį, greta anksčiau įkurtos amžinosios ugnies, Gediminas įsteigęs dar dvi skirtingas kulto vietas: be jau minėtos Perkūno statulos, jis dievams paskyręs netoli esančią *tamsią girią*, ten pagal pagonių papročius apgyvendamas dvasininkus, kurie meldėsi už toje vietoje sudegintus kunigaikščius, augino ir maitino „*Gywoitos* y *Ziemiennikos*. . . iáko Bożki domowe" (132). Šalia Dlugoszo jau minėtų *gyvačių*, Striykowski įjungia į šią trečią sakralumo sferą dar ir mirusiųjų kunigaikščių kultą ir visą eilę *Žemininkų*, kuriuos jis paaiškina esančius „naminiais dievais". Dievų, vadinamų „Namiszki Diewai" sąrašą kiek vėliau mums pateikia Praetorius: tai *Žemepatis, Žemyna, Laumelė, Gabjauja, Giltinė, Drebkulys, Bangpūtis, Aitvaras* ir *Kaukučiai* (133). Į šį sąrašą, sudarytą visai kitame Lietuvos kampe šimtmečiu vėliau, nereikia žiūrėti nei kaip išsamų, nei kaip tiksliai atitinkantį Striykowskio *Žemininkų* sąvoką: jis vis dėlto leidžia susidaryti bendrą nuovoką apie jų rūpinimosi ir globos sritį.

Išvada pati peršasi: nesigilinant į detales ir neieškant tobulų atitikmenų, galima lengvai matyti, kad lietuviškojo Mitros žinioje esančios dievybės, o taip pat ir jų galios bei veiklos atributai, bendromis linijomis atitinka prūsiškojo *Patrimpo* veiklos sferą. Konstata-

vus šį palyginamumą, kuris negali būti nei atsitiktinumo nei pasiskolinimo pasėka, reikia tad pripažinti vieną bendrą abiems baltų religijoms bruožą — trečiosios funkcijos dievų įjungimą į kontraktualinio suverenumo sferą. Mūsų bandymas kiek galima daugiau išryškinti šią sferą — kuri, kaip matėme, atrodo, kaip silpniausioji vyriausių lietuvių dievų schemos vieta — turi tad dar tolimą tikslą: prisidėti prie lietuviškosios teologijos bendrosios struktūros nustatymo.

11-4-2. *Dievaitis Mėnulis*

Pretendentų šiam suvereniniam lietuviškojo *Patrimpo* postui užimti kol kas nėra, nebent juo galima būtų laikyti patį *Dievą*: tai teonimas, kuriuo galėjo būti vadinamas vienas kuris iš vyriausių lietuvių dievų, vienas, sakyčiau, iš labiausiai „teigiamų" dievų, nes tik tokio dievo vardą krikščionybė galėjo pasirinkti vienam krikščionių *Dievui* lietuviškai pavadinti. Ši problema yra reali. Deja, jos aiškinimas buvo bent iki šiol nukreiptas klaidinga kryptimi krikščioniškos pasaulėžiūros rėmuose galvojančių mitologų, ėmusių šia proga ieškoti *vieno* vyriausiojo pagonių *Dievo*.

Tokio *Dievo* — kaip vieno iš trijų pagrindinių dievų — bylą galėtų papildyti, pavyzdžiui, *Dzievaicis*, žodis, kuriuo seniau Dzūkijoje buvo vadinamas *mėnulis* (*mėnulis* ten tik iš mokyklos parėjęs, anksčiau visai nežinomas žodis) (134) arba Lasiciaus užrašytas, *pajūryje* garbintas *Deuoitis* (135). Tai įdomi hipotezė, kuri mūsų šiuo metu tiesiogiai neliečia.

Atvirkščiai, svarbiau mums atrodo panagrinėti *Mėnulio* veiklos sferą, tiesiogiai susijusią su mūsų tekste išryškėjusia vertybių sistema: norint suprasti dievus, reikia pirmiau žiūrėti į jų semantinius kontūrus, o ne į jų vardus ar tų vardų formas. Ypatingą mitologo dėme-

sį sukelia čia palyginti didelis skaičius išlikusių *maldelių*, kuriomis kreipiamasis į pasirodžiusį *jauną Mėnulį*: jokia lietuviška dievybė tuo pasigirti negali, ir J. Balys, savo archyvuose turėdamas 60 tokių maldelių — o kiek jų yra Vilniaus Archyvuose? — turi pagrindo teigti *lunarinio kulto* svarbą lietuvių mitologijoje (136).

J. Balys duoda septynių, gerai parinktų, maldelių pavyzdžius. Juos kiek papildžius iš kitur turimais duomenimis, galima bandyti šio mažo korpuso gana kruopščią analizę, būnant tikru, kad jo išplėtimas vargiai ar ką nors esmiškai naujo atneštų.

(1) Į *Mėnulį* kreipiamasi, kaip į *sveikatos* teikėją:

„man *sveikata*, tau dievystė" (Anykščiai)

„tau pilnatis, man *sveikata*" (Šeduva)

„Duok jam ratų, man *sveikatų*" (Antalieptė, Tauragnai)

(2) *Mėnulis* pasirodo, kaip *grožio* ir *jaunystės* garantas:

„Tau šviesybe, man *gražybe*" (Žeimelis)

„tau ponystė, man *jaunystė*" (Anykščiai)

prie kurių galima pridėti ir iš jų kylantį bruožą — *linksmybę*:

„Tu švieti visados, mum *linksmini*. Pamatom jį ir visi nusiraminam, visi *nusilinksminam*" (Rokiškis).

Šių dviejų, mūsų tekstui rūpimų sąvokų — *sveikatos* ir *grožio bei jaunystės* — senumą lietuviškoje galvosenoje ir aiškų šių dviejų sričių išskyrimą patvirtina ir liaudies tikėjimai. Jiems pailiustruoti, reikia ištisai pacituoti J. Balio duotą tų tikėjimų santrauką (137):

> . . *jauname mėnesyje* gimęs žmogus visą gyvenimą liekas *jaunos išvaizdos*, esąs *gražus*, negreit

senstąs, tačiau esąs bailus ir nedrąsus, silpnas ir nerimtas, labai bijąs „blogų akių" (nužiūrėjimo).

Sename mėnesyje gimęs žmogus esąs senos išvaizdos, susiraukęs, suniuręs, piktas, negražus, greit susenstąs, tačiau esąs *sveikas* ir stiprus, patvarus, nebijąs akių arba nužiūrėjimo.

Krikštynas reikią daryti *jauname mėnesyje*, tai žmogus negreit susensiąs, ilgai būsiąs *jaunas ir gražus.*

Jauname mėnesyje vedusieji ilgai gyvensią ir greit nepasensią, tačiau vestuves daugiausia taiko daryti *pilnatyje*, tada jaunieji *turtingai* gyvensią, jų gyvenimas būsiąs visko pilnas.

Įdomu pastebėti, kad šios dvi *grožio* ir *sveikatos* logiškai priešpastatytos sąvokos tikėjimuose yra nudriekiamos ant *laiko* linijos ir atitinka tuo būdu dviems skirtingoms *Mėnesio* fazėms: žmogaus *gimimo* atitikimas šioms fazėms nulemia jo *likimą*, žmogaus prisitaikymas (nustatant krikštynų ar vedybų datas) prie dievybės pavidalo keitimosi leidžia jam tam tikra prasme pakreipti savo *likimą* norima kryptimi. *Mėnulio* fazių kitimas, jo „gyvenimas" tampa tuo būdu archetipu žmogiškam gyvenimui suprasti:

Jaunas Mėnuo, jaunikaiti,
Dangaus žemės karalaiti,
tau sudilti, o mum pražilti (Tauragė)

(3) *Mėnuo* tuo pačiu yra ir *mirusiųjų* globėjas, jis gali arba suteikti arba bent padėti surasti „pomirtinį gyvenimą":

Kad tau Dievas dat pilnystį, o mum *Perkūno karalystį* (Rokiškis)
duok jam pilnystį, o mum *Perkūno karalystį*
(Antalieptė, Tauragnai)

Perkūno karalystės, kaip pomirtinio gyvenimo buveinės sąvoka išryškėja iš jau moderniškesnių variantų:

Dieve duok tau pilnystę, o man *dangaus karalystę* (Taut. Darb. IV, 184)
kad mano dūšelė būt su tavimi *po smerties danguje* (Kabeliai)

(4) *Mėnulis*, pagaliau, yra *laimės* ir *dalios* tiekėjas:

Atneši tu mum *visokių loimį* (Rokiškis)
ataneši. . . naudą ir *gerų loimį* (Ibid.)
tau auksa karūna, e man *šcestis* i *dalia*
(*Taut. Darb.* IV, 184).

Nenuostabu, kad tokia vientisa sakralumo sfera gali suteikti ją atstovaujančiai dievybei *suverenumo* titulus. Ir iš tiesų, maldelėse *Mėnuo* vadinamas „mūsų karalėliu" ar „dangaus žemės karalaičiu", jam priskiriama „aukso karūna". Palyginus su mūsų „žmogystės" būviu, jam suteikiamas „dievystės" statusas, į jį kreipiamasi, kaip į „dangaus šviesų dievaitėlį".

11-5. *Aušrinės šeima*

Visai normalu tikėtis surasti tokią iš paviršiaus sandarią mitinę sferą išdalintą tarp kelių stambesnių dievybių: dievai turi kiekvienas savo asmenišką gyvenimą ir paprastai nemėgsta vienatvės, o žmonės, savo ruožtu, mėgsta žinoti, su kuo turi reikalą, į ką reikia kreiptis kiekvienu konkrečiu atveju.

Čia ir iškyla Aušrinės ir jos šeimos klausimas. Turint galvoje, kad mūsų tekste išskaityta vertybių sistema bendromis linijomis — išskyrus gal tik dar neliestą *laimės* problemą — atitinka Mėnulio žinioje esančią žmonijos globos sferą ir kad jos abi priklauso „trečiajai funkcijai"; turint galvoje taip pat, kad žemė ir jos

gyventojai mūsų tekste atsiranda kartu su Aušrinės šeimos narių atsivertimu ir žmogiškojo pavidalo įgijimu, — yra pagrindo manyti, kad tiek Aušrinės broliui, tiek ir jos seserims „priklauso" tam tikra prasme kiekvienam atskiras žemės gabalas ir atskiros mitinės vertybės, kad į juos galima žiūrėti, kaip į dievus *„žeminiukus"*.

11-5-1. *Aušrinės brolis*

Visų pirma iškyla, žinoma, Aušrinės brolio figūra. Reikia pastebėti, kad mūsų teksto sukurta situacija, kurioje šalia herojės-Aušrinės, atsiranda ir jos brolis, lietuviškų pasakų pasaulyje nėra įprasta. Žinome pasakų apie brolius, vykstančius ieškoti sesers, apie seserį, ieškančią savo brolių: jose brolis ir sesuo vaidina savarankiškas naratyvines roles. Turime pasakų apie brolį ir seserį, drauge keliaujančius — bet tai dažniausiai incesto problemas sprendžią pasakojimai. Mūsų tekste iškilusi brolio ir sesers pora, kurios buvimo nepateisina naratyvinių struktūrų reikalavimai, gali būti suprantama tiktai mitologiniuose rėmuose.

Antra vertus, nepaisant menkos rolės, kurią jis vaidina pasakojime, Aušrinės brolio asmenybė progresyviai išryškėja ir įgauna individualinius kontūrus. Jis — Aušrinės pagalbininkas, marių paslapčių saugotojas, savo trijų seserų-karvių vadovas ir globėjas. Figūratyviniame plane, tekstas jį pristato net dvejuose zoomorfiniuose pavidaluose — kaip *bulių* ir kaip *jūros eržilą* — suteikdamas jam pagaliau ir paskutinįjį — antropomorfinį pavidalą. Pastebėtina, kad, kaip jūrų eržilas, jis įeina į garbingą, arklinį pavidalą galinčių priimti dievų grupę, dievų, pasireiškiančių ir mariose ir danguje, nurodančių tuo būdu savo dvigubą — kartu *vandeninę* ir *orinę* — prigimtį: ne tik *Aušrinė*

yra *jūrių kumelė*, bet ir *Mėnulis* gimsta kaip *dangaus kumeliukas*. (138) Turint galvoje, kad lietuvių mitologijos tyrinėtojams dažnai tenka sutikti istoriniuose šaltiniuose vien tik tuščius dievų vardus, beveik nieko nežinant apie jų turinį, Aušrinės brolio, kuriam, tiesa, trūksta vardo, figūratyvinis ir semantinis portretas pakankamai ryškus.

Prie viso to reikia pridėti, žinoma, pagrindinius jo atributus, kuriuos jam suteikia mūsų tekstai: kaip jau anksčiau minėjome, „atpakūtavodamas" už brolį ir seserį, mūsų herojus tuo būdu juos kvalifikuoja, išsipildančio likimo dėka, kaip gyvenimo ir mirties srities globėjus.

11-5-2. *Aušŝveitis*

Reikšminga, kad prūsų religijoje, šalia didžiojo dievo *Patrimpo*, kurio garbei ąsotyje laikoma *gyvatė*, žinomas ir kitas, hierarchiniai žemesnis dievas *Ausschauts*, įtrauktas į 1530 m. dokumento (139) paduotą dešimties prūsų dievų sąrašą ir jame interpretuotas kaip *Aesculapius*: suvereninio dievo, kuriam priskiriamos gyvybės ir sveikatos globos funkcijos, buvimas netrukdo būti, šalia jo, kitam, labiau specializuotam dievui, veikiančiam delegacijos, pavedimo principu.

Kuone visi XVI-jo a. mitologijos aprašinėtojai vėliau mini šį dievą, lengvai atpažįstamą, nežiūrint teonymo rašybos kaitaliojimosi:

Ausceutum, deum incolumitatis et aegritudinis (Maletius)

Auscutum, deum incolumitatis et aegritudinis (Lasicius)

Auschleuts, der Gott aller Gebrechen, Krankheiten und Gesundheit (140) (Lukas Davidas)

Reikšmingas yra ir kitas faktas: latvių mitologija, paprastai labiau mėgstanti moteriškas dievybes, pažįsta dangaus dievaitį *Auseklis*, pasireiškiantį rytinės žvaigždės pavidalu, kuris savo veikla ir savo dažnu pasirodymu tekstuose nustelbia gana blankią *Austrina* (141).

Šių dviejų dievų pozicijos kiek skirtingos: prūsų dievo gerai žinomos jo, kaip sveikatos ir ligų dievo funkcijos, bet trūksta žinių apie jo gyvenimą ir jo dangiškąjį pavidalą; latvių dievo, atvirkščiai, funkcijos nežinomos, bet turima žinių apie jo gyvenimą, kurios jį priartina prie lietuviškosios *Aušrinės* šeimos (jis — rytinė žvaigždė, jis perka sau žirgą, jis Saulės dukterų laikomas uždarytas ir tris dienas nepateka) (142).

Tokie palyginamosios baltų mitologijos faktai leidžia šalia šių dviejų dievų įvesti ir lietuviškąjį dievą, suteikiant jam, iš vienos pusės, prūsų dievo pavyzdžiu, jo teonimą ir dieviškąsias funkcijas, o iš kitos pusės, sekant latvių dievo pavyzdžiu, sutapdinant jį su mūsų teksto analizės pasėkoje išryškėjusiu Aušrinės broliu.

Tokio lietuviško dievo buvimą pirmasis paliudija Praetorius: „*Auszweitis*, nach Bretkius *Auszweikus*, ein Gott der Kranken und Gesunden von sweikas-gesund, sweikata-Gesundheit" (143).

Atrodo tačiau, kad šioje lietuviško sveikatos dievo byloje esama supainiota keletas skirtingų dalykų.

(1) *Ausschauts*, kaip tai yra įrodęs K. Būga (144) yra prūsiškas, o ne lietuviškas Aesculapo vardas: jį maišyti, kaip tai daro J. Balys, įrašydamas jį į vieną koloną su lietuviškuoju *Auszweitis*, nėra jokio pagrindo. Galimas dalykas, kad prūsų kalbai XVI-me a. nykstant — daliai prūsų vokietėjant, o kitiems — lietuvėjant — dievo *Ausschauts* vardas galėjo dar ilgai iš-

likti lietuviškai kalbančių Rytprūsių gyventojų atmintyje ir būti vartojamas kaip *Auszweitis* sinonimas.

(2) K. Būga, bandydamas nustatyti šio žodžio etimologiją, atrodo, bus buvęs paveiktas *Pa-trimpo* ir *Au-trimpo* formų ir varde Ausschauts įžiūrėdamas prefiksą *au-*, siūlė išvesti jo kilmę iš **aušaũt* „skolyti", savo keliu paeinantį iš *šaut* „šauti, stumti, duoti". Lietuviškoji šio teonimo forma, pagal jį, būtų tada **Nuo-šiautas.*

Jeigu, atsižvelgdami ne vien tik į fonetinius kalbos reikalavimus, bet ir į semiokultūrinį kontekstą, pabandytume prie šio žodžio etimologijos prieiti pagal galimą jo reikšmę, galėtume baltų kalbų specialistams pasiūlyti ir kitą jo etimologijos sprendimą. Turint galvoje, kad tiek lietuviškame, tiek latviškame teonimuose galima lengvai atpažinti bendrą šaknį *auš-*, *aus-*, „aušti, dienoti" (145) ir į prūsiškąjį *Ausschauts* galima žiūrėti ne kaip į šaknį su prefiksu *au-*, o kaip į sudėtinį dvišaknį žodį *auš-šautas*, kurio pirmoji dalis būtų bendra visoms trims baltų kalboms:

Auš-šautas — Auš-šveitis — Aus-eklis,

o kurio antroji dalis, atitinkamai su Būgos pasiūlyta etimologija, reikštų „šauti", „duoti". Tuo būdu išryškėja ir lietuviškojo *Auš-šveičio* forma: antrasis šio vardo variantas — *Auš-sveikus,* atsiradęs semantiškai pagrįstos kontaminacijos būdu, jokių sunkumų nesudaro.

Mūsų nagrinėto teksto įnašo į šią bylą reikšmė yra keleriopa:

(1) Jis parodo buvimą, šalia moteriškos dievaitės *Aušrinės*, jos brolio, t.y. vyriškosios lyties tos pačios dangiškos srities atstovo. Lietuviškosios mitologijos *Aušrinės* problema tuo būdu sugretinama su latviškojo *Auseklio* problema: tai leidžia susidaryti bendrą, palyginamąją baltų religiją liečiančią, hipotezę.

(2) *Aušrinės* brolio pasirodymas padeda išspręsti dievo *Aušš veičio* problemą ir įrašyti jį į „rimtų" lietuviškų dievų sąrašą: jo atskirai paimtas nesuprantamas vardas tampa transparentišku šioje naujoje perspektyvoje; jo paaiškėjęs vardas suteikia drauge šiam dievui solidų mitologinį užnugarį.

(3) *Aušš veičio* identifikavimas su *Aušrinės broliu* galutinai sutvirtina iki šiol vien teksto analize pagrįstą mūsų įsitikinimą, liečiantį jo veiklos žmonių atžvilgiu sferą, būtent, kad jis yra sveikatos ir ligos dievaitis.

11-5-3. *Trys Laimos* (?)

Išryškinus Aušrinės brolio — Aušš veičio portretą ir išsiaiškinus jo dieviškąsias funkcijas, lieka dar bandyti išspręsti trijų Aušrinės seserų klausimą. Mitologinis jų statusas nėra ryškus: ypatinga, savarankiška veikla jos nepasireiškia ir hierarchiškai jos subordinuotos drauge ir *Aušrinei*, kurios bandą jos sudaro, ir *Aušš veičiui*-buliui, kuris yra jų vadovas ir globėjas. O vis dėlto jų transformacija iš karvių į merginas yra lydima vandens pasikeitimo į žemę: nors ir būdamas žemesnėmis dievybėmis, jos vis tik yra *deivės-žeminin-kės.*

Lietuviško folkloro mėgėjui negali nekristi į akis ypatingas, antagonistinis ryšys, jungiantis karves su *raganomis*, kurių vienas iš pagrindinių užsiėmimų yra karvių pieno *gadinimas*. Šitoks įniršimas kenkti karvėms negali būti atsitiktinis, jis rodo esminį prieštaravimą, skiriantį dviems sakralumo sferoms priklausančias būtybes. Raganos gadina karves greičiausia dėl to, kad jos indoeuropietiškame kontekste pasirodo, kaip žemiškų gėrybių gausumo, kaip maisto pertekliaus simbolis. Jau minėtas indiškąją ir romėniškąją *karves*

atliepia viena reta lietuviška sakmė, pasakojanti apie „anuo metu" buvusias didžiules karves, kurios, į tvartus nesutilpdamos ir stovėdamos lomose, leisdavosi visų melžiamos: žmonės kubilus pieno prisipildydavę, „ar biednas, ar turtingas — visi nebuvo alkani" (146). Anos dienos praėję, šaltis iššaldęs visas karves, palikę tik jų ženklai — *Laumės karvių papai.*

Šalia šių *Laumės* (ar *Laimės*?) karvių, atstovaujančių žemiškų gėrybių — *naudos* — apstumą, teko mums sutikti ir *Aušrinės* geležines karves: matėme, kad išsimaudymas jų piene yra rizikingas dalykas — jis gali atnešti arba mirtį arba naują gyvenimą, jaunystę ir grožį. Su karvėmis surišta simbolika yra tad dviguba: iš vienos pusės, tai gyvenimo ir mirties klausimas, kitaip sakant — *likimo* klausimas, o iš kitos — turtingo ar skurdaus gyvenimo, paprastai sakant — *laimės* klausimas.

Grįžtant prie Aušrinės šeimos problemų, iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad, Auššveičiui priskyrus sveikatos ir ligos sritį, jo seserims liktų kita — gyvenimo ir mirties sfera. Šioje sferoje, tiesą pasakius, mums netrūksta gerai žinomų dievybių. Šalia pirmą vietą užimančios gimimo deivės *Laimės*, dažnai sutinkamos yra ir *Trys Laimės* (kartais sumaišomos su *laumėmis*), nustatančios gimstančio kūdikio likimą, arba pora deivių, drauge po pasaulį keliaujančių — *Laima* ir *Giltinė* — atliekančių tas pačias likimo lėmimo funkcijas.

Laimių ir *laumių* problema yra viena iš painiausių visoje lietuviškoje mitologijoje — jai reikalinga atskira, išsamesnė studija. Tuo tarpu užteks tik išryškinti vieną esminį likimą lemiančių *laimių* bruožą: atėjusios prie trobos, kurioje gimsta kūdikis, lango, *trys laimės* beveik visada atsako į du klausimus:

(1) ar kūdikis *gyvens ar mirs* ir (2) ar jis bus *laimingas* (t.y. dažniausiai — turtingas) *ar ne*. Išsamesnis lietuviškos *laimės* sąvokos supratimas yra tad būtinas, norint nustatyti deivių *Laimių* veiklos sferą.

Prisimindami anksčiau jau išnagrinėtas dievaičio *Mėnulio* funkcijas, galime sakyti, kad visa jo globoje esanti dievų ir žmonių santykių sfera gana patenkinamai išsidalina tarp mūsų aprašomų Aušrinės šeimos narių, išsidalinusių naujai atsiradusią žemę: *Aušrinė*, pasilikdama savo žinioje grožio ir jaunystės reikalus lieka žemės karalienė ir valdo kitas sritis jau netiesiogiai, savo brolio ir seserų padedama: jei *Aušveičiui* priklauso sveikatos sritis, jo seserims — trims *Laimoms* atitenka gyvenimo ir mirties — ir su jais surištos *laimės* — sritys.

PASTABOS IR REFERENCIJOS

58 J. Lasicius, *De diis Samagitarum* (Vilnius, 1969), psl.40.
59 K. Būga, *Rinkt. Raštai*, II, psl. 257-8.
60 J. Basanavičius, *Liet. Pas. Yv.*, IV, psl. 85.
61 Id. *ibid.*, III, psl. 305-6 ir 307-8.
62 *Op. cit.*, I, psl. 188.
63 *Du Sens*, psl. 231-248.
64 M. Davainis-Silvestraitis, *op. cit.* psl. 97. *Vokietukas*, žinoma, — velniukas.
65 *L.K.Ž.* (kaustyti)
66 *Lietuvių Tautosaka*, IV, psl. 427; cf. kitą variantą in *Dubingiai*, psl. 335-6.
67 *Ibid.*, III, psl. 662-3.
68 *Ibid.*, III, psl. 591.
69 *Ibid*, IV, psl. 510.
70 *Taut. Darbai*, III, psl. 189 sqq.
71 *Taut. Darbai*, IV, psl. 301-302.

72 Galvojame čia, tarp kitų, apie rusų semiotiką N. Toporov, kuris, mūsų manymu, per greit pereina į palyginamąsias balto-slavų mitologijos studijas.
73 LMD I 815(1).
74 *dūbla* arba *dūbliai* — gyvulio viduriai, žarnos (*L.K.Ž.*) Čia greičiausia turima galvoje kumeliuko plaučiai. V. sekančiame segmente bandomą *plaučių* ir *kepenų* analizę.
75 *Liet. Tautosaka*, V, psl. 463.
76 J. Balys, *Liet. Tautosakos Skaitymai* (Tübingen, 1948), II, psl. 46, teisingai pastebi, kad Mėnulis lietuvių mitologijoje vaidina žymiai didesnę rolę negu Saulė. *Saulės* veiklos ir jos gerbimo aprašymuose iki šiol dar trūksta nuoseklumo.
77 V. F. Nef et alii, *Les structures élémentaires de la signification* (Paris-Bruxelles, 1975).
78 M. Davainis-Silvestraitis, *op. cit.*, psl. 126.
79 J. Balys, *Liet. istoriniai padavimai*, psl. 36-7.
80 M. Davainis-Silvestraitis, *op. cit.*, psl. 54-6.
81 J. Basanavičius, *Liet. Pas.*, I, psl. 117-8.
82 *L.K.Ž.* (Lk)
83 *L.K.Ž.* (Sln.)
84 *L.K.Ž.*
85 *L.K.Ž.* (O.)
86 *L.K.Ž.* (A. Juška)
87 LTR 422(21).
88 LMD I 540(1).
89 LTR 422(21).
90 J. Basanavičius, *Liet. Pas.*, I, psl. 142.
91 Id., *Liet. Pas. Yv.*, I, psl. 199-204.
92 Cf. „La quête de la peur" in *Du Sens*, psl. 231-248.
93 *Liet. Taut.*, IV, psl. 587.
94 J. Basanavičius, *Liet. Pas. Yv.*, III, psl. 157.
95 Id., *ibid.*, III, psl. 169-171.
96 M. Davainis-Silvestraitis, *op. cit.*, psl. 172-3.
97 Id., *ibid.*, psl. 124 sqq.
98 J. Basanavičius, *Liet. Pas. Yv.*, III, psl. 75 ir psl. 106.
99 Cf. mūsų studiją in *Du Sens*, psl. 231-248.
100 J. Basanavičius, *op. cit.*, III, psl. 170.
101 J. Balys, *Liet. taut. skaitymai*, I, psl. 50-70. (Tekstas žemaitiškas, Hugo Scheu užrašytas apie 1875).
102 M. Salančiauskas, *op. cit.*, psl. 189-192.
103 J. Basanavičius, *Liet. Pas. Yv.*, I, psl. 199-204.

104 J. Basanavičius, *op. cit.*, IV, psl. 153.
105 *Liet. Tautosaka*, III, psl. 230-232.
106 M. Slančiauskas, *op. cit.*, psl. 83-89.
107 *Taut. Darbai*, IV. psl. 283-4 ir *Liet. Tautosaka*, IV, psl. 501.
108 J. Balys, *Liet. Taut. Skaitymai*, I, psl. 76.
109 J. Basanavičius, *Liet. Pas.*, I, psl. 291.
110 K. Būga, *Rinkt. Raštai*, I, psl. 124.
111 M. Slančiauskas, *op. cit.*, psl. 220.
112 V. pastabą (75).
113 V. J. Balys, *Liet. Taut. Skaitymai*, II, psl. 39.
114 J. Basanavičius, *Liet. Pas. Yv.*, III, psl. 75.
115 *Taut. Darbai*, IV, psl. 223-4.
116 *Liet. Tautosaka*, III, psl. 230-232.
117 „Nakviša neduoda žmogui naktį miegoti, t.y. *atima sapną* J." *L.K.Ž.* (nakviša).
118 LTA 832 (437-8) Rsn.
119 LTA 757(89) Pnv.
120 LTA 828(202) Mrj.
121 *Liet. Taut.*, IV, psl. 462-3.
122 Cf., pavyzdžiui, LTR 372 (16), kur trys arkliukai kreipiasi į herojų, kad jis jiems galvas nukirstų. Atvirtę ponaičiais, jie sako: „Neverk, tai mes jesame (esame). Buvom prakeikti, *kol galvas nukirs*."
123 M. Davainis-Silvestraitis, *op. cit.*, psl. 206.
124 LTR 724(91).
125 J. Puhwel, UCLA, *The Indo-european Structure of the Baltic Pantheon*, (preprint).
126 Išleista Leipzig, 1876-1896, 3 tomai, ed. M. Perbach. Į šio straipsnio rėmus neįeina šios kronikos kaip teksto istorinės ir filologinės problemos. Mes naudosime tiktai J. Puhwel duotas citatas.
127 *Op. cit.*, psl. 77.
128 *Op. cit.*, psl. 78.
129 *Op. cit.*, psl. 94-5.
130 K. Būga, *Rinkt. Raštai*, II, psl. 77-8.
131 Id., *ibid.*, I, psl. 188.
132 M. Striykowski, *Kronika*, psl. 400.
133 *Deliciae Prussicae*, Berlin, 1871, psl. 26 in J. Basanavičius, *Rinkt. Raštai*, psl. 361.

134 V. J. Balys, *Liet. Taut. Skaitymai*, II, psl. 46.
135 *Op. cit.*, psl. 41.
136 *Op. cit.*, II, psl. 46-7.
137 *Op. cit.*, II, psl. 48.
138 Cf. *kumeliuko krikštynos*, Kossarzewski, *Lituanica* in *Taut. Darb.*, III, psl. 147.
139 V. K. Būga, *Rinkt. Raštai*, I, psl. 149-150.
140 V. J. Balys, *Liet. Taut. Skait.*, II, psl. 70.
141 V. H. Biezais. *Die Himmlische Götterfamilie der Alten Letten* (Uppsala, 1972), psl. 21-44.
142 Id., *ibid.*, psl. 21 passim.
143 cituojamas in J. Balys, *op. cit.*, II, psl. 70.
144 *Rinkt. Raštai*, II, psl. 98.
145 H. Biezais, *op. cit.*, p. 26, numato tokią pat *Aus-eklio* etimologiją.
146 M. Davainis-Silvestraitis, *op. cit.*, psl. 200.

ALDONA ZAKARAUSKAITĖ

gimė 1943 m. Skaruliuose. 1948 m. atsidūrė Australijoje ir 1965 m. baigė National Art School, East Sidney. 1966-71 metais mokytojavo, o 1972/74 m. tęsė studijas toliau Royal College of Art, Londone, gaudama M.A. diplomą. Šiuo metu dėsto meną Newcastle College of Advanced Education. Surengė kelias individualias ir dalyvavo daugelyje grupinių parodų Australijoje ir Londone. Nuotraukoje A. Zakarauskaitė pamokos metu kalbasi su studentais.

„Aktorius", aliejus, kolažas ir mišri technika. 24" x 24"(1975). Anne von Bertouch rinkinys.

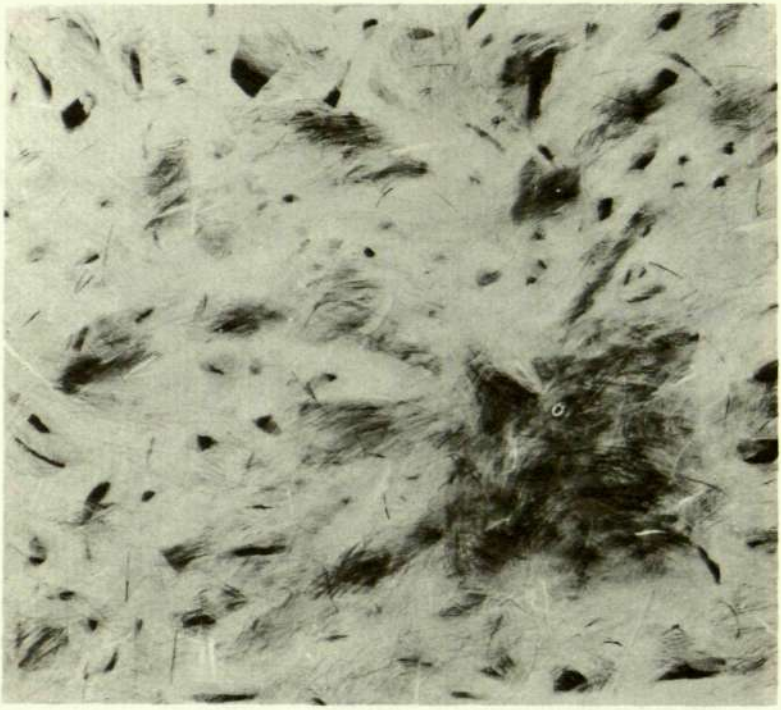

„Čiulpimas", aliejus, kolažas ir mišri technika. 36" x 48" (1976).

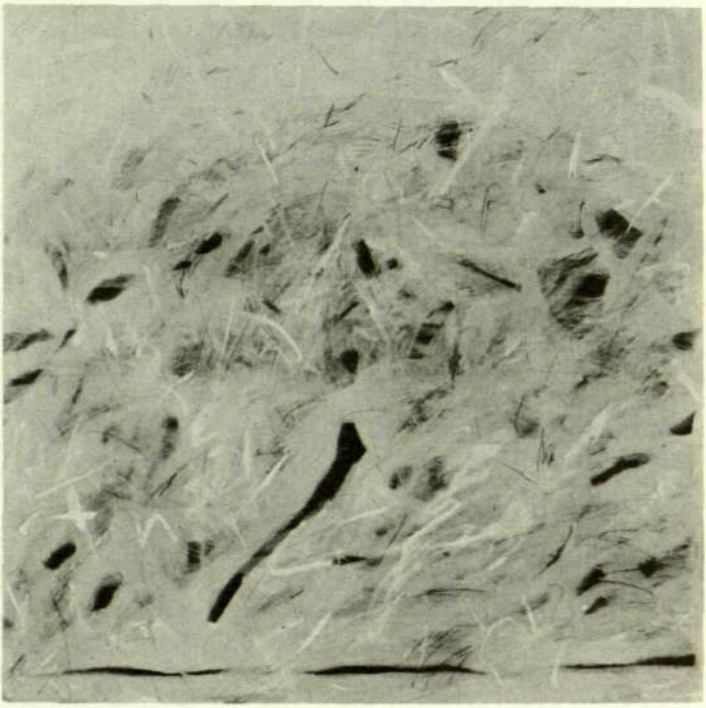

„Bandymas paversti kvadratinę žemę į dangų", aliejus, kolažas ir mišri technika. 36" x 36" (1976).

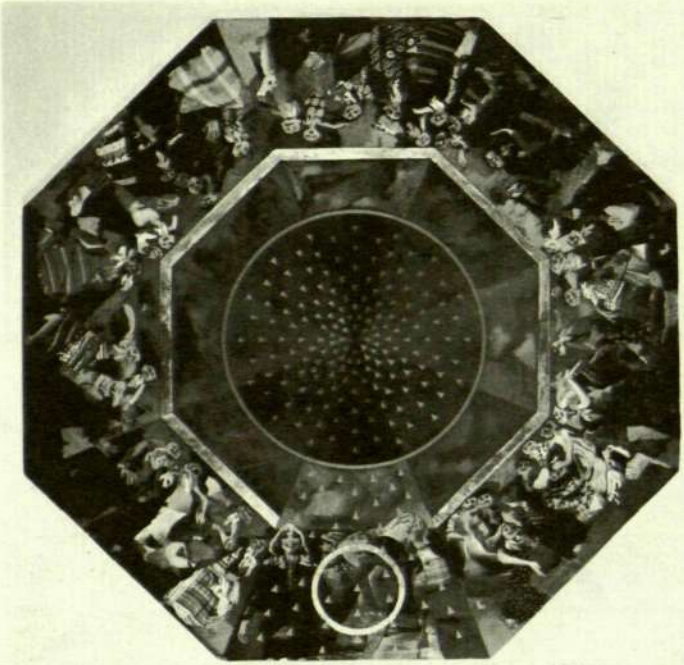

„Kings Road ponių paradas“, aliejus, kolažas ir mišri technika. 36” x 36” (1973).

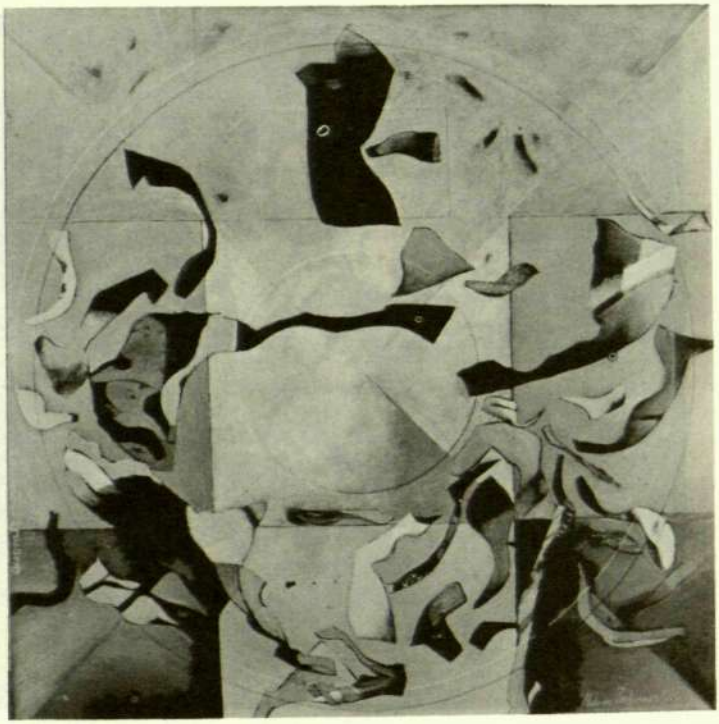

„Akrobatai", aliejus, kolažas ir mišri technika. 20" x 20" (1974).

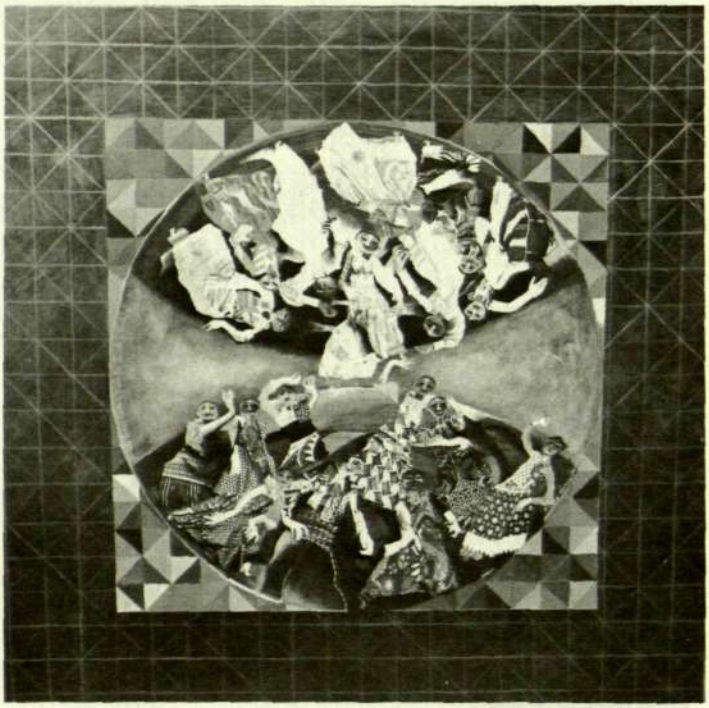

„Miesto ponios žiūri žemyn į kaimo ponias“, aliejus, kolažas ir mišri technika. 28” x 28” (1970). Diane Beevers rinkinys.

SUTEMOSE

ŠARŪNAS ŠIMULYNAS

Kada vakaro ūkai
tyliai nusileidžia į pievas,
Atskleidusias mirštančio šieno kvapus,
Pasiklausyt laikštinglų giesmės,
Iš telkšančio vandens
į orą šoka ilgos, juodos žuvys.
Neišsilaikiusios,
jos tingiai pūkšteli atgal
Ir, vėl išnirę, dairosi į šonus. . .

Tai ne lakštingala, o aš
lazdyno krūme
Beržo tošimi švilpauju.

1963

Tėviškė —
po dangumi.
Mano tėviškė sodžiuje,
Kur po langu rytais
gieda gaidžiai,
Ir saviškiai
Iš baltų beržų
leidžia sulą
Į bedugnius ąsočius.

Gailiai varva sula
Ir virva vieversiai
žydroje aukštybėje.
Visi geria sulą ir giria:
— Gaivi kaip rasa. . .

Tai beržų kraujas.
Ar medžiai be skausmo?
Ar kartus
šaltinio vanduo?

1964-68

Išsipustę vėjai
pusto
Saulėje nubanguojantį sniegą,
Čežėdami gena į šėmą slėnį,
Ganantį mažus gyvulius.
Šerkšnu želmenys dulksta, —
Tai apšarmoję žiemkenčiai
rugiai.

Vaikai,
Vaikai —
mūsų senatvė.
Ir galvijo akis tamsoje, —
Ne žvaigždė, —
Žalsvu spindėjimu rodo kelią. . .

Šilta, garuojančia mėsa
paupyje,
Papiautu gyviu
vienkiemiai kvepia
Tarpumiškėje,
Kur prabėga briedžiai,
Kanopomis pašalą belsdami,
Šnervėmis į šonus pūsdami garą.
O dirvono iškyšuliai
Apverstomis akėčiomis
vėjui pilvą drasko.
Iš amžinų ledynų
Slenka žiema.

Tatula
Tatatula,
Kaip toli mažas upelis. . .
Oi šalta žolei
siūbuoti vėjuje.
Ir mirtis
plati,
Lyg apsnigti horizontai,
Už to
akiračių lango. . .

1970

Kūdikystėje
įdrėskė,
Aštriu nagu naktis
Langus uždangstė.

Daiktai gyvybę slepia.
Va,
baltos plunksnos ore —
Tartum gulbės,
plasnojančios į tolį, —
Subtilumas nuplonės
Ligi
išnykimo. . .

Šiauduota, žiovaujanti mūza
bijo mirties.
Tik pasakyk:
— Gimęs
Tampa šėtonu
Ir įdūrus nevarva kraujas. . .
Po šitiekos nemigo
Judas pajuto,
Kad pigiai pardavė Kristų. . .

Gal nėra išeities?
Švariausią rūbą sutepa laikas.
Žuvys plakasi klampiame dugne.
Aklieji ieško garsu,
Ir nenuplėštas medžio grybas auga
link supuvimo. . .

Tada, nakčiai įdrėskus,
Dar neradau,
Iš kur sunkiasi kraujas.

1972

METALAS

ŽIVILĖ BILAIŠYTĖ

Sulamdytos alaus dėžutės šaukia
šešėlių sankryžon tamsoje.
Metalo skonis burnoj ir ant lūpų.

Metalas ant metalo trinasi
šventu aliejum patepti.
Suprantančiam gamyklų kalbą
nereik įrodymų nei logikos.
Tik laikrodžio.

Pamažu gimsta jėga:
plienas į kūną pavirsta.
Žemės ir druskos junginyje
sakinys pabunda garsu.

ERDVĖ

Delnai prisiliečia tamsoj,
ašarų sūrumas ir šokio judesys,
jos nugaros išlenkime pražysta liekna rožė,
fleitų, klarnetų audinyje
dygsta erškėtrožių tvora —
įrodoma erdvės būtis.

Man gimus nulemta:
uždavinys —
šią erdvę tiksliai nusakyti.

Pačiam erdvės viduryje padėtas užraktas,
neužrakintas,
lengvai padėtas simboliu
išsaugot parašytą žodį.
Iš žodžių, kaip iš kortų,
statau pilį kaišytą žalumynais:
įmūrysim granito skeveldrų,
kad ilgai stovėtų,
ir marmuro — kad idealus primintų —
ir stiklo ovalą,
kad saulės spindulius atmuštų raudonai,
bus ąžuolinės grindys ir stalai,
bet pagrinde liks plienas ir betonas,
nes jie tinka.
Neužrakintos spynos bus erdvės sargais,
o raktą ilgai spausiu dešiniam delne,
tvirtai tikėdama, kad prakaitas jį ištirpdys.

ATSPALVIAI

Rudi spalvos plotai mūro sienas skaldo,
įvairių atspalvių trintis.
Taip vaikų darželyje tapydavom namus.
Ruda spalva juoką slopina,
kojas žeidžia, saulę sugeria,
girdimai šaukias elektrinės šviesos.

Karštoj saulėj dulkės,
metalas ir šiukšlės
daigina teisybės emblemas,
pigiu vynu laistytas,
pašaipiu šypsniu apvilktas,
gniaužiami kumščiai, kaip kiniečių balete,
mėto žaislus — šautuvus ir granatas,
bet kraujas ir kulka tikri,
bejėgės akys,
duslus vaitojimas užtikrina
vietovaizdžio realybę
jei kam neaišku.

Pilna žmonių,
trinasi ant kampo,
išsikreipia jauni veidai,
ženklas — ir jų ratas išdyla,
vandens srove nuplauta nuo šaligatvio
ir skruzdėlės ir trupiniai,
tik šlapiai kvepia asfaltas,
ir dulkės laikinai prigulę šnabždasi.

PABAIGA

I

Tūkstančio balsų pynėje
užlieja vienuma.
Libera me, Domine. . .
Paskutinės dienos, pabaiga —
kai laiko nebėra — sekundė skyla.
Kai laikas keičias,
atskiri balsai suplaukia
į vieną šauksmą
be galo, be pradžios.

Nuolat kartojamas tampa begaliniu.
Dabar tiktai, prieš galą suprantu
laiko intervalus:
vientisumą skaldytą,
jų santykių lankstumą.
Jie suyra,
kartojamos detalės liejasi —
prasmė liepsnos kaitroje.
Buvo pradžia, čia vidurys, bus pabaiga,
visa praryjanti, staigi, —
tiktai ilgai kentėt neleisk.

II

Balsų srovės kanonas —
keturių chorų žara
vario trimitų gaubtuose —
vienybės šventė verčia
ypatumus atmest.
Susiduriam: čia — aš, ten — jūs.
Vienatvės kiautai slegia,
mano verpti iš slypinčių sulčių,
mano kaulai.

Valanda virsta minute.
Pirmąjį žodį tariant
galutinio aidas girdis,
kelia paniką,
kyla vanduo ant kojų, blauzdų, kaklo,
nesutramdomai,
bet jūra netampu.
Žingsniai sunkėja, seka,
praeis ir šis etapas ir užteks.

Ar aplankysi kapą,
ar pabersi lelijų,
ar dulkes išsklaidysi?
Libera me.

SKEVELDROS

Tavo balso kasdadose
sprogsta įnirtęs skausmas,
karčiu judesiu persunktas.
Tvinksta gėla.

Veidrodžio šukės dalina mane
į devynias lygias dalis,
gruoblėtais pirštais
sėjamos jautrios skeveldros,
kažkur toli girdžiu — vaitoja:
pasikukčiodamos rauda
mano akys,
kurių viešai išsižadėjau —
tyla prisiekiau
Dali scenovaizdyje
prieš du metus.

Stingsta jėga.
Kaulo lūžiu skyla sija.
Sąnariai liepsnoja stebuklu.
Tikėk, nusilenk, pasiduok.
Nuoslūgyje dygsta baltos
abejingumo gėlės.

KODĖL „MAKBETAS“ IR KODĖL „KRUVINAS“?

JONAS JURAŠAS

. . . „Makbetas“ — mistiškiausia drama. Kartą prie jos prisilietus, neįmanoma pabėgti. Ji įtraukia į save, radijuoja, apšvitina. Kaip antgamtiškas kraujo šauksmas, ji drumsčia tavo pasąmonę ir gimdo vaizduotėje apčiuopiamai raiškią sceninę viziją.

Pirmą kartą betarpiškai susidūriau su „Makbetu“ 1971 metais, kai buvau pakviestas pastatyti šią dramą „Sovremeniko“ teatre Maskvoje. Pabandžiau įgyvendinti savo viziją, bet, jau baigiant kurti spektaklį, išaiškėjo, kad tai neįmanomas dalykas tose estetinėse kategorijose ir normose, kuriose mums buvo leista kurti. Mano „Makbetas“ neįtilpo į soc. realizmo kanonus. Ir spektaklis buvo uždarytas prieš pat premjerą. Vizija liko nerealizuota iki galo. Likau įklimpęs „Makbeto“ lipniam pasauly. Jis slėgė mane, kaip vis didėjanti našta, šešis metus.

Todėl, kai 1977 m. pradžioje man buvo pasiūlyta pastatyti spektaklį eksperimentiniame „La MAMA“ ETC. teatre New Yorke, besirinkdamas pjesę, negalėjau „peržengti“ per „Makbetą“ — jis tebebuvo užblokavęs mano sąmonę.

Gal būt, „Makbeto" mistika veikia ir kitais būdais. Šios pjesės pastatymų istorija apipinta niūriom legendom, prietarais, nelaimės nuojautom. Sakoma, kad „Makbetas" turi nusinešti nors vieną auką — kas nors suserga, miršta, sudega, negrįžtamai išvažiuoja. . . Man irgi teko tuo įsitikinti, bet tai jau atskira istorija. . .

Keista, kad šių metų pavasarį „Makbetas" buvo pastatytas net trijuose Amerikos teatruose, ir kritikai jau buvo pradėję vadinti šiuos metus „Makbeto" metais. Beje, teko girdėti, kad ir Kauno teatras, kuriam aš vadovavau, įtraukė į savo planus „Makbetą". Iš tikrųjų mistiškas ryšys. . .

. . . Mane „Makbetas" masino ir tuo, kad jis siūlė galimybę išreikšti man savo asmenišką patirtį. Savaip transformuoti kruviną mūsų laikmečio istoriją. Vaikystės pasąmonėj užsifiksavę karo žiaurumai, pokario kraujas, taip gausiai apšlakstęs mūsų žemę ir atmintyje palikęs kraujo dėmes. Partizanų kūnai, gulintys aikštėse ir prie mokyklų. Pačių artimiausių man žmonių mirtys mano — tada dar vaiko — akivaizdoje. . . Pasakojimai apie sušalusių kūnų krūvas Sibire ir lageriuose. . . Visa tai sublimavosi į vieną įvaizdį. Po 30 metų išsikristalizavo į labai tikslią ir aštrią struktūrą, į metaforą, kurios iš esmės liko tik išgrynintas, poetizuotas kraujo ritualas, besitęsiantis per visą spektaklį. Tas ritualas savo forma ir filosofine prasme spektaklyje tapo neturinčiu pradžios ir pabaigos ciklu. Kraujas gimdo kraują, kraujas gimdo kerštą ir kerštas gimdo naujus nusikaltimus. Viena žmogžudystė skatina kitą, ir nebėra skirtumo — viena auka daugiau ar mažiau. . .

Mano spektaklyje nebuvo tradicinių žudymo ginklų ir žudymo scenų. Tik durklas, kurį metė Makbetas skriejantį ore, raganų svaidomą isteriškam bolero ritme, tapo žudymo simboliu. O pats nužudymas vykdavo

Makbeto sąmonėje. Pati auka ateidavo prie ritualinio kraujo indo, apsinuogindavo ir, apsipylusi rieškutėmis pasisemtu krauju, iškeliaudavo lyg į sapno košmarą, kad vėliau grįžtų kaip keršytojas ar kruvinos puotos dalyvis.

Tas kraujo ritualas prasidėdavo nuo pirmos scenos, kai per ilgą, šaltai blizgantį metalinį stalą — lyg per morgą, laboratoriją ar skerdyklos stalą — įžengdavo pirmas sužeistas kareivis, pranešdamas apie Makbeto pergalę. Stalas tapo antru simboliu, apjungiančiu visus čia dalyvavusius — ir aukas, ir budelius. Puotos ir suokalbių vieta, meilės guolis ir vidinės kovos laukas, raganų antgamtiška, viliojanti erdvė ir takas į mirtį. Ant žvilgančio veidrodinio stalo likdavo kruvinų Makbeto rankų dėmės, kurias paskutinėje scenoje karštligiškai mėgindavo nutrinti Lady Makbet. Visi, prisilietę prie šio stalo, tapdavo susitepę krauju. Ir tikras kraujas liejosi per visą spektaklį. . .

Jau antrą kartą realizuodamas savo „kruviną" viziją Vakaruose, radau jai pateisinimą lenkų šekspyrologo Jan Kotto knygoje. Nustebau perskaitęs: „Kraujas ‚Makbete' nėra metafora, tai tikras kraujas, plūstantis iš nužudytųjų kūnų. Jis palieka dėmes ant rankų, ant veidų, ant durklų ir kardų. Šito kraujo negalima nuplauti. Vis daugiau ir daugiau kraujo, kiekvienas braido kraujuje; kraujas užtvindo sceną.

‚Makbeto' pastatymas, nesukuriantis krauju paplūdusio pasaulio, neišvengiamai būtų falšyvas." Netikėtas dviejų europietiškų „Makbeto" vizijų sutapimas, kuris man priminė kitą paradoksalų išsireiškimą, girdėtą per spektaklį, kad Šekspyras „Makbetą" parašęs ne Anglijai, bet Rytų Europai, jos istorijai ir jos kultūros vaizduotei. . .

Kuriant Makbeto personažą, mane labiausiai domino jo vidinė kova su pačiu savimi. Jo, kaip žmogiškojo eksperimento, ribos ir sielos praradimo kančios, žengiant į nusikaltimą. Mano spektaklyje raganos išrenka iš negyvų kūnų krūvos vieną, tinkamiausią jų eksperimentui — stiprioms aistroms ir dideliems užmojams pajėgų Makbetą. Pasirenka jį, kad dar kartą išmėgintų žmogiškų galimybių mastą ir atsparumą svaiginančiai valdžios ir garbės pagundai. Ir Makbetas, apsvaigintas raganų pažadų, lėtai ir sunkiai, dvejodamas ir kankindamasis, žengia į aklą ir besotę tironijos tamsą, kuri jį apakina ir krauju užlieja smegenis. Jis neišlaiko išmėginimo. . .

Bet sunkiausias yra pirmasis žingsnis, pirmoji žmogžudystė. Mano spektaklyje Makbeto vidinė kančia buvo išreikšta jo kova su savo kūnu. Makbeto mintys, įkaitinta raganų pranašysčių ir žmonos aistros katalizuota, veržiasi į tikslą, bet jo kūnas — jo nekalta žmogiška prigimtis — priešinasi. Todėl spektaklyje buvo išskirtinė scena, kai Makbetas vienas ant žvilgančio ilgo, kaip slidus ledinis takas, stalo dinamiškais judesiais lyg bando išsiveržti iš savo žmogiškumo pančių, iš savo nekaltumo kiauto ir, darydamas salto mortale, nugali savo kūną — nuogą ir beginklę nekaltybę. Ir sekančioje scenoje, nužudęs Dunkaną, jis tiesia į žmoną kruvinas rankas ir gąsdinančiai ramiai, truputį nustebęs visais savo judesiais sako: Juk tas taip paprasta. Kodėl aš taip kankinausi?

Toliau žudyti lengviau, žmogžudystė seka žmogžudystę. Bet kančia nesibaigia. Ji pereina į kitą stadiją: Makbetas „užmušė miegą", užmušė ramybę. Jis vis giliau grimzta į nesibaigiantį, kruviną košmarą, kurį pats pilnai suvokia. Ir tai — jo tragedija. Be katarsio, be apsivalymo.

Iš tikrųjų, toji Makbeto vizija — kaip košmaras, kurį jis mato savo bemiegiuose sapnuose, ir tapo mano spektaklio atmosfera, tuo krauju kvepiančiu, spazmiškai virpančiu oru, kuris gaubia visus personažus, nepalikdamas jų kūnų ir dvasios ramybėje nė vienai statiškai akimirkai. Ir tik pasikartojantis mirties ritualas tampa tikresnis už realybę — nesibaigiantis, kaip kruvini tironijos pėdsakai iš kartos į kartą. . .

New York, 1977 rugpiūčio 29
Užrašė AMJ

Režisierius repeticijos metu.

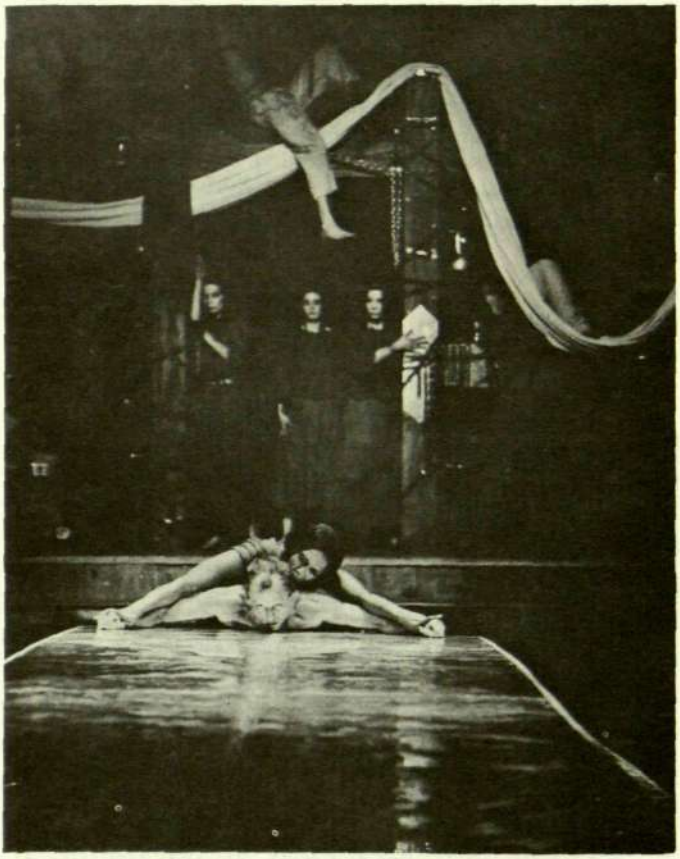

Pirmas veiksmas, penkta scena. Makbetas, Lady Makbet, raganos.

Antras veiksmas, pirma scena. Dunkanas.

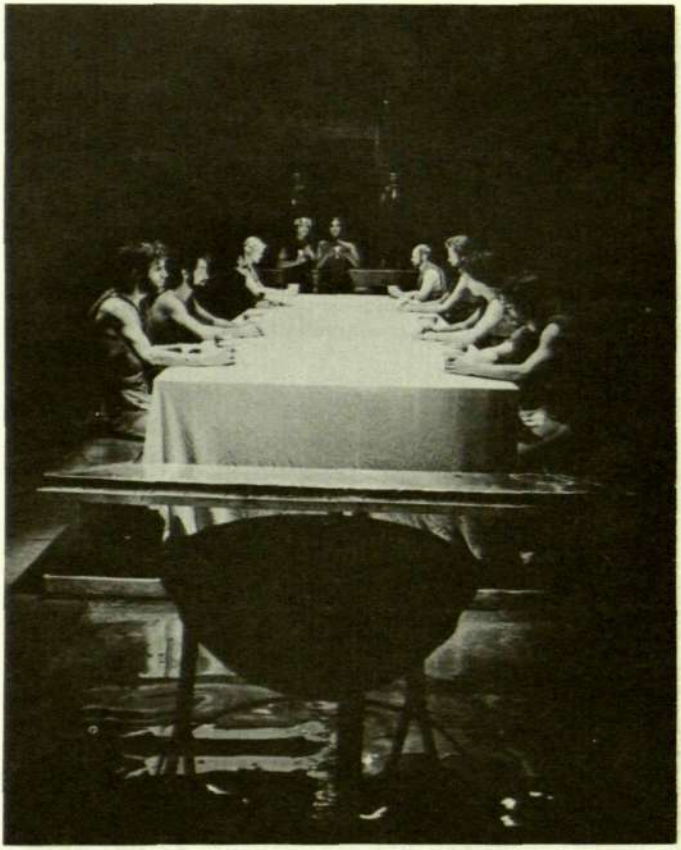

Trečias veiksmas, trečia/ketvirta scena. Banketas.

Finalas.

O. MILAŠIUS PETRO KLIMO DIENORAŠTYJE

Oskaras Milašius, kurio šįmet švenčiame gimimo šimtmetines, yra minimas dviejuose P. Klimo dienoraščio sąsiuviniuose — penktajame ir šeštajame (paskutiniajame). Penktajame sąsiuvinyje („Sąsiuvinis 5. Toliau. . . 1919.I.22 - 1922.IV.26") yra užrašyta Milašiaus diplomatinė veikla Prancūzijoje (kelionė į La Rochelle 1919 m., pastangos iškovoti Lietuvos valstybei Prancūzijos pripažinimą de jure) ir dalyvavimas Briuselio (1921 m.), Genujos (1922 m.) konferencijose. P. Klimas Milašių pradžioje vadina Milošu, Milašium jis vadinamas nuo Briuselio konferencijos (1922.IV.18).

Šeštojo dienoraščio sąsiuvinio („Toliau. . . Sąs. 6. 1923.IX.15-" [iki 1939.XI.2 su didelėmis pertraukomis]), galima sakyti, visas trečdalis skirtas Milašiui. Čia dešimtį metų vėliau (1933-1936 m.) P. Klimas stebi ne diplomatą, bet rašytoją Milašių, užrašo jo pranašavimus, vizijas (Milašius Lietuvos pasiuntinybėje turėjo savo darbo kambarį). Čia (1933.V.19) sužinome biografinį faktą, kad Milašiaus tėvai vedė Paryžiuje, kai pačiam Milašiui buvo 17 metų.

Dienoraščio tekste pabraukti žodžiai spausdinami kursyvu.

Ž. Mikšys

Sąsiuvinis 5.
Toliau. . .
1919.I.22 - 1922.IV.26

1919 metai.

. . .

IX.14 . . .

— La Rochelle mūsų karininkai sveikino prancūzų grįžtantį pulką ir turėjo daug pasisekimo. Milošas buvo parašęs jiems jausmingą kalbą. Visas miestas, girdi, apie tai šnekąs.

. . .

IX.20 . . .

[. . .] Gale mėn.[esio] ketinamos vėl pradėti tarybos su Lenkais Vilniuje. Šaukiamas Tiškevičius ir Milošas. Tiškevičius išvažiuos trečiadienį iš Paryžiaus.

. . .

— La Rochelle Milošas su Chodakauskaite(1) nuvyko daryti paskaitą apie Lietuvą ir atremti lenkų insinuacijoms.

. . .

---

1 J. Chodakauskaitė-Tūbelienė — Lietuvių informacijos biuro Paryžiuje šefė (dienoraščio 1919.IX.14 d.).

1921 metų balandžio 17 d. Briuselyje.
Mūsų konferencija su Lenkais (2).

. . .

Šit dabar 17.IV nuo 7 val. ryto jau Briuselyje. Norus(3) ir Milošas taip pat čia.[. . .]

. . .

IV.18 . . .

— Milašius 6.IV buvo įteikęs „klasiško" aiškumo notą dėl reikalingumo pripažinti Lietuvą de jure ir šiandien gavo telegramą, kad trečiadienį 10 1/2 val. rytą jam paskirtas pasimatymas su Briandu. M. optimistas — tikisi, kad Prancūzija dabar pripažinsianti Lietuvą. Rytoj 2 val. išvažiuoja.

. . .

IV.19 . . .

— Milašius išvažiavo Paryžiun, nes jam yra paskirta audiencija pas Briandą rytoj 10 1/2 val. Matyti, eis kalba dėl pripažinimo de jure.

. . .

IV.20 . . .

— Vakare grįžo Milašius. Jis labai patenkintas savo kelione. Briandas formaliai pasižadėjo pirmoj sekamoj Con-

---

2 Briuselio konferencija Lietuvos-Lenkijos konfliktui dėl Vilniaus išspręsti. Pirmininkavo Belgijos užsienių reikalų ministeris P. Hymans.

Didele raide daugiskaita rašoma tautybė pas P. Klimą reiškia valstybę, kraštą (Lenkai = Lenkija).

3 T. Naruševičius-Norus (1871-1927), 1921-1923 m. Lietuvos įgaliotas ministeris Londone.

seil Suprême(4) sesijoj pakelti Lietuvos pripažinimo de jure klausimą ir pareiškė, kad Prancūzija yra „très favorable à cette mesure"(5). Briandas pabrėžė, kad pirma tam buvę kliūčių, dėl neaiškios padėties (Lietuvos) kovoje Lenkų su bolševikais, bet dabar tos kliūtys esančios „écartées"(6) ir todėl. . .

Milašius po to „interview" gatvėje šokinėjo, ir net jam paskiau gėda pasidarė dėl to jo vaikiškumo. Bet jisai *jaučiasi, kad „son Excellence Monsieur* l'Ambassadeur de Lithuanie en France"(7) savo uždavinį atliko pilnai ir todėl nuo ryt jisai visai ramiai sutinka eiti „mažo sekretorėlio" pareigas prie „sous-secrétaire d'Etat" son excellence Mr. Klimas(8). . . Rytoj padarys vizitą Prancūzų atstovui Briuselyje. Jis įsitikinęs, kad dabar viskas pareis nuo anglų — „ces canailles"(9), ir bijo Curzono.

. . .

IV.21 . . .

— Šiandien 3 val. Hymans pasikvietė keletą mūsiškių į privatinį posėdį. Nuėjom trys: Galvanauskas, Milašius ir aš. Mat, tris tekvietė, o Milašių paėmėm, nes jis turėjo Hymansui pranešti apie jo pasikalbėjimą su Briandu.

Radome pas Hymansą Chardigny, Burtą, Naze, Saurą (9a), Mantoux ir Denis. Buvo pastatyti toki klausi-

4 Conseil Suprême des Puissances Alliées et Associées — Aukščiausioji Santarvės valstybių Taryba.

5 „Labai palanki šitokiam žygiui".

6 „Pašalintos".

7 „Jo ekscelencija ponas Lietuvos ambasadorius Prancūzijoje".

8 „Viceministerio" jo ekscelencijos p. Klimo.

9 „Tų niekšų".

9a Minimi 4 asmenys buvo Tautų Sąjungos kontrolės komisijos, įsteigtos 1920 m. rugsėjo mėnesį lietuvių-lenkų konfliktui sekti, nariai.

mai: 1) Kokias mes sienas sau statome tarybose su Lenkija? Čia išdėstėm 12.VII sienas ligi Curzono linijos ir toliau Curzono linijos pataisas Seinų ir Punsko srityse. Teko šiek tiek pamatuoti Gardino ir Lydos sritis, kurios nebekalba lietuviškai, ir išrodinėti jų lietuvišką rasę, kilimą (10), religijos skirtumą etc. Toliau buvo pakeltas klausimas, kaip mes žiūrime į lenkų koridorių (Dysnos ir Vileikos aps.). Nes jeigu Vilnius tenka Lietuvai, tai nėra jokios galimybės lenkams jį išlaikyti. Įdomi tad iškelta buvo propozicija, kad mes apmainytume Lenkams Gardino — Lydos — Molodečnos sritį ant Dysnos ir Vileikos sričių! Mes išrodėm, kad visa mūsų politika eina ton pusėn, kad ateityje neturėtume jokių sunkenybių su demokratingai atstatyta Rusija; todėl pasimti Dysnos ir Vileikos apskritis, kurios yra daugiau ortodoksiškos — mums nėra jokio intereso; tuo tarpu Gardino, Lydos sritys, nors irgi baltarusiškai kalba, tačiau yra katalikiškos ir kilimo žvilgsniu katalikiškos (11). Jeigu tad mes Gardino - Lydos sritį išmainytume ant koridoriaus, tai ateity mes turėtume ir to koridoriaus nustoti. Kombinacija todėl visai nenaudinga. Toliau klausė, kaip mes sutvarkytume Vilniaus sritį, jeigu ji patektų Lietuvai. Visų pirma, ar mes galėtume lenkų kalbai duoti reikiamų koncesijų. Čia buvo iškelta mūsų demokratiniai principai ir jų sekmės(12) — visų tautų kalbos vartojimo lygybė. Privilegijų duoti mes negalime. Hymans ir Denis ypačiai pabrėžinėjo, kad čia eina derybos su lenkais ir visų pirma reikia lenkų interesus patenkinti. Denis net siūlė lenkų kalbą šalia lietuvių priimti kaip valstybinę kalbą visoj Lietuvoj ir tada nereikėtų gal daryti specialinės administracijos Vilniaus sričiai formoj autonomijos ar kantono.

10 Kilmę.
11 Klaida — turėtų būti: lietuviškos.
12 Pasekmės.

Autonomijos, kantonų ir kitokios kombinacijos buvo iškeltos tuo tarpu gana paviršutiniškai. Dėl universiteto Hymans pastebėjo, jog vienas bendras vargu bus įvykdomas, atsižvelgiant į lenkų kultūros penetraciją — jam, matyti, atrodo, kad lenkiškas universitetas galėtų būti Vilniuj, o lietuviškas Kaune.

Pagaliau dėl kariuomenės buvo klausta, ar ji būtų bendra su Vilniaus sritim, ar kontonalė (13). Čia mes išdėjom savo conditio sine qua non — kad ji būtų viena visai valstybei. Tuo pasikalbėjimas pasibaigė, nes Hymans pranešė, kad jis esąs liuosas tik iki penktos. Kitas toks pat pasikalbėjimas tolesniais klausimais paskirtas šeštadienį 2 1/2 val.

— Milašius patenkintas tuo pasikalbėjimu. Jis atranda, kad Vilniaus problema turi savyje tiek daug sunkenybių, kad jau vienas toks klausimo statymas yra didelis progresas „en notre faveur"(14).

— Pasikalbėjimas su Briandu Milašiui atrodo jau kaip įvykęs Lietuvos pripažinimas *de jure*. Taip jis pareiškė ir Hymansui, ir Mantoux. Mūsų ekscelencijos Paryžiuje ir Londone, matyti, rivalizuoja. Milašius dabar vis bado akis Norui, kad nuo jo dabar priklauso, kad Anglija mus pripažintų. O Norus sako, kad Anglija jau prieš 3 savaites tą pat pasakė, ką dabar Briandas. Bet byla nė kiek neina pirmyn. Matyti, bus pastatyta pirmam Conseil Suprême posėdyje maždaug pradžioj gegužės.

. . .

IV.23 Iš ryto kiti posėdžiavo ir politikavo. Aš su Milašium taisėm mémoire'ą apie Lietuvą Belgų spaudai.

13 Kantonalinė.
14 „Mūsų naudai".

— 3 val. buvo antras intymus pasikalbėjimas su Hymansu ir kitais. Mantoux išvažiavo Ženevon. Iš mūsų pusės dalyvavo Galvan.[auskas], Milašius, Norus, Jurgutis ir aš. Pirmą klausimą Hymans statė visai iš šalies: lenkų delegacija, su kuria jisai vakar kalbėjosi tuo pat metodu kaip su mumis, jį prašė pasiūlyti mums apsimainyti konsulatais, provizoriniais bent. . . Tatai duotų progos daugiau vienus kitiems pažinti, pašalinti mažuosius nesusipratimus, aprūpinti piliečių reikalus ir tuo būdu duoti platesnės dirvos konflikto suminkštinimui. Galvanauskas ta proga išdėjo istoriją su lenkų pavarytu mūsų konsulu Varšuvoje (Kasakaičiu) ir su Dunin-Wonsowiczium Kaune, kuris įsivėlė į P.O.W. organizaciją ir savo laiku išdūmė. Kadangi toki reikalai neįeina į Delegacijos kompetenciją, Galvanauskas tepažadėjo tą propoziciją pranešti Vyriausybei. Šiaip jau prieš tokį konsulatų apsimainymą Delegacija nieko neturi, nors yra visa eilė sunkenybių dėl to, kad tarp Lenkijos ir Lietuvos nėra normalinių santykių, nei sienų, nei pilietybės definicijos. Kiti K.K.(15) nariai patarė išdirbti aiškią tokių provizorinių konsulų funkcijų instrukciją. Tą reikalą aprūpinti pavedė Nazei ir Saurai. Toliau ėjo jau tikrasis pasikalbėjimo objektas — Lietuvos užsienių politika. Bendras klausimas buvo pastatytas taip: kaip mes manome koordinuoti savo užsienių politiką su Lenkija? Kai Galvanausko, Noraus, Milašiaus buvo išdėstyta, kad mūsų užsienių politiką mes manome vesti einant bendrais kitų kaimynų (Finų, Estų, Latvių, Rumunų ir net Čeko-slovakų) interesais — gintis nuo bendrų užpuolikų (Rusų ir Vokiečių) ir kad santykyje su Lenkija Lietuva elgsis bendromis Baltijos Sąjungos direktyvomis ir Aliantų arba T. Sąjungos linija — tada Hymans ir Denis pabrėžė, kad čia eina

15 (Tautų Sąjungos) Kontrolės Komisijos.

derybos su Lenkija ir todėl reikia rišti klausimas dėl atskiros ypatingos koordinacijos su Lenkija. Užsiminė, kad jeigu Lietuva nenori federacijos, tai turi būti kokia viena bendra Lietuvos-Lenkijos užsienių politika ar gal net bendra Už.[sienių] R.[eikalų] Ministerija. Į tai buvo mūsų nurodyta, kad bet koks ypatingas Lietuvos-Lenkijos politikos surišimas į vieną bendrumą būtų kėsinimasis į Lietuvos suverenitetą ir jeigu ta prasme reikia suprasti tokį bendrumą, tad neatsiras nė vienos valdžios, kuri už tai stotų ir tas dalykas yra be jokios vilties. Čia Hymans kiek ėmė karščiuotis ir pabrėžė, kad jeigu mes čia nedarysime koncesijų Lenkijai — tai pati Vilniaus problema negalės būti palankiai išrišta ir mes neprieisime prie jokio susitarimo. Iš mūsų pusės buvo švelniai — atsargiai duota suprasti, kad savo suverenitetą mainyti ant Vilniaus — toje dilemoj Lietuvos Vyriausybė ir tauta dar nežinia kurį pasiims kelią. . . Visi kaip vienas šioj prasmėj laikėme tvirtą poziciją, ir Hymansas, neradęs išeities iš to perdaug aiškiai pastatyto klausimo, išrado savo asmeninį pretekstą nutraukti posėdį.[. . .]

IV.25 . . .

Galutinai suredagavom sutarties projektą, kurį, juridiškai suformulavę ir dar perveizdėję, poryt įteiksim Hymansui ir taip pat visoms valstybėms, kurios yra pasirašę Versalio Taikos sutartį, kadangi tam projekte yra vienas punktas, kurs liečia tų valstybių susitarimą fiksuoti Lenkijos rytų sieną (§87). Tyčia toj sutarty nekeliam konkrečių sienų klausimo su Lenkija, o tik statom bendrą reikalavimą pripažinti Vilnių Lietuvos sostine. *Jeigu Lenkija tą sutartį pasirašytų*, tada eitų tolesnės derybos dėl sienų ir kitų reikalų (milit. konvencijos,

tranzito etc.). Tokį taktą(16) išradom gal vaisingiausiu. Dėl jo ir provizorinės padėties klausimo nekeliame. Žiūrėsime, ką pasakys Kontrolės Komisijos nariai. Be to šiandien atvyko prof. Mandelštamas, kuriam duosim tą sutartį patikrinti internacionalinės teisės žvilgsniu. Nutarėm taip pat atskira nota Hymansui atkreipti akį į lenkų elgimąsi Vilniaus srity, visokias koncentracijas, persekiojimus etc. Mudu su Milašium visą vakarą ir pusiaunaktį paskyrėm prancūziškam projekto suredagavimui.[. . .]

. . .

IV.26 . . .

— Milašius buvo pas prancūzų ambasadorių ir turėjo su juo ilgą pasikalbėjimą, kuriame išdėstė visą situaciją. Ambasadorius yra žinomas lenkofilas.

IV.27 . . .

[. . .] Pripažinimo(17) parėmimui šiandien sudarėm notą taip pat Hymansui, kad jis primintų šioj svarbioj deryboms valandoj Con.[seil] Supreme'ui pripažinimo reikalą. 2 val. turėjo būti Galv.[anausko] ir Milašiaus su juo pasimatymas, bet jis buvo užimtas parlamente ir todėl bus rytoj — vietoj Galv.[anausko] - Sleževičius (Gal.[vanauskui] nesant, jo pavaduotojas) ir Milašius. — Ispanų ambasadorius davė „reception" Galvanauskui, Milašiui ir Jurgučiui labai „pompeuse"(18). Saura, žinoma, labai buvo patenkintas. Milašius išsireiškė, kad visa tat buvo „très méridional" (19).

. . .

16 Taktiką.
17 Lietuvos de jure.
18 „Iškilmingą".
19 „Labai pietietiškai".

IV.28 Po piet 1 1/2 val. Sleževičius ir Milašius atsilankė pas Hymansą. Mėgino paskatinti, kad jis prisidėtų, paremdamas mūsų pripažinimą de jure Con. Suprême posėdyje. H. pabrėžė, kad jam čia nieko nepasilieka pridėti, nes Anglai ir Prancūzai labai rimtai dabar tuo klausimu užsiima.[. . .]

— Milašius labai susirūpinęs, kad Lenkai jį pradeda atakuoti labai ypatingais metodais: siunčia prie jo senus prietelius, artistus-skulptorius lenkus, kurie tarytum nori jį „influencer" (20).

. . .

IV.30 . . .

— Milašius turėjo pasimatymą su „Flambeau" žurnalo bendradarbiu, kurs turi ryšių su lenkų delegacija. Jam paaiškėjo, jog lenkai reikalaus Vilniaus Kantono Lenkijos priežiūroje ir Kauno Federacijos. Jei lietuviai nesutiks, tai jie „par force"(21) aneksuos Vilnių. Tą jie sako visai atvirai. Tame visos problemos sunkenybė. Milašiaus ūpas truputį dėl to nupuolė. Jis pabrėžė, kad mūsų didelė klaida buvo ligi šiol nepadarius Latvių, Estų ir Lietuvos alianso. Dabar būtų visai kitokia padėtis, jei tad būtų fait accompli(22). Mes tada visi drauge turėtum atspirtį. Bet mes vis buvome hipnoze, kad mes daugiau turime šansų į pripažinimą de jure, o pasirodė visai priešingai.

. . .

---

20 „Paveikti".
21 „Jėga".
22 Įvykęs faktas.

V.2 . . .

— Vakar Milašius per savo „prietelius" — lenkus patyrė, kad Askenazio(23) nusistatymas statyti griežtai Vilniaus Kantono klausimą Lenkijos kontrolėje, o visos Lietuvos federaciją su Lenkija ir jeigu mes nesutiksime, tada aneksuoti Vilnių par force.

. . .

V.12 . . .

— Vakare Norus, Milašius ir Galv.[anauskas] buvo pietuose pas Hymansą su Askenazy, Lukasiewiczium ir Arciszewskiu ir kitais aukštais Belgijos valdžios ponais, o 10 val. nuėjom praleisti soirée(24) ir mes. Publikos buvo labai daug — visa Belgų aristokratija, bet intereso labai menka, kaip paprastai, iš tokių vakarų.

V.14 Vakar Hymans, pagaliau pritrūkęs kantrybės dėl mūsų tarybų, griežtai pareiškė, kad problemos išrišimas — tai Vilnių atiduoti Lietuvai. Toks yra T.[autų] Sąjungos ir Aliantų nusistatymas, bet su sąlyga, kai Lietuva sueis į intymius ir draugiškus santykius su Lenkija. Bet tat neturės būti federacija, nors arti to. Šiai dienai buvo pavesta Vilniaus klausimas, ir mes pristatėm savo istorinius, juridinius, etnografinius ir ekonominius motyvus. Ponui Milašiui davėm gražiai paskaityti. Be to jis pridėjo iškalbingą pabaigą apie Vilniaus moralinę reikšmę. Padarė, rodos, stiprų įspūdį. Askenazy tuo tarpu tik netvarkingai teatsakė ir piktinosi,

23 Lenkų delegacijos pirmininko (dienoraščio 1921.IV.20 d.). Profesorius, istorikas — jis pasižymėjo cinišku Lenkijos aneksinės politikos Lietuvos atžvilgiu gynimu Tautų Sąjungos Tarybos posėdžiuose 1920 m. spalio mėnesį (P. Klimas, „Iš mano atsiminimų" 363-367 psl. rankraščio).

24 Vakarą.

kad Vilniaus universitetas mūsų buvo parodytas kaip lietuviškas. Toliau rezervavo teisę raštu atsakyti. [. . .]

V.16 . . .

Šiandien Naze ir Burtas aiškino, kad Hymansui labai dabar nepatogu prieš lenkus, kad mes per posėdį įdavėm savo projektą. Jis lenkams nenorįs rodyti, bet kadangi tai buvo oficialiai padaryta per posėdį, tai jis privaląs parodyti. Kadangi tat, jo nuomone, galį pakenkti deryboms, tai jis prašė, kad mes pareikštume jog tai tik jam buvo įteikta. O šiandien jau prašė, kad mes visai atsiimtume. Matyt, arba jisai bijo, kad jeigu tas projektas turės supulti su Hymanso, tai lenkai užsipuls, kad Hymans priėmė mūsų standpunktą (25). arba jisai nori turėti visai laisvas rankas siūlyti kitokias kombinacijas. Norus, Galvan.[auskas], Milašius, Slež.[evičius] nutarė atsiimti, bet tuo pretekstu, kad mes dar norime pertaisyti redakciją. Aš siūliau nieko nedaryti ir tik pavesti Hymansui su tuo mūsų projektu elgtis kaip jis nori. [. . .]

. . .

V.18 . . .

— Milašius išvažiavo Paryžiun patirti apie Hymanso planus. [. . .]

. . .

V.24 . . .

Šiandien mes uždavinėjome klausimus dėl Hymanso pasiūlymų. Buvo matyti, jog tie pasiūlymai yra p. Denis suredaguoti. Aiškintis buvo gana sunku. Šios dienos įdomi vieta buvo Milašiaus kalba. Askenazy

25 Požiūrį.

baisiai pasipiktino, kai mes lenkus Lietuvoj pavadinom lenkų kalbos lietuviais. Jis priminė „Preussische Untertanen der polnischen Zunge"(26). Tada Milašius paėmė žodį ir labai karštai, nors su dideliu diplomatiniu atsargumu, išrodė pats savo pavyzdžiu kaip yra su tais *lenkais*. Tat padarė smarkią impresiją. Askenazy tegavo pasakyti, jog Milašius neturi teisės kalbėti 200.000 lenkų vardu (Lietuvoj). Rytoj eis klausimų tąsa. [. . .]

. . .

V.28 . . .

Vakare mes plačiai apsvarstėme situaciją ir aiškiai pamatėme, kad derybos lenkų yra pertrauktos. Vakare Milašius, Galvan.[auskas] ir Soloveičikas buvo pas Hymansą. Senis visai nusiminęs. Buvo betgi klausęs, ar nebūtų galima kaip nors tos Vid. Lietuvos atstovybės [pripažinimo] sugalvoti. Kada buvo išrodyta tas absurdas, senis visai nusiminė. Ką lenkai tuo nori padaryti? klausė. Čia jam visai pripompavo lenkų megalomaniją, imperializmą etc. etc. Prašė tad pirmadienio posėdy plačiai išdėstyti mūsų repliką. Jisai gi raportuos T.S. Tarybai Ženevoj — kas bus toliau — nežino.

. . .

1922 metai.

Genujos Konferencija. (26a). *1922.IV.*

. . .

Delegaciją (siaura prasme) sudarė Galv.[anauskas] ir Norus. Aš ir Milašius skaitėmės sekretoriais

26 „Lenkiškai kalbančius Prūsų pavaldinius".

26a Tarptautinė ekonominė Genujos konferencija buvo sušaukta valstybių-nugalėtojų, labiausiai suinteresuotų ekonominio bendradarbiavimo atstatymu su Vokietija ir Rusija.

ir patarėjais. Kito personalo — du sekretoriu korespondentu ir mašinistė.

. . .

IV.8 . . .

— Šią naktį atvyko Norus, Milašius, daktilo.[grafė](27) ir Harrisonas. Milašius pasakojo, kad Galv.[anausko] ekspozė Poincaré buvo labai aiški ir gera (jis drauge buvo). Apie visa tat jis pasiuntė raportą Kaunan.

IV.10

Vakar tik vakare pajutom, kad kažin kas negera, kad mes negauname nei pakvietimų į rytojaus posėdį, nei dienotvarkės. Suomių atstovo sekretorius parodė mums dienotvarkę, ir delegacijų sąraše pastebėjom, jog nėra Lietuvos. Be galo sunervino. Todėl šiandien aš ir Milašius, anksti 7 val. užsikėlę, skubėjome į Genują. Pasirodo, tikrai ar sekretariato, ar kažin keno pražiopsota. Bėgiojom iš Palace Royal į Palace St. Georges maždaug kokias 3 val. ligi viską išgavom — ir vietą, ir bilietus.

. . .

IV.13 . . .

Rytą su Milašium padarėm kelių kilometrų promenadą po rivierą. Daug papasakojo iš savo biografijos; prašiau, kad surašytų man, idant, kai leis, galėčiau paskelbti.

. . .

IV.18 . . .

Estai ir Latviai eina vis tolyn su Lenkais. Estai dar kiek abejoja. Jie varžosi, kodėl tas skilimas įvyko.

27 Jeanne-Thérèse Desfaux.

Šiandien su Milašium mes turėjom tikrą latvių korespondento ataką tuo reikalu. Girdi, jei mes taip toliau izoliuosimės — tai ir latviai, ir estai gali visai patekti Lenkų įtakon. Todėl siūlė derybas, pasikalbėjimus. Mes sakėm — tegu anuliuoja Varšuvos protokolus, tegu pareiškia protestą prieš Vilniaus politiką, kurią lenkai varo.

. . .

Toliau. . . **Sąs. 6.**
1923.IX.15-

1933 metai.

. . .

V.17 . . .

Pietavau pas Pierre Daye jo viloj. Širyt Milašius įpuolė į mano kabinetą visai užduseęs. Akyse — ašaros, vos kvėpuoja, maniau, kad čia pat mirs. O jis — tik naujų atnešė revelacijų iš Apokalipsės. Dabar jau viską supratęs — jis pirmas žemėje žmogus, kurį numatė pats šv. Jonas, nes ligi šiol nieks kitas ir visa žmonija nieko nesuprato. Bet kas jis — negali pasakyti, nes tai yra dalykas nepasakomas. Po ilgų spazmiškų judėjimų tiek tepareiškė: Lietuva netrukus, gal po dienos, gal po valandos, mėnesių ar metų, pajus didelį baisų choc(28). Bet po to ji išeis garbinga, garsi, didi. Prieš Lietuvą — Romos didybė, Egipto, Ispanijos XVI a., Anglijos XVIII a., Amerikos XIX a., karališkosios Prancūzijos — tik blusos, crachats(29), — kuriuos jis žemėn spiauna. Tai bus tokia splendeur(30), kurios dar niekas nematė. Mi-

28 Sukrėtimą.
29 Spiaudalai.
30 Spindėjimas.

lašius tą man sakė, kaip tos Lietuvos atstovui, t.y. kaip pačiai Lietuvai. Bet daugiau jis negalįs pasakyti. Tegu tat atsimena kartos, kurios gyvens. Po to, M. vėl palaimino Lietuvą ant mano galvos (seniau jau buvo tą padaręs, kai Apokalipsėj pernai išskaitė žydų kilmės paslaptį ir katastrofos pradžią iš Gdynės, pagaliau savo paties vardą en toutes lettres(31). . .). Susijaudinimas jo buvo nepaprastas. Ašaros ir koks nežemiškas žvilgsnis spindėjo jo akyse. Jis įspėjo nemanyti, kad jis koks fou(32). Ką jis sakąs ir jaučiąs, matąs (vizija) — tai revelacija iš jam tik duoto supratimo šv. Jono rašto, kurs prieš 2000 metų matė be erdvės ir laiko. Milašius pasisakė dėl to kasdien esąs tokiame transe, kad jo vizijos jį ir stebina, ir baugina, ir džiugina, ir atplėšia jį nuo šio pasaulio, ir verčia į nusižeminimą ir maldą paskęsti meditacijų metu. Jo tėvynė — jau net ne pasaulis, o virš pasaulio, erdvės ir laiko. Jo vizijos ne kokios fantazijos, o matematiškai einančios iš revelacijų ir pažinimo dalykų, kurie niekam kitam, net gal Kristui pačiam, o tik Dievui - Tėvui tėra žinomi. . .

. . .

V.18 Vėl Milašius su savo pranašavimais ir vizijomis. Nauja tiek, kad savotiškai aiškino savo credo: Jei net Dievo nebūtų — tai jis jį sukurtų, nes Dievas yra jo paties affirmation(33), ir žmogaus esybėje esencialus daiktas nėra pensée(34), o volonté(35). Šit kodėl jo credo yra absoliutus (čia yra šiek tiek kantizmo). Kadangi šiandien Eglė(36) priėmė pirmą savo komuniją,

31 Pilnai išrašytą.
32 Pamišėlis.
33 Patvirtinimas.
34 Mintis.
35 Valia.
36 Klimaitė.

Milašius atėjo jos pasveikinti. Pabučiavo ir taip susijaudino, kad ilgai negalėjo nurimti ir sulaikyti ašaras. Tas momentas, jo pasakymu, yra svarbesnis už visą gyvenimą.

. . .

V.19 Milašius transe pranešė, kad Dievas jam leido skelbti jo revelacijas iš Apokalipsės. Jis puolė ant kelių ir dėkojo už tą grâce(37). Gal tas paliuosus jį nuo baisių tourments(38), kuriuos jis dabar dieną ir naktį pergyvena, tikrai darydamas pamišimo įspūdžio. Tiktai jo visi aiškinimai yra be galo aiškūs ir rezoningi. Apokalipsėj viskas yra numatyta: ta velnio ir šėtono valstybė, kuri pasaulį savo diaboliškais monais apipainiojo, yra Amerika. Jos skaitmuo ir yra 666, kurs hebraiškai ir baskiškai skaitant duodąs vardą America. Šitas velnio agentas nori suglemžti seną Angliją, kuri nors spirsis, bet kaip sous-diable(39) pasiduos. Angliją pirmiausia Dievas nubaus: Londonas žus po žemės drebėjimo, vandenyse nugrimzdamas. Anglijos Imperija po tokios katastrofos pabirs, išlakstys ir dings. Anglijai paglemžti Amerika dėsis su Rusija, kuri, atsižadėdama Dievo ir Kristaus, savo idoliu(40) padarys „matušku Ameriku"(41). Visa Rusija bus elektrifikuota, suamerikoninta ir pataps turtinga ir galinga. Tai bus reikalinga Anglijai sutriuškinti. Bus net padaryta elektrinė statula, kuri kalbės. . . Bet po to ir Amerika, ir Rusija bus baisiai nubaustos. Kaip — nežinia. Mais ce sera terrible(42).

37 Malonę.
38 Nerimasties.
39 Velnio padėjėjas.
40 Stabu-dievaičiu.
41 „Motinėlę Ameriką".
42 Bet tai bus baisu.

Po to užeis ilgas taikos periodas, 1000 metų. Ir visas pasaulis turės vieną šefą. Tai nebus popiežius, nes Kristus yra en colère contre le Pape(43). Ir visą federuotą pasaulį valdys. . . kas? Lietuva ar lietuvis. Tai esą tekstualiai Apokalipsėj. Lietuva tuo būdu bus didžiai garbinga, rekompensuota už visas savo skriaudas. . . Dar Milašius aiškino, kad Vokietija, Prancūzija ir Lenkija nėra minimos Apokalipsėj, ergo jos nėra „néfastes"(44), jos nėra kaltos Europos nelaimėse. Šit kodėl Dievas grąžino jam Vokiečių seną meilę, nes jis seniau mylėjo Vokietijos genijus. Vokietija, kaip ir Prancūzija esančios Amerikos, Anglijos ir Rusijos *aukos*. Bet likimas Vokiečius ir Prancūzus veda į tikrą giminišką draugystę. Apokalipsės 44 reiškia chronologinę datą, bet M. negalįs dar to aiškinti. Tik šiandien jis išskaitė jo reikšmę.

— Ta pačia proga Milašius pasakė savo esimo tragediją ir predestinaciją. Jo tėvas buvo didelis senjoras, lietuvis. Atvažiavęs kartą Varšuvon savo karietoj, jis sutiko gatvėj labai gražią žydę. Jis sustojo, priėjo prie jos ir ši be jokio žodžio sutiko būti jo meiluže. Jis ją nusivežė į Čereją ir čia gimė Milašius. Tik kai jis jau turėjo 17 metų, jo tėvas Paryžiuje bažnyčioj S. Roch (lenkų)(45) vedė tą seną maîtresse(46). Tuo būdu Milašius buvo savo tėvo ir motinos vestuvėse. . . Bet visi pažįstami ir giminės šalinosi nuo jų dėl to mésalliance(47). Antra, patys tėvai buvo insupportables(48) ir jis

43 Įpykęs ant popiežiaus.

44 „Prakeiktinos".

45 Čia P. Klimas (ar Milašius?) klysta: lenkų bažnyčia yra ne šv. Roko bažnyčia, bet toje pačioje gatvėje esanti Dangun ėmimo bažnyčia (Notre Dame de l'Assomption).

46 Mylimąją.

47 Santuokos su žemesnio luomo asmeniu.

jų nekentė, nepakėlė, nors kaip motiną jis ją vistik mylėjo. Jis buvo nelaimingiausias dėl to žmogus. Kartą net žudėsi. Bet iš tos lietuvio ir žydės kombinacijos atsirado jis — predestinuotas pirmas suprasti ne tik Iberų kilmę, bet ir Apokalipsės paslaptis. Tai yra jo likimas. Jo vardas esąs įrašytas. . .

. . .

V.20 Milašius jau visai toli nuėjo savo Apokalipsės interpretacijose. Ten 666 reiškia America: tą jis išvedė iš visokių kombinacijų hebrajų ir baskų žodžių su raidžių perstatymais ir vadinamu anagramatišku metodu. Ergo America yra Velnias šioj žemėj. 44 = tai 1944 metai, kai Kristus ateis žemėn viešpatauti 1000-iui metų. 1940 [m.] bus didelė pasaulinė Federacija, kuriai vadovaus Katalikų Bažnyčia, bet ne popiežius, prieš kurį Kristus yra en grande colère(49). Tos federacijos šefas bus ne kas kitas, o pats Milašius! Taip stovi parašyta, nes Milašiaus vardas figūruoja Šilom = Miloš. O aš irgi ten figūruoju! tai Maskil = Klimas, kurs turi būti prudent, sage, capable de donner conseil et de s'instruire(50). . . Aš būsiąs taip pat Lietuvos karalius! Po šitokių revelacijų Milašius visai pametė ir miegą, ir apetitą, tik akys blizga kaip kokio pamišėlio. Klausia manęs, ką jam daryti, nes jam uždėta baisiai atsakominga misija — padaryti tas revelacijas. Aš čia patariau dar „apsisunkinti" abejojimais, nes ir Kristus juk ne iš karto prisiėmė jam uždėtą uždavinį ir vis kelis kart dar tikrino savo misiją. Jeigu Milašius dabar tuojau prisiimtų — jis įpultų į orgueil vaniteux(51), o tai

48 Nepakenčiami.
49 Labai supykęs.
50 Protingas, išmintingas, sugebantis patarti ir ištirti.
51 Tuščią išdidumą.

būtų visai ne jo stiliuje. Todėl reikia visa tat rašyti, bet laukti dar épreuves(52), ar pasitvirtins jo misija. Šitoks patarimas jam labai patiko — jis išbučiavo ir visai apsiramino. Džiaugiausi ir aš, išgelbėjęs jį nuo nuolatinio transo, kurs galėjo net blogai pasibaigti. Grįžęs iš Leysin(53), radau jį visai jau aprimusį.

. . .

V.31 Milašius vėl išskaitė iš Apokalipsės, kad birželio 8 d. turi įvykti pospolite ruszenie(54) Lenkijoje, tik neaišku kuriais metais. . . Todėl mano, kad reikia laukti katastrofos per vieną savaitę. Politinė konjuktūra tikrai į tai panaši: Keturių paktas aiškiai eina revizijos (sienų) kryptim ir pirmoj vietoj Lenkų. Užtai Lenkai skiriasi čia nuo M.[ažosios] Santarvės, kuri paktą tą priėmė savo konferencijoj Prahoje, o Lenkai vieni priešingai, griežčiausiai priešinasi.

VI.8. Kadangi Lenkai karo nepaskelbė — tai Milašius dabar aiškina, kad tai gal Keturių pakto pasirašymas, kurs lygu būsimam karui. Dar išskaitė iš Apokalipsės, kad 1/3 mėnulio turės nupulti ant Rusijos. . . Dabar nutarė visas tas egzegezes paskelbti atskira knyga.

. . .

VI.21 Milašius nutarė konfidencialiai išleisti savo Apokalipsės dešifruotą aiškinimą. Jo tvirtinimu — tai toks yra įvykis, kurio ligi šiol pasaulis neturėjo. Jis tikras, kad popiežius jį pakvies pas save dėl to. „Svietas" teegzistuos 10 metų — o paskui galas. Todėl jam visi žemės reikalai atrodo niekais. Jis net dolerių iš frankų

52 Išbandymų.
53 Čia gydėsi B. Klimienė.
54 Visuotinė mobilizacija.

nenori mainyti, jei eventualiai kursas pultų. Girdi, neturįs teisės tuo užsiimti, nes viskas ir be to per 10 metų žūva.

. . .

1934 metai.

III.15 Milašius pasakė, kad jis greit atras būdą iš švino padaryti auksą ir kad pirmas jo išradimo gabalas aukso bus duotas Lietuvos karūnai (seniau jis sakė, kad tuo Lietuvos karalium turi būti Biblijos Maschil = Chilmas = Klimas). Tą sekretą jis išskaitė irgi iš Biblijos.

. . .

1936 metai.

VI.13 Milašius pranašavo: 1944 [m.] visa šiaurės Amerika bus išnaikinta. Londonas pagrims jūroje. Rusijoj nukris mėnulis ir liks tik didelis kalnas. 1/10 žmonijos teliks. Bet gamta bus „transmuée"(55) ir tada žmonės ars žemę, augins bandas — bus „paradis terrestre"(56). Visa tat matematiškai išskaitė iš Biblijos, vienintelės amžinos išminties knygos. Viskas, kas dabar yra — vien „saloperie"(57), žmonija daro viską, kas jai priešinga, pati gamta yra antigamtiška.

55 „Pakeista".
56 „Žemės rojus".
57 „Kiaulystė".

LEONAS KARSAVINAS — ISTORIKAS, FILOSOFAS, ŽMOGUS

VINCAS TRUMPA

Šio straipsnio autorius labai gerai supranta, kad jis negali nei pretenduoti į visapusišką Karsavino, kaip istoriko, filosofo ir žmogaus, įvertinimą. Jam net nėra prieinami visi Karsavino raštai. O be specialaus semantinio pasiruošimo ir be tobulo rusų kalbos žinojimo kai kuriuos jo filosofinius raštus nelengva suprasti. Ypač sunkiai įkandama jo sistematiškiausia filosofinė studija *O ličnosti* (Apie asmenybę). Vėliau, jau mano studentavimo metais, palyginti labai gerai išmokęs lietuvių kalbą ir ja rašęs savo monumentalųjį Europos kultūros istorijos veikalą, Karsavinas mėgdavo girtis, kad lietuviškai jam geriau sekasi rašyti negu rusiškai. Esą, ką jis rusiškai parašęs, kartais nei pats negalįs suprasti. Įdomu, kad ir vienas iš jo mokytojų III a. po Kristaus graikų filosofas Plotinas prašydavo savo mokinių išaiškinti kai kurias tamsesnes savo traktatų vietas.

Savo stiliumi ir minties raida Karsavino *Apie asmenybę* primena maždaug tuo pat metu pasirodžiusią Martyno Heideggerio *Sein und Zeit*. Jose abejose kalba ir žodis įgauna ypatingos prasmės. Kadangi ir vokiečių ir rusų kalba labai gerai tinka sąvokinėms manipuliacijoms, jie abu kuria savo filosofinį žodyną,

kuris kartais primena savotišką žodžių žaidimą. Turbūt, tai turėdamas galvoje prof. B. Zenkovskis ir kalba apie Karsavino „arabesque de mots" (žodžių arabeską). Iš tikrųjų, žinoma, toje ir vieno ir kito tariamoje žodžių arabeskoje yra gili prasmė, bandymas kaip galima tiksliau nusakyti būties, laiko, istoriškumo, žmogaus, pasaulio ir Dievo esmę. Žodis yra pats nuostabiausias žmogaus išradimas. Užtat ir sakoma: pradžioje buvo žodis. O kad visi mokėtų jį taip vertinti ir branginti, kaip Karsavinas ir Heideggeris.

Buvus kelerius metus jo mokiniu, o ir vėliau su juo ir jo raštais nenutraukus ryšio, jau seniai knietėjo parašyti apie šį nuostabų žmogų, istoriką ir filosofą. Tačiau kažkaip vis trūkdavo drąsos. Tik dabar, paaiškėjus Karsavino mirties aplinkybėms ir dr. Juozui Jakštui, ilgiau ir arčiau bendravusiam su juo, paskelbus savo studiją apie jį, atsirado daugiau drąsos. Tai, kas čia toliau bus rašoma, iš dalies yra prisiminimai, iš dalies pakartojimas, kas kitų apie jį pasakyta, iš dalies savo paties bandymas įeiti į kai kurias profesoriaus Levo Platonavičiaus Karsavino minties paslaptis.

I

Jau 1932 m. Kaune Karsavinas paskelbė savo poemą apie mirtį. (1) Ten tarp kita ko randame pasikalbėjimą su Nukryžiuotoju, arba greičiau paties Karsavino monologą ir išpažintį. Prisipažinęs prie viso savo nuodėmingo gyvenimo ir plepalų, kuriuos buvo paskelbęs dar 1922 m. garsiose savo *Petrapilio naktyse*

1 Gaila, rašant šias eilutes man tas keistokas visokių aforizmų ir dialogų rinkinys nėra prieinamas. Pasinaudojau ilgokomis iš jo ištraukomis, kurias pateikė jėzuitas Bernhardas Schultze savo įdomioje knygoje *Russische Denker*, 1950, psl. 413-4.

(Noctes petropolitanae), Karsavinas prieina prie mirties ir ją sveikina „Štai prieš mane mirtis, ir aš kartoju Tavo šventojo žodžius: Būk pasveikinta, mano sesuo!"

Jeigu tada, toje *Mirties poemoje*, tas mirties pasveikinimas galėjo atrodyti lyg savotiškas iššūkis, gal net protestas iš vos 50 metų amžiaus sulaukusio, nuodėmingo ir abejojančio filosofo lūpų, nors ir pasitikinčio, kad ir po mirties, ir pragare, jo Nukryžiuotasis neapleis, tai dabar, atsiskleidus paskutiniems jo gyvenimo metams tolimoje Rusijos šiaurėje, galime suprasti, kaip ramiai ir su kokiu begaliniu tikėjimu jis pasitiko tą savo seserį mirtį.

1958 m. dr. E. F. Sommeris paskelbė, kaip jis pats sakosi, pavėluotą L. Karsavino nekrologą, kuris dabar dr. M. Krasauskaitės išverstas į lietuvių kalbą ir paskelbtas *Lietuvių tautos praeityje*. (2) Pasiremiant daugiausia vokiečių karo belaisvių liudijimu, tame nekrologe aprašyti paskutiniai šio žymaus filosofo gyvenimo metai. 1949 m. už idealistinį jaunuomenės auklėjimą Karsavinas buvo nuteistas dešimčiai metų „darbo ir persiauklėjimo" stovyklon tolimoje šiaurėje netoli garsiosios Vorkutos, apie kurią, vienas grįžęs iš jos Lietuvos vokietis man rašė, kaliniai buvo sudėję net eilėraštį:

Vorkuta, Vorkuta,
Tai tokia žemė,
Kurioje 12 mėnesių žiema,
O visa kita vasara.

Karsavinas ten išgyveno apie trejetą metų. Jis mirė 1952 m. liepos 12 d., sulaukęs lygiai 70 m. amžiaus. Šiemet sukanka 25 m. nuo jo mirties. Tų gyvų

2 1977, IV t., 1 knyga, psl. 72 - 80. Ten pat patalpintas ir minėtas Jakšto straipsnis apie Karsaviną.

liudininkų liudijimu, jis ligi pat savo mirties pasiliko mokytojas. Ir jis mokė ne kaip reikia gyventi — anomis sąlygomis koks tuščias tai būtų darbas — bet kaip reikia mirti, nes mirtis yra tikrasis ir vienintelis kelias į netobulosios buities nusigalėjimą ir susijungimą su Absoliutu, ar į vėl sugrįžimą į visako vienovę. Užtat galima patikėti paskutinio jo daktaro liudijimu, kad Karsavinas visiškai nejautė baimės ir mirdamas neprarado giedrios nuotaikos. Būk pasveikinta, mano sesuo mirtis!

Tai plaukė iš visos jo gyvenimo filosofijos. Savo krikščioniškosios metafizikos principuose jis rašė: „Kaip iš mirties švyti gyvenimas, taip iš abejonių — tiesa. Norėdamas gyventi, aš neprivalau bijoti mirties". (3) Ir savo *Apie asmenybę* jis kalba apie „prisikėlimą mirštant" ir apie „tobulą mirimą". O, galbūt, niekur kitur nebuvo taip lengva to tobulo mirimo pasiekti, kaip anoje Rusijos šiaurėje, atsikračius beveik visiškai nuo visų šio pasaulio daiktų, kurie iš tikrųjų ir trukdo žmogui būti pačiu savimi, kurie veda į „netobulą egzistenciją" ir į nuolatinį „netikusį mirimą" (durnoje umiranije).

Užtat taip pat nenuostabu, kad ligi paskutinio atodūsio aname mažame paliegėlių kambarėlyje su langu į Vakarus (jo gerojo daktaro paskutinė jam paslauga) Karsavinas buvo susirūpinęs ne laiko nuoboduliu, bet visalaikiškumo betarpiškumu. Taip jis paskutiniu metu suprato amžinybę. Jis rašė sonetus (palikęs neva apie 150) ir dėstė savo filosofiją ir metafiziką. Vokiečiai karo belaisviai stebėjosi jo giliu vokiečių filosofijos ir literatūros pažinimu. Ir, atrodo, jis nedarė

3 „Peri archon", *Hum. m. f-to Raštai*, 1928, Vt., 2 sąs. psl. 58 (vokiečių kalba).

skirtumo tarp kalinių ir „Nesipriešink blogiui, nes pikto nėra". Daryk gera ir bandyk ir tariamajame blogyje surasti nors kibirkštėlę gero, puoselėk ją ir visas pasaulis ja užsiliepsnos. Taip maždaug jis rašė jau savo traktate apie asmenybę. Vokiečių belaisviai stebėjosi, kaip tokia savo laikysena jis sugebėdavo visus nuginkluoti.

Tų pačių liudininkų tvirtinimu, paskutiniomis savo gyvenimo dienomis Karsavinas iš pravoslavijos perėjęs į katalikybę. Iš esmės tai nėra didelės reikšmės dalykas. Nors filosofijos istorikai rusai (Losskis, Zenkovskis) stengiasi pabraukti Karsavino pasaulėžiūros pravoslaviškumą, tačiau jis (kaip Solovjovas ir kt. rusų religiniai mąstytojai) jau anksčiau buvo užsikrėtęs ekumenine dvasia negu ji mūsų laikais įsiliepsnojo tarp visų krikščioniškų religijų. Savo pažiūras į katalikybę jis išdėstė dar 1918 m. savo knygoje *Katoličestvo*. Ten jis tarp kita ko rašė, kad jo katalikybės samprata nepatiks nei pozityvistams (ne jiems jis ir rašąs), kurie apkaltins jį misticizmu; nei pravoslavams, kurie laikys tai katalikybės skelbimu; nei protestantams, kurie jo išvedžiojimus laikys sofistika. Bet taip pat ji nepatiks ir katalikams, kurie greičiausiai apkaltins jį visa eile heretiškų teiginių (psl. 113). Pats Karsavinas, atrodo, herezijos labai nebijojo. Jis mėgdavo cituoti Šv. Povilo pirmą laišką korintiečiams, kur šis apaštalas pataria nesijaudinti, jei pirmininėje krikščionių bažnyčioje pasireikš nuomonių skirtumai, nes tik tokiu būdu išryškės teisingieji.

II

Leonas Karsavinas tikras petrapilietis, gimęs ir mokslus ėjęs šioje aukštos kultūros ir labai sofistikuo-

toje imperinės Rusijos sostinėje. Jo tėvas — baletininkas, sesuo Tamara pasaulinio garso balerina. Į baleto mokyklą buvo pasiųstas ir Levukas. Vėliau, jau senyvas profesorius būdamas, Karsavinas stebindavo studentus ir ypač studentes, grakščiai pašokdamas „Noriu miego" Humanitarų draugijos metiniuose baliuose. 1901 - 1906 m. jį jau sutinkame Petrapilio universitete, studijuojantį Romos ir krikščioniškojo Viduramžio istoriją. Dvasinė Viduramžio kultūra ne tik tapo jo viso gyvenimo pagrindiniu studijų objektu, bet iš jos jis sėmėsi savo metafizikos ir istorijos filosofijos metmenis. 1910 - 1912 m. jis jau prie pačių tos kultūros versmių Italijoje ir Prancūzijoje, rinkdamas medžiagą savo kandidatinei disertacijai *Religinio Italijos gyvenimo bruožai XII - XIII a.*, kuri buvo atspausdinta 1912 m. 1916 m. jis gavo daktaro laipsnį už savo darbą apie viduramžinio religingumo pagrindus. Jėzuitas A. Wetter mini, kad maždaug tuo pačiu metu Petrapilio Dvasinė akademija suteikusi jam ir teologijos daktaro laipsnį, kas esą buvę labai reta tarp pasauliečių. (4) Nuo 1913 m. Karsavinas ėmė dirbti Petrapilio universitete, 1918 m. tapdamas ekstraordinariniu profesoriumi.

Maždaug tuo pačiu metu Petrapilio universitete savo akademinę karjerą pradėjo ir mūsų Augustinas Voldemaras, kuris nors buvo metais už Karsaviną jaunesnis, jau 1911 m. tapo Petrapilio universiteto docentu. Prisimindamas tuos laikus, Karsavinas visados stebėdavosi, kaip šis ne rusas sugebėjo taip sėkmingai kopti akademinės karjeros laiptais. Deja, besikurianti naujoji Lietuvos valstybė gal daugiau buvo reikalinga politikų negu mokslininkų. Šiuo keliu ir pasuko Volde-

4 *Russkaja religiozno-filosofskaja mysl' XX veka.* (Pittsburg, 1975), psl. 251.

maras, padarydamas nemaža žalos mūsų istorijos ir filologijos mokslui ir neatnešdamas daug gero politikai.

1917 m. revoliucija ne iš karto išmušė Karsaviną iš mokslinio darbo vėžių, nors darbas universitete be abejo pakriko. 1917 - 1922 m. vis dar gyvendamas Petrapilyje, Karsavinas parašė visą eilę religinių, filosofinių ir istorinių veikalų: *Vidurinių amžių kultūra, Katalikybė, Rytai, Vakarai ir rusiškoji idėja, Noctes petropolitanae, Įvadas į istoriją.* Tuo metu jis parašė ir savo *Istorijos filosofiją*, kuri pasirodė jau 1923 m. Berlyne.

1922 m. Karsavinas buvo areštuotas ir su nemaža grupe rusų intelektualų ir filosofų ištremtas. Pirmiausia jis atsidūrė Berlyne, kur buvo susispietęs nemažas rusų emigrantų būrys. Be minėtos *Istorijos filosofijos* čia jis išspausdino *Giordano Bruno, Dialogus* ir kt. studijas. 1926 m. persikėlė į Paryžių, kur išleido savo *Bažnyčios tėvus.* O 1927 m., daugiausia prof. Izidoriaus Tamošaičio iniciatyva, buvo pakviestas į Lietuvos universitetą Kaune.

Teisingai prof. J. Jakštas nurodo, kad jaunas Lietuvos universitetas negalėjo išsiversti tik savo jėgomis. Reikėjo kviestis iš kitur. Kas liečia to universiteto Humanitarinį fakultetą, turbūt, daugiausia jam nusipelnė trys kviestiniai rusai profesoriai: I. I. Lappo, V. Sezemanas ir L. Karsavinas. Nors pirmasis jau buvo per senas išmokti lietuvių kalbos ir visiškai įsijungti į lietuviškąją mokslo kūrybą (jis paskaitas skaitė rusiškai), tačiau išleisdamas stambų veikalą apie III Lietuvos statutą ir parengdamas paties statuto tekstą, jis be galo daug nusipelnė Lietuvos ir lietuviškosios teisės istorijai. Įžangoje į tą veikalą Lappo labai jautriais žodžiais dėkojo Lietuvos universitetui ir vyriausybei už suteikimą sąlygų dirbti mokslinį darbą. Sezemanas

ir Karsavinas ne tik puikiai išmoko lietuvių kalbą, bet prisidėjo taip pat prie lietuviškosios mokslinės (ypač filosofinės) terminologijos kūrybos. Prisimenu, kai ieškodamas lietuviško žodžio Blovieščių šventei nusakyti ir žinodamas, kad liaudis tikėjo, jog per šią šventę parskrenda gandrai, Karsavinas siūlė jai Gandrinių žodį. Turbūt, neklystant galima sakyti, kad daugiau kaip 20 metų, praleistų Lietuvoje, Karsavinui buvo patys laimingiausi jo gyvenime. J. Jakštas jau minėtame straipsnyje aprašo paskutinį atsisveikinimą su prof. Karsavinu Vilniuje 1944 m. Karsavinas buvo galutinai apsisprendęs niekur iš Lietuvos nesitraukti, nebent kas prievarta iš jos jį gabens, kaip iš tikrųjų ir atsitiko. Nors jis jautė, kad atėjo galas jo mokslinei karjerai, bet jis taip pat gerai suprato, kad būtų lygiai tas pat, jeigu jis vėl bandytų pasitraukti į Vakarus.

Žinia, kaip sunku buvo Vilniuje gyventi vokiečių okupacijos metu, ypač tiems, kurie neturėjo ryšių su kaimu. Tokia be abejo buvo ir prof. Karsavino šeima. Tačiau savo kolegų ir studentų padedama ji galėjo šiuos sunkius metus prastumti. Rašantis šias eilutes, grįždamas iš kaimo į Vilnių po vasaros, Kalėdų ar Velykų atostogų vis prisimindavo mylimo profesoriaus šeimą ir stengdavosi bent šiek tiek jos vargą palengvinti.

III

Nors, kaip minėjome, Karsavinas savo akademinę karjerą pradėjo Petrapilyje, tačiau greitai užklupęs karas ir revoliucija neleido jai pilnai išsiskleisti. Tik Lietuvos (vėliau Vytauto Didžiojo) universitete jis galėjo visoje savo pilnumoje pasireikšti, kaip istorijos profesorius. Keturis metus klausius jo paskaitų ir daly-

vavus jo vadovaujamuose seminaruose nesvyruojant galima tvirtinti, kad Karsavinas buvo neeilinis profesorius. Vėliau turėjus progos klausytis ne vieno Vakarų Europos ir Amerikos didžiųjų universitetų istorijos profesorių, Karsaviną drąsiai galima įrikiuoti į jų eilę. Gal vienas kitas galėtų jį pralenkti metodo ar sistemos griežtumu, tačiau Karsavinas daugumą jų pralenkė tuo, kad jis buvo kartu ir istorikas ir filosofas, gana reta kombinacija. Sujungimas viename asmenyje šių dvejų specialybių jo istorijos kursą darė ypatingai įdomų, visuomet keliantį daugiau problemų, negu duodantį gatavus atsakymus.

1933 m. atvykęs į Kauną studijuoti nebuvau labai tikras ką. Gimnazijoje visi „mokslai" lygiai gerai sekėsi. Iš pradžių, daugiausia buvusio mano direktoriaus zoologo ir tautosakininko Jurgio Eliosono įtaigojamas, buvau pasirinkęs lietuvių kalbą ir literatūrą, bet kartu lankydavau visų žymesnių profesorių paskaitas. Du iš jų labiausiai patraukė jauno studento dėmesį: Mykolas Römeris ir Leonas Karsavinas. Po pirmo semestro maniau pereiti į Teisių - Ekonomikos fakultetą, vadinas, pas Römerį, bet paaiškėjus, kad čia viską reikėtų pradėti iš pradžios, vadinas, žūtų vienas semestras, apsisprendžiau už istoriją, pasirinkdamas pagrindine studijų šaka Lietuvos istoriją. Prof. Ignas Jonynas žavėjo nepaprastai geru savo dalyko žinojimu, didelio įspūdžio darė ir jaunas ką tik pradėjęs skaityti paskaitas vyr. asistentas Adolfas Šapoka. Už Lietuvos istoriją veikė ir tuo metu sukilęs visuomenės maištas, kurio vienu efektyviausių kurstytojų buvo poetas Jonas Kossu - Aleksandravičius. Mat, 1931 m. pabaigoje prof. Jonui Yčui staiga ir netikėtai mirus Lietuvos istorijos katedra pasiliko gana tuščia. Vytautinių metų įaudrinta visuomenė šaukė: Istorijos, istorijos, istorijos! Žodžiu, noro-

mis nenoromis prisiminei vieną iš devynių gerų darbų: alkaną papenėk, ir bandei pasidaryti istoriku.

Humanitarinių mokslų fakultete nebuvo reikalaujama būtinai lankyti paskaitas. Semestro pabaigoje užskaitas dažniausiai duodavo irgi veltui. Kursą išklausius nereikalaudavo tuoj pat laikyti ir egzaminus. Šita liberali, gali sakyt, palaida sistema dažnai neišeidavo studentams į naudą. Atsirado vadinamų amžinų studentų. Buvau vienas tų uoliųjų, dažnai nuklysdamas ir į ne į savo daržą, kas tada visiškai nebuvo draudžiama. Pastebėjau, kad į prof. Karsavino paskaitas taip pat dažnai atklysdavo kitų fakultetų studentai. Jau pati jo išvaizda buvo profesoriška: ilgi, truputį praretėję ir ant pečių gulantys plaukai, ilga ir nelabai tvarkinga barzda ir ne kaklaraiščiu, bet šilkine skepetaite padengta krūtinė, sausas pailgas veidas, truputį šelmiškos ir žvarbios akys, labai melodingas žemas balsas — štai kai kurie išviršiniai profesoriaus Karsavino bruožai. Ypač jis didžiavosi savo barzda ir kalbėdamas apie barzdotus Viduramžius vis priekaištaudavo: „O kas dabar benešioja barzdą: Smetona, dvi Biržiškos ir aš". Matyt, su trečiuoju barzdotu matematiku Viktoru Biržiška jam rečiau prisieidavo susitikti.

Nors savo paskaitose, kaip ir savo daugiatomėje *Europos kultūros istorijoje*, Karsavinas mėgdavo pažerti daugybę smulkių faktų, vardų ir datų, bet jo paskaitos nebuvo sausos. Jis jas pamargindavo vienu kitu, kartais ir rieboku, anekdotu. Jis ypač gerai ir vaizdingai sugebėdavo apibūdinti istorinius asmenis: karalius, karo vadus, politikus, mokslininkus, rašytojus. Šalia jų didybės jis su pasimėgavimu iškeldavo vieną kitą silpnesnę ar net komišką jų pusę. Jo Orleano mergelės charakteristikos galėtų pavydėti Anatole France ir Bernardas Shaw. Kas galėtų susilaikyti ne-

nusišypsojęs, kai jis aiškino, kaip garsusis Reynekės lapinas nuplukdė vilkei vainikėlį, arba kaip velnias, pasivertęs žalčiu, gundė Šv. Klarisą. Nei šventasis jam nebuvo absoliučiai šventas, nei nedorėlis — absoliučiai nedoras. Tarp pačių didžiausių istorinių asmenybių jis laikė Cezarį ir Napoleoną, žinoma, ir juose stengdamasis surasti vieną kitą silpnesnę vietelę.

Taip pat labai retai ką jis pavadindavo genialiu. Genialumo pagrindinis bruožas, jo nuomone, yra originalumas. Viduramžinėje filosofijos istorijoje jis randa berods tik tris genialius filosofus: Plotiną, meisterį Eckehartą ir Nikalojų Kuesietį. Nei Šv. Augustino, nei Tomo Akviniečio jis nelaikė genialiais. Apie Hegelį jis pasakydavo, kad tai buvo didelis filosofas, jeigu ne pats didžiausias.

Karsavinas buvo susikūręs ne tik savo istorijos filosofiją, bet ir savo istorijos teoriją, kuri gal ir nebuvo visiškai originali, bet labai įdomi. Dar Petrapilyje jis buvo išleidęs įvadą į istoriją, kuris vėliau buvo pakartotas ir lietuvių kalba. Akcentuodamas skirtumą tarp vadinamų gamtos ir dvasios mokslų, kurį ypač buvo išryškinę vokiečių filosofai W. Dilthey ir H. Rickertas, Karsavinas labai smarkiai kritikavo tuomet tokius madingus bandymus „sumokslinti" istoriją: ieškoti joje priežastingumo, dėsningumo, determinizmo. Jam visiškai svetimas buvo ir ekonominis materializmas ir sociologizmas. Istorikui, jo nuomone, privalu rūpėti ne kas bendra, bet kas konkretu ir individualu. Istoriniame vyksme arba procese (ne raidoje, kaip tada sekdami gamtininkais mėgo rašyti daugelis istorikų) jis matė ne priežastis ar pasekmes, bet tik atskirus momentus kaip individualius žmogaus ir žmonių pasireiškimus. Karsavinas įspėdavo savo mokinius, kad jie nebandytų ieškoti atsakymo, kodėl viena ar kita istorinė asmenybė

taip ar kitaip pasielgė. Tokių priežasčių būtų begalybė. Savo *Europos kultūros istorijos* pirmajame tome kalbėdamas apie Romos imperijos žlugimą, jis neieško to žlugimo priežasčių, kaip darė daugybė istorikų nuo Gibbono laikų, bet stengiasi aprašyti konkrečius to žlugimo momentus, visiškai nesirūpindamas, kas čia buvo priežastis, kas pasekmė. Aišku, kad kiekviena tariama priežastis yra tuo pačiu metu ir pasekmė.

Karsavinas taip pat buvo labai skeptiškas ir net kritiškas ir dėl pažangos idėjos, kuri buvo labai populiari tada, bet kuri nenustoja savo advokatų ir šiandien, kada, rodos, pasaulis šuoliais rieda iš vienos bedugnės į kitą. Karsavinas neigė, kad tas, kas įvyksta vėliau, tuo pačiu yra ir tobuliau — pagrindinį pažangos idėjos teiginį. Gal kaip tik priešingai: juo toliau juo labiau žmogus pasidaro savo paties sukurtų daiktų vergu ir juo sunkiau gali išlikti pačiu savimi. Heideggeris kadaise rašė, kad XIX a. buvo pats tamsiausias iš visų ligi tol buvusių amžių, nors niekados pažangos idėja nebuvo taip labai kilnojama ant šakių, kaip XIX amžiuje. Karsavinas lygiai gerai galėjo pasakyti, kad XX a. yra pats tamsiausias iš visų ligi tol buvusių amžių, ypač sėdėdamas Vorkutoje, kur jo kalintojai buvo kartu ir didžiausi tariamos pažangos adoratoriai.

IV

Nors Karsavinas buvo vienas originaliausių rusų filosofų, tačiau ligi šiol jis nesusilaukė net tokio dėmesio, kaip, pavyzdžiui, Berdiajevas. Jo veikalai dar tebėra neišversti į jokią svarbesnę kalbą. Apie jo filosofiją ligi šiol nepasirodė jokios monografijos, nors uoliausias jos tyrinėtojas jėzuitas Gustavas Wetteris jau senokai skelbėsi rašąs veikalą apie Karsavino visako vienovės metafiziką. Ligi šiol pasirodė tik dvi stambesnės jo

studijos: „L. P. Karsawins Ontologie der Dreieinheit" (*Orientalia Christiana Periodica*, IX, 1943, psl. 366-405) ir „Zum Zeitproblem in der Philosophie des Ostens: die Theorie der Allzeitlichkeit bei L. P. Karsawin" (*Scholastik*, XX - XIX, 3sąs., 1949, psl. 345-366). Bet to tas pat Wetteris apžvelgė visą Karsavino filosofiją kolektyviniame veikale *Russkaja religiozno-filosofskaja mysl' XX veka* (Pittsburg, 1975, psl. 251-261). Bendrinėse N. Losskio (angliškai) ir B. Zenkovskio (prancūziškai) rusų filosofijos istorijose Karsavinui pašvęsti atskiri skyriai. Neblogą Karsavino krikščioniškosios filosofijos charakteristiką pateikė jėzuitas B. Schultze savo veikale *Russische Denker* (1950, psl. 409 - 419). Tai ir maždaug viskas. Savo laiku dr. K. Ambrozaitis buvo parašęs plačią Karsavino *O ličnosti* recenziją, apie kurią pats Karsavinas šių eilučių autoriui yra išsireiškęs, kad Ambrozaitis visiškai jo nesupratęs. Aš pats esu bandęs Karsavino istoriškumo sampratą paliesti savo, dar galima sakyti, studentiškoje studijėlėje „Istoriškumo problema" (*Eranus*, 1939, psl. 97-150).

Jeigu Karsavinas būtų bandęs nustatyti mokslų gradaciją, be abejo pačioje jos viršūnėje jis būtų pastatęs teologiją arba mokslą apie Dievą. Jis visiškai sutiko su sena viduramžine teze, pagal kurią filosofija tebuvo laikoma teologijos tarnaite. Jis tik tuojau pat pridūrė, kad ne toji tarnaitė, kuri savo poniai padalkas paneša, bet kuri su žibintu jai kelią pašviečia. Užtat jis neskelbė grįžimo į Viduramžį šūkio, dėl kurio kai kuriuose mūsų sluoksniuose Berdiajevas pasidarė toks populiarus. Karsavinas kritikavo tomistus, occamistus ir visus tuos, kurie norėjo atskirti filosofiją ir mokslą nuo religijos. Savo *Katalikybėje* jis ėjo dar toliau ir ėmė tvirtinti, kad ir mokslas tampa tikru mokslu tik religijos tarnaite pasidaręs.

Be abejo, visa tai kilo iš Karsavino visako vienybės metafizikos, kurią jis pasisavino ne tiek iš Solovjovo, kaip skelbė kai kurie jo interpretatoriai, bet betarpiškai studijuodamas dar pagonimi tebesantį Plotiną, bažnyčios tėvus ir kardinolą Nikalojų Kuesietį. Kaip sunku yra pasakyti, kur pas Karsaviną pasibaigia teologija ir kur prasideda filosofija, taip lygiai sunku atskirti jo istorijos sampratą nuo jo filosofijos. O jo istorijos samprata labai paprasta: Kristus yra tikrasis pasaulio istorijos centras ir viršūnė ir tik iš jo išeinant galima dabartį surišti su praeitimi ir ateitimi, arba išsiaiškinti, kas yra laiko vienovė ir visalaikiškumas. (5)

Daug kas, turbūt, stebėsis, kaip galima laikyti Kristų pasaulio istorijos centru ir viršūne, kai tiek daug taip pat pasaulinių civilizacijų žiedėsi, klestėjo ir žlugo visiškai nei Kristaus nei krikščionybės nepažindamos ir negalėdamos pažinti. Negi mūsų istorikas tapęs filosofu būtų taip smarkiai susipainiojęs istorijoje. Toks įtarimas ne visiškai vietoje. Gaila, Karsavinas nesuspėjo užbaigti ir išleisdinti savo pasaulio istorijos dvitomio, prie kurio jis dirbo karo metu (jo rankraštis gal ir yra kur nors išlikęs). Ten jis greičiausiai būtų atskleidęs, kad krikščioniškosios trejybės idėja jam tebuvo tik kaip *gnoseologinis modelis*, reikalingas pasaulio vyksmui, kaip daugingai vienovei išaiškinti, ir kad tas modelis gali būti pritaikintas visoms kultūroms ir visoms religijoms. Kalbėdamas apie pagonišką Plotino visako vienybės idėją, kuri daug kuo primena krikščionišką Karsavino visako vienybės sampratą, jis tik apgailestauja, kad atsistojęs šalia krikščionybės Plotinas negalėjęs įvertinti didžiulės krikščioniškosios dogmos

5 Pirmiausia šias savo mintis jis dėstė jau minėtame „Peri archon" psl. 54 ir kt. Vėliau jų pilną sklaidą randame jo pagrindiniame filosofiniame veikale *O ličnosti*.

„euristinės reikšmės". (*O ličnosti*, psl. 47). Toji dogma be abejo yra Šv. Trejybės dogma, kuri Karsavino filosofijoje ir jo istorijos sampratoje vaidina labai didelį vaidmenį. Rytietiškai arba pravoslaviškai suprasta trejybė padėjo jam išspręsti asmenybės problemą. „Asmenybė arba visiškai negali egzistuoti, arba ji yra vienybė trejybėje (trijedinstvo), kaip Šv. Trejybės atvaizdas ir panašumas", rašė Karsavinas savo *O ličnosti*.

Dėl panašios asmenybės sampratos kai kas gali Karsavinui prikišti miglotą misticizmą, o jo istorijos filosofiją laikyti neracionalia. Tiesa, kaip ir kiti egzistencialistai, Karsavinas nelabai vertino racionalizavimą ir racionalistus tradicine prasme. Garsioje Dekarto formulėje „cogito ergo sum", svarbesnis jam buvo ne cogito, visų racionalistų arkliukas, bet sum, visų egzistencialistų kertinė sąvoka. Ką žmogus išgalvoja yra palyginti niekis su tuo, kas žmogus yra. Karsavinas žiūri į žmogų ontologiškai, vadinas, kas jis iš esmės yra, o ne gnoseologiškai, arba ką žmogus pažįsta ir žino. Žmogus nėra tik pažinimo mašina, dabar pasakytum, kompiuteris. Žinojimas kartais daugiau kenkia negu padeda. Žmogus visų pirma yra, jis gyvena, neša baimę, kenčia, myli, nusideda ir, svarbiausia, miršta. Ontologiškai būtų klaidinga kalbėti apie žmogų ir pasaulį, galima kalbėti tik apie žmogų pasaulyje. Mes esame istorijoje, ne istorija yra mumyse. „Pagrindinis istorinio galvojimo tikslas yra suprasti visatą, visą sutvertą visako vienovę, kaip vieną besivystantį subjektą", rašė Karsavinas savo *Istorijos filosofijoje* (psl. 77).(6)

6 Karsavinas, turbūt, sutiktų su garsiuoju teologu prof. R. Bultmanu, kad „norėdamas suprasti visuotinę istoriją nesižvalgyk aplink save, bet žvelk į savo paties asmeniską istoriją". *History and Eschatology*, 1975, psl. 155.

Ontologiškai, rodos, taip pat turėtų būti negalima Dievo ir pasaulio akistata. Galėtų būti tik Dievas pasaulyje, kaip galvoja visokio plauko panteistai, arba pasaulis Dieve, kaip bando įrodyti Karsavinas. (7) Bet kadangi pasaulis yra laike, tai ir Dievas turėtų būti laike. Vadinas, tada reikėtų kalbėti ne tik apie pasaulio laikiškumą ir istoriškumą (tarp tų dviejų sąvokų nėra esminio skirtumo), bet taip pat ir apie Dievo laikiškumą ir istoriškumą. Nors tai kai kam atsiduos herezija, tačiau pastaruoju metu net labai rimti teologai bando svarstyti jeigu ne Dievo istoriškumo, tai bent Dievo laikiškumo problemą. Kai seniau kas nors svarstydavo Dievo ir pasaulio santykius, dažniausiai juos išreikšdavo labai paprastai: pasaulis yra laikinis, Dievas — amžinas. Dievo amžinybė buvo statoma šalia laiko, kaip ir pats Dievas buvo statomas šalia pasaulio. Žinomas yra anekdotas apie Napoleoną ir Laplasą. Napoleonas susipažinęs su Laplaso kosmogonijos sistema pasigedo joje Dievo. „Viešpatie, Jis man nebuvo reikalingas", atsakęs Laplasas. Jeigu Dievo amžinybė yra šalia laiko ir pats Dievas šalia pasaulio, tai, galbūt, galima ir laiko ir pasaulio aiškinime apseiti be Dievo. Tuo keliu ir nuėjo visokie materialistai ir bedieviai.

Karsavinui, kaip giliai religingam ir labai krikščioniškam žmogui, toks sprendimas buvo visiškai nepriimtinas. Tiesa, dar savo pirmuose filosofiniuose raštuose (pvz., *Noctes petropolitanae*) jis kalbėjo apie amžinybę, kaip kažką esantį šalia laiko. Vėliau tradicinę amžinybės, kaip viršlaikiškumo arba net tiesiog belaikiškumo sąvoką, jis vis dažniau ėmė keisti į visalaikiškumo sąvoką, kol pagaliau jo veikale *Apie*

7 Be abejo, kaikieno (ypač Losskio) kaltinimas Karsavino panteizmu neturi rimto pagrindo.

asmenybę amžinybės sąvoka beveik visiškai pranyko. Amžinybė toli gražu nėra tas pat kaip belaikiškumas arba šalialaikiškumas. Amžinybė yra visalaikiškumas.

Jau Heideggeris pastebėjo, kad tradicinė amžinybės sąvoka, kaip kažko pastovaus, kilo iš per daug vulgaraus laiko supratimo. Filosofiškai, esą, Dievo amžinybę galima suprasti tik kaip kažką labiau susijusį su pirminiu laiku, arba kaip „begalinį laikiškumą" *(unendliche Zeitlichkeit)*. (8) Šiai išnašai interpretuoti prof. Schubert M. Ogdenas pašventė visą savo studiją apie Dievo laikiškumą. (9) Tai, ką Heideggeris vadina begaliniu laikiškumu, Karsavino religinėje filosofijoje išreiškiama visalaikiškumo (*vsevremennost*) terminu. Nėra abejonės, kad šie abu mąstytojai šios labai artimos viena kitai išvados priėjo visiškai savarankiškai. Gal tik jų abejų gilios viduramžinės teologijos ir filosofijos studijos padėjo jiem tokią išvadą susidaryti.

Kaip jau užsiminėme, spręsdamas ontologinę visako vienovės bei Dievo laikiškumo ir visalaikiškumo problemą Karsavinas pasinaudojo krikščioniškaja dogma, kaip labai parankiu gnoseologiniu instrumentu. Tarp laiko, kaip praeities, dabarties ir ateities vienovės, ir Dievo, kaip tėvo, sūnaus ir šv. dvasios vienovės, arba Šv. Trejybės, yra tam tikro panašumo. Užsiminėme taip pat, kad istorijos viršūne Karsavinas laikė Kristų. Iš tikrųjų su Kristumi Dievas lyg sugrįžo į laiką, arba tiksliau sakant į dabartį. Dabartis yra tikrasis laikas, dabartis yra tai, kas viską įprasmina. Užtat Kristaus

8 *Sein u. Zeit*, psl. 427, išnaša 1.

9 Kolektyviniame leidinyje *Zeit und Geschichte* (Tuebingen, 1964), dedikuotame prof. Rudolfo Bultmanno 80-tajam jubiliejui, psl. 381-398. Įdomu, kad Ogdenas ne tik pripažįsta didelę Heideggerio įtaką šių laikų teologams, bet ir Heideggerio ontologijai suseka stiprų teologinį pagrindą.

dievažmogiškumas turi tokios begalinės reikšmės Karsavinui ir kai kuriems kitiems rusų mąstytojams. Ligi tol istorija buvo atgręžusi savo akis tik arba į praeitį, arba į ateitį, arba į tai, ko jau nebėra, arba į tai, ko dar nėra, bet ne į tai, kas yra. Praeityje buvo ir prarastasis rojus ir vadinamieji aukso amžiai. Ateityje bus mesijas ir visokios mesionistinės utopijos. Iš tikrųjų, tik dabartyje, kaip visako vienovėje, ir dabartyje, kaip visalaikiškume, istorija suranda savo pilną prasmę. Dėl to dabarties visavienoviškumo ir visalaikiškumo Karsavino filosofiją galima laikyti egzistencialistine filosofija. Nenuostabu, kodėl tiek daug panašumo ne tik tarp Karsavino ir Heideggerio filosofavimo būdo, bet ir tarp jų žmogaus, pasaulio ir Dievo sampratų.

Turbūt, neklysime pasakę, kad šitoks mąstymas įprasmino ir patį Karsavino gyvenimą. Jis, rodos, gyveno tame aukštesniame pasaulyje, kur bet kokie materialiniai, nacionaliniai ir net mirties rūpesčiai netenka savo prasmės. Ypač toks galvojimas turėjo palengvinti paskutinius jo gyvenimo metus, kada visako vienovės ir visalaikiškumo idėjos atsistojo prieš jo akis, turbūt, ryškiau negu bet kada anksčiau.

TIK ŽODŽIAI

AL. N. DIČPETRIS

Migla. Maloni. Pasaulį mažinanti, sąmonės svarbumą įrodinėjanti, į kažkokį išsigalvotą sirupą panaši migla. Mikli migla. Mieguista. Mieste.

Aš neria, spardosi, šniokščia. Garsiai pučia. Skuba kur nors. Tarsi susitikt kažką svarbaus. Kažką vienkartinio. Marš, marš guminės - raumeninės kojos. . . Marš, marš Aš. . .

Aš klausosi savęs: — Saugokis šito trumpo migloto vakaro. Sanskrito kalbos nemoki, o kas bus toks geras, toks platus, kad išverstų ir išsiaiškintų. . . Be to, ar turėtum tiek kantrybės, kad galėtum klausytis. . . Ar bet kas turėtų tiek kantrybės, tiek pasiryžimo, kad galėtų klausytis šitokių dalykų: — Žvelk į šitą dieną. Šita diena yra pasaulis. Šita diena yra gyvenimas. Šita diena yra Aš.

Aš neria, nesūdyta silkė, migla, miestu. Yra svarbu skubiai nuvykt, atlikt, skubiai parvykt. Arba vykt. Visokie rūpesčiai sveria kišenes iki šaligatvio. Ant galvos beretė. Batai, iš šalčio susitraukusiai kojai — per dideli, lapatuoja. Aš, atrodo, panašus į škarmalinį paukštį, per sunkų skridimui, per baisų išsilaikymui narve. Arba,

gal būt, Aš yra panašus į kažkokį milžiniškų vaikų žaislą — milžiniškų, bet neturtingų, pasprūdusį sapnų pagalba į miglą.

Aš yra tikras padaras, truputį sulinkęs, išbalęs.

Yra septintas vakaras, Ašui svarbus vakaras.

Nors Aš niekuomet nedirba, septintais vakarais jo veidas yra panašus į didelius darbus atlikusių žmonių veidus. Septintais vakarais jis vaikšto miesto gatvėm.

Aš pamerkia savo ilgą viršutinę lūpą į importuotą alų ir neramiai šniokšdamas per kreivą nosį paraudonavusiom akim stebi į karčiamą įeinančius žmones.

— Kodėl tamsta taip mažai geri? — klausia karčiamos padavėjai.

— Tamstai trūksta pinigų?

Aš palinguoja galva. Tuoj pašoka du seni draugai ir abu, išsitraukę iš neįtartų kišenių storus banknotų pluoštus, įspaudžia jam į rankas. Jie ištiesia delnus ir šypsodamiesi, vietoj atsisveikinimų, pamažu žingsniuoja iš karčiamos. Aš, geraširdingumo parblokštas ant alum aplaistyto stalo, nenorom pažvelgia į banknotus. Keletas išslysta iš jo rankų ir nukrenta ant grindų.

— Bet čia gi ne pinigai. . . , — sako Aš nustebęs ir kartu truputį nudžiugęs. Jis nenori būt skolingas nei geriausiems draugams. Tai yra 120 fotografijų iš jo praeities.

— Matai, kaip įdomu. . . , — Aš stebisi, atidžiai studijuodamas kiekvieną fotografiją.

— Čia tas akmuo, ant kurio aš vėliau įbrėžiau su tėvo diržo sagtim sakinį Gott, der mit uns ist, heisst Herr Bauch. O čia mano draugai iš Marseille skaito Milašiaus Supratimo Himną. Išmintingi tie mano draugai. Jiem atrodė, kad tai apsirikimo himnas. . . Aš nutyla, nes smalsios, simpatiškos moterys pritrepsi prie jo stalo.

— Ach. . . kokios nešvarios fotografijos, — jos sako, pasilenkdamos į priekį, kad aiškiau matytų. Jų plonapirštės rankos paliečia alaus pelkes. Kažkas sunkaus, šiltas kvapas paliečia jo sąmonę.

— Jūsų krūtys yra švininės, — sako Aš, atsargus viengungių metodų studentas, simpatiškom moterim. Jis taip kalba per apsirikimą. Jam atrodo, kad kiekvienas drėgnas tamsus vakaras yra ruduo, švininiai vandenynai, švininės darbininkų nugaros, švininės sriubos, švinas.

— Jūsų šlaunys yra karštos, — sako Aš, azartiškas nesuskaitomų vaikų tėvas, simpatiškom moterim. Moterys sušnabžda, bet stabteli. Mediniai karčiamos krėslai sugirgžda nuo jų paslaptingų kūnų svorio. Jos žiūri į jį didžiulėm, laukiančiom, henna apibrėžtom akim. Jos nori būt gražios.

— Aš myliu natūralius žmones, — sako Aš, — barzdotus ir vagotaveidžius. . .

Alus šoka iš bokalo į jo gerklę. Aš pažiūri į tuščią stiklo indą, į auksinius moterų nagus.

— Poniute, — Aš sako nepažintom moterim, stebėdamas pro nešukuotus antakius į alaus pelkes pamažu byrančias pleiskanas. Jis jas skaičiuoja.

— Poniute, matote, čia visi yra nežmoniškai įtūžę. . . Bet aš žinau, kur mes galėtumėm pigiai pasijuokt. . .

— Kur? — klausia moterys.

— Netoli, — atsako Aš.

Jie skuba gatvėm, akmens šaligatviais. Pirmyn, atgal. Pralenkia gražūs automobiliai. Dideli ir saugūs. Jie atskuba.

Patelės su auksiniais nagais, apipešiotais antakiais apsižergia spalvotus medinius arkliukus ir joja ratu. Juokiasi. Žemė neturi galvos. . .

— Ponuli, — jos juokiasi praskrisdamos, — tamsta esi šėtonas. . .

Aš nusilenkia mediniams arkliukams ir gražioms moterims, ir jo paskutinė ilgai taupyta cigaretė iškrenta iš kišenės į purvą.

Aš klausosi savęs: — Saugokis pykčio. Jeigu turėtum tai, ko neturi, norėtum to, ko nežinai.

Aš neria, šmėkla migloj, iš šviesų, miestu, pirmyn, tolyn. Gauruotablauzdės moterys juokiasi ant medinių arkliukų. Vitaminais auginti stambūs, tvirti vyrai ploja kairių rankų delnais per arkliukų užpakalius. Moterys atsuka veidus į drėgną vėją ir žiūri laukiančiom akim į storarankius vyrus.

Aš yra panašus į mėsinį automatą, truputį suirusį, bet veikiantį. Automatą, bet nelabai vertingą. Arba vertingą, tik neaiškios vertės, būtiną, tik nežinia kam.

— Kodėl tu čia? — sako Aš ant šaligatvio gulinčiam vyrui. — Kas tu esi?

— Aš esu nykštukas, — atsako vyras. — Dirbu naktimis. Nešioju dulkes. Kartais centimetrines krūvas sunešu. Vaikštinėju uždraustoj vietoj, kaip koks savininkas ar ramus filosofas, kartas nuo karto stabtelėdamas ir pasiklausydamas savo alsavimo arba nagrinėdamas tylos principus. Bet pastebėjo aukštieji savimeiliai, kad esu žmogus. Pamojavo lengvais pirštais. Tikriausiai jie mane ilgai stebėjo, ilgai sekė elektroniškų mikroskopų pagalba. Man protestuojant, aukštųjų tarnai atidarė daugelio amžių ornamentais puoštas duris ir išvedė mane lauk. Rankom mostelėjo į vieną pusę, į kitą ir sugrįžę vidun tykiai užsidarė. Supratau, kad tarnai yra nebyliai. Tingiai stoviniuodamas apleistoj gatvėj svarsčiau katastrofą. Ar mėgint laužtis vidun? Ar pasamdyt keletą mušeikų? Žengiau prie durų ir pasibeldžiau. Tuoj atsivėrė, iššoko tarnai ir keliais smūgiais mane

užmušę paliko. Dabar mano ausyse staugia, lyg girti paukščiukai, antausiai. Pastatai, sienos, tvoros, visas miestas, visas pasaulis šokinėja, kaip marionetė juokdario rankose. Ir gumbai ant mano galvos girgžda tarsi pervargę, užkimę laikrodžiai. . .

— Atleisk, — sako Aš, skarmalų krūva, sausai kūkčiodamas, — atleisk, aš irgi esu tarnas. . . Atleisk ir netikėk. . .

— Jeigu aš netikėsiu, — sako sunaikintas vyras, — aš pavirsiu į naikintoją. Jeigu aš pamiršiu tuos, kurie buvo sutrypti atvirų rankų kirčiais — pasidarysiu naikintoju. O man tapus naikintoju tu guosi sunaikintuosius ir neatsiminsi, kad aš tikėjau ir nenaikinau. . .

— Atleisk, atleisk. . . — Aš sako, šluostydamas kraują nuo gatvėj drybsančio žmogaus veido. Bet jis tyli.

— Netylėk, — sako Aš. — Aš iš tavęs nenoriu nieko atimti. Tik duoti tau visišką laisvę. Duoti tau galimybę pasirinkti, galimybę priimti arba atmesti bet ką. Iš laisvės tu gali rinktis. Iš vergijos tu kasdien, kiekvieną valandą, kiekvieną širdies trinktelėjimą renkies vergiją. Tu žudai save, nes tu save neigi ir šitaip tu žudai žmoniją, nes žmonija yra tu ir aš. Tu ir aš, tu ir aš, tu ir aš. . .

— Netiesa, — atsako sunaikintas vyras. — Netiesa. Pažiūrėk man į akis. Aš sutrupėjau. Mano širdį graužia auksinis vėžys. Pažiūrėk man į akis. Iš jų veržiasi auksas. Kaip mažytės ašaros. Bet nenurieda, tik priauga apie akis aukso kalnais. Nepaprastas, auksinis skausmas. Žiaurus skausmas. Pažiūrėk man į akis. . . Auksas veržiasi iš jų. . .

— Aš turiu eit, — sako Aš. — Juntu, bus blogai su manim. Dega man burna. Ir gerklė. . . Visa krūtinė dega. . .

Aš šoka per stogus, per miglą, per suskilusį šaligatvį. Marš, marš akmenėjančios kojos. . . Marš, marš, Aš. . .

Aš klausosi savęs: — Dabar, jeigu tu atidarysi save ir tikrai klausysi — tu suprasi, kad kitų laikų ir kitų vietų nėra. Kad šitas ėjimas yra dabar. Dabar pasižiūrėk. Dabar.

Darbštūs darbininkai, geri žmonės, patikimi aukštųjų sąrašuose ženkliukai taiso gatvę. Nakty. Kaip kokiam šviesos inde, prožektorių plokščiam skysty krinta kirčiai. Sutinę raumenys, geri darbininkai tempia akmenis, tarsi lagaminus be rankenų. Žmonės taiso kelią. Kelia akmenis iš kelio. Po vieną. Kojos remiasi, stumia, nugaros traukia, tempia. Rankos tempiasi. Nuostabios duobės lieka ten, kur buvo akmenys. Nuostabios krūvos auga ten, kur nebuvo. Aš žvelgia žemyn — visur akmenys. Kaip lopai, kaip tešla. Kaip žirniai, kaip vinių galvos. Visos miesto gatvės iš jų sukaltos. Ir visų miestų. Maži akmenukai, bet darbininkai išrauna, iškelia.

— Žeme, žeme, kaip tu tiek daug gali išlaikyt? — sako Aš, žiūrėdamas į akmenų žvejojimą. Akmenys tysta aukštyn, tarp aistringų pirštų, lyg kartoniniai basliai, pritvirtinti nematomais klijais. Prisiglaudę.

— Žeme, — murma Aš, — tu esi stipri. Tu skrieji ratu nedejuodama, nesijuokdama. Prislėgta, apkabinta milžiniškais kilogramų glėbiais. Tu nesvyruoji, neabejoji. . . Kalnai nuvirsta, dangoraižiai auga. Kitoj tavo pusėj brendęs vaisius yra trąša čia. . . Tu esi nuostabi, žeme, nuostabesnė savo visuma už visus stebuklus, už kilniausią mintį. Tavo kūnas yra neapibūdinamas, tavo gyvybės reiškiniai begaliniai. Grybai auga iš tavęs. Erdvė tave glamonėja. Smilkalai yra tavo produktas. Ir visa gyvūnija. . . Tu kalbi, žeme. . . Tu kalbi taip, kad tarpplanetinės raketos pavirsta ne į grabus, bet

kosmines telegramas. Jei tu man lieptum, aš be dvejojimo sustingčiau tarp žvaigždžių. Jei tu man įsakytum, aš, vaisių, daržovių, gyvių, garsų, vaizdų, kvapų, jausmų, minčių ryklys — tikras tu, tikras žemaitis tavo pačios apginkluotas deguoniu ir šiluma, plienu ir šienu, snaigėm ir raidėm, algebra ir kanklėm, vynu ir ratu, meile ir šviesa — atplyščiau ir neščiau tave, neščiausi, per laiko ir erdvės sąvokas. . .

— Atsiprašau, — Aš sako į apvalią elektros balą, į plačias alkūnes, į mediniapadžius batus, — anoj gatvėj, ant ano šaligatvio guli toks negyvas, gražių mašinų suvažinėtas žmogus. . .

Darbininkai tempia iš žemės akmenis, kaip kietos košės gabalus.

— Atsiprašau, — Aš sako, — ar mano galva linguoja?

— Tavo liežuvis linguoja, — atsako dirbantis žmogus, — negalvok, kad jeigu aš naktį dirbu, tai reiškia esu koks nors nulis. Nustebtum, ar ne, jei pasakyčiau, kad esu senas žmogus, seniausias pasauly? Matai, nenori tikėt. . . O vistiek pasauly gyvenu, moku skaityt, skaičiuot, rašyt. . . Visus pasaulio ministerius žinau. Jų vardus ir pavardes. Kas mirė, kas gimė. . . Dar ir šiandien būčiau galėjęs dirbt dideliam šaldytuve, jeigu nebūtų man dievo avinėlis užkritęs, sutraiškęs kairės kojos pirštus. Nepliurpk man apie lavonus, jei nenori kastuvu per ausį gaut. Mašinos žmones traiško kaip muses visam pasauly. Tai nieko nauja. Nustebtum, ar ne, jei pasakyčiau, kad per paskutinį karą dirbau žmonių traiškymo mašinų fabrike. . . Aš esu rimtas darbininkas, rimtas kelių taisytojas, o ne grabdirbys. . .

Aš pasikrapšto spuogą ant nosies, šnypšteli. Nerangi migla aštriai veržiasi į sąmonę, tarsi į ventiliatorių. Darbininkų prakaito lašai zvimbia elektros bala žemėn.

— Tu mane džiugini, kelių taisytojau, — sako Aš, judindamas sveikus kojų pirštus, — ne mano reikalas tau aiškint paslaptis arba kalbėt apie gyvenimo stebuklingumą. . . matau, kad gyveni, kaip ponas. Kad viskuo esi apsirūpinęs — net akmenis iš žemės naktim rauni. . . O aš — nieko neturiu. Niekuomet nedirbu ir pats nežinau, kaip nuo dienos iki dienos gyvas lieku. . . Bet esu baisus vagis nuo prigimties. Ką tik pamatau, ką išgirstu, ką sutinku — tuoj griebiu. . . Jeigu galėčiau, visą žemę pavogčiau ir debesis, viską. . .

Jis taip kalba per apsirikimą. Jam atrodo, kad visi žmonės yra žmonės, ausys, mintys, protai. Jam atrodo, kad visi žmonės yra vagys. Kad vogt reiškia statyt tiltus, šluot gatves, sausint pelkes, taikint priešus, stot talkon, mylėt. . .

— Jeigu galėčiau, — sako Aš darbštiems darbininkams, — pats save pavogčiau.

Kelio taisytojai kelia akmenis, kelia, kelia ir deda į krūvas.

— Visai protas susimaišė, — sako geri žmonės, spiaudami sau į delnus. Jie griebia akmenis, kaip nepaprastai storas virves ir tempia.

— Keisčiausia, — sako Aš, — kad jei kas nors į mus žiūrėtų, nepastebėtų nieko nepaprasto.

Aš nusisuka nuo sudraskytos gatvės, nuo sutinusių raumenų, nuo akmenų. Migla sukrenta apie jį, lyg tamsi košė. Aš ją ragauja per burną, per nosį. Skani migla, aštri, ilga, kaip skystas ungurys.

Aš neria, atvira burna, atviros akys, atvira tamsa. Yra svarbu parvykt. Yra vėlu. Yra septintas vakaras ir viskas nuostabiai svarbu. Kiekvienas judesys. Kiekvienas garsas.

— Aš ateinu, — Aš sako sau.

— Bet, tėte, — taria jo sūnus, — tavo batai purvini. Mama pyks, aš pyksiu. . .

— Nesirūpink purvu, sūneli, — Aš atsako. — Iš purvo galima išsikrapštyt, tik iš blizgančios švaros yra sunku išsigelbėt. Rūpinkis verčiau durų rankenomis. Matai, kaip aukštai jos, kaip sunku pasiekt. . . O nepasiekęs neatsidarysi durų, negalėsi išpult lauk, nepamatysi pasaulio. . . Nesirūpink purvu, nebūk kvailas, geriau pagalvok apie plyšius, skyles. . . Kaip išlyst į šviesą ir atidarius akis pagyvent. . .

— Aš ne kvailas. . . — sako jo sūnus.

— Gal ir ne, — atsako Aš, kantrus žemės mylėtojas, — bet kiekvienas kelmas buvo daigu. . .

— Tėte, kas yra vakar? — klausia jo sūnus. — Kas motoras? Kas Australija? Kas ragana? Kas pomidoras? Iš kur atsiranda rytas? Kas aš?

— Tu — mano sūnus, — sako Aš, ant švaraus stalo pastatydamas aprūkusį sriubos puodą.

Stori pirštai pagraibo tirštam skysty, lyg tai kažko ieškodami, kažko aiškiai suprantamo, kažko realaus. Skysčio kamuolėliai trinkteli į stalo paviršių. Pirštai neša, atneša. Aš įdeda į savo sūnaus klausinėjančią burną virtą vištos širdį.

— Kas tu esi? — klausia sūnus, kramtydamas mėsą.

Aš pasiremia abiem rankom į stalą. Sidabrinės seilės tįsta iš burnos į puodą. Lieknas vištos kaulas, kaip staigiai nutrūkusi styga, virpa gomurio šiaurėj.

Aš klausosi savęs: — Pasiklausyk, ką sako tavo kraujas. Ką kalba tavo širdies tuksėjimas. Pasiklausyk savęs. Bet ar turi tokią aštrią ausį, kad girdėtum? Ar bet kas turi tokią atsargią ausį, kad girdėtų šitokius dalykus: — Skonis yra takas. Veiksmas yra takas. Skausmas yra takas. Drįsk eit juo. Drįsk.

Aš išsižioja plačiai, kaip mieguistas, lyg nuobodžiaudamas. Tik Aš taip moka išsižiot. Beveik pakankamai plačiai pasauliui praryti. Sūnus, nustebę akys, mažos rankos, motinos pincete ištraukia iš tėvo gerklės negyvos vištos keršto durklą.

— Tėte, — sako sūnus, — kodėl tas kaulas įlindo tau į gerklę?

— Nesirūpink, sūneli, — sako Aš, primerkdamas akis, — nesirūpink. Aš tau negaliu visko išaiškint. Ką aš besakyčiau, tai būtų tik žodžiai. Tik žodžiai, sūnau. Bet tu nesirūpink.

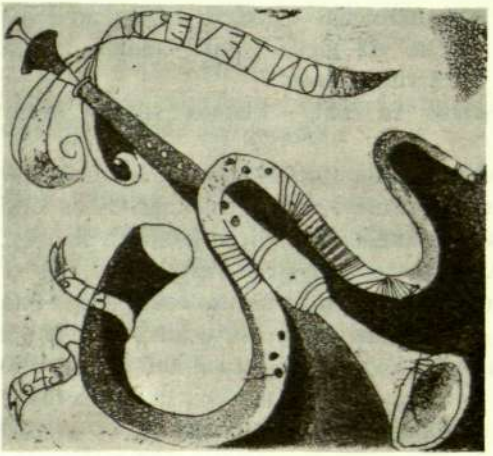

...„TARSI OŽYS GRAUŽIĄS KILIMĄ..."

Pamarginimai vienos autobiografijos paraštėj

Z. PAPEČKYS

„Kiekvieno tiesaus ir tauraus žmogaus, nesvarbu kokios bebūtų jis kilmės, pareiga yra užrašyti tuos savo gyvenimo įvykius, kurie kilnūs ir verti dėmesio". Taip skelbė prieš keturis šimtus metų savo autobiografijoj Benvenuto Cellini. Jo mintį skubiai pasigavo tiek dvasiškija, tiek bajorija, ir nuo XVII amžiaus suvešėjo gausi to pobūdžio raštija. Vieniem ji buvo priemone aukštinti Bažnyčią ir savo ordiną, kitiem, sektantams puritonams — didaktinio apsakymėlio pagalba dorinti žmones, tretiems pagaliau šlovint herbą ir giminę. Neprarado savo žavesio šis žanras iki šių dienų. Juk kasdien kur nors kas nors išleidžia savo gyvenimo apyskaitą. Ir jų vaivorykštė marga. Kartais pačių, kartais „vaiduoklio" rankos surašyti, kalba tie veikalai apie valstybės vyrų, diplomatų, prostitučių, banko plėšikų, kino žvaigždžių, rašytojų, karvedžių buities dramas.

O tačiau, nepaisant tų rašinių gausos ir įvairumo, vargu ar galima tvirtint, kad esama tam žanrui kokių taisyklių. Psichologinė spyruoklė tokiam kūriniui atsirasti, savaime aišku, lengvai atspėjama. Tai labai žemiškas, labai paprastas troškimas būti neužmirštamu. Išlikti žmonių, palikuonių atmintyje. . . Kompoziciniai

rėmai irgi nesudėtingi — chronologinė įvykių raida. Kažkokių stilizacijų, rakursų, čia nepramanysi. O skaitytojo reikalavimai, visumoj, irgi nekažinkokie. Jis laukia sklandaus pasakojimo, objektyvumo, nuotykių, šiokio tokio saiko, gal dar humoro dozės. Nedaugiau. Biografija mūsų sąmonėj visad giminiuojasi su istorija, ir jei autorius kiek atkuria praeities foną, tuo džiugiau. Bet kitas sugeba taip „užbovyti" anekdotėliais, fakteliais, kad tos epochos dvasios, laiko tėkmės nepasigendi. Gal tokėl mes linkę laikyti autobiografijas, jei ne pažintinės vertės dalykais, tai bent lengvu pasiskaitymu. Esančiais kažkur anapus grožinės literatūros ribų. Nors visi žinom, kad būta „išpažinčių", tapusių „klasika" (Šv. Augustino, J. J. Rousseau). Nors būta veikalų, ženklinusių rašytojo raidoj naują pakopą. Bent literatūros istorikams dažnas tokio pobūdžio veikalas padeda giliau suprasti autoriaus kūrybą.

Lietuvių literatūroj visumoj šis žanras įsipilietino vėlokai. (Būta jų ir anksčiau, J. Šliupo, J. Basanavičiaus, J. Žemaitės, bet kas jas atsimins.) Galima sakyti, vos paskutiniųjų dešimtmečių būvyje. Suprantama kodėl. Tiek išeivijoj gyvenančius, tiek Lietuvoj kuriančius gundė ta pati pagunda perteikti augančiom kartom savo liudijimą apie praeitį.

Neišvengiamai tačiau toje atminimų literatūroj turėjo pasireikšti atavistinė didaktika, tendencijos šlovint save, neklaidingą savo partiją ir niokot priešus bei kitaip galvojančius. Sakykim P. Andriušio „Septinton įleidus" yra tvarkoj, bet net jautriuose, grakščiai parašytuose J. Aisčio atsiminimuose apie laiką ir žmones netrūko šaržo. Anapus pasirodančioj (kur kas gausesnės ir nemažiau įvairioj raštijoj) tendencingumo, ypatingai istorinio fono piešinyje, dar daugiau. Būdinga taip pat, kad tenai rašytojai buvo, tam tikra prasme, tiesiog

provokuojami rašyti autobiografijas. Pradėjęs eiti 1956 metais leidinys *Tarybų Lietuvos rašytojai* yra juk iš esmės „curriculum vitae" kompiliacija. Ir, bent pradžioj, nepasižymėjo ji polėkiu. Rašytojų pasisakymuose aiškiai jautėsi santūrumas, pastanga pabrėžti savo „klasinį sąmoningumą', jei ne nuopelnus valdžiai. Kitas ta proga save viešai išsivanodavo. Vėlesniam (1966 metų) leidinyje to savęs kilninimo, to „šventųjų žyvatų" priekvapio buvo regimai mažiau. Rašytojai prabilo laisviau, pasisakydami savo pomėgius ir aptardami literatūrinį darbą. Vis dėlto leidinio siekiamybė — parodyt, kiek daug tarybinių rašytojų ir kokie jie skaistūs — visvien iš esmės hagiografinė.

Nesinori spėlioti, ar dalyvavimas šiame kolektyviniam rinkinyje taps paskatu kam nors mestis vėliau į autobiografinį žanrą, bet tai galimas dalykas. Sovietinėj literatūroj tokie atvejai gana dažni. Yra M. Gorkis, K. Paustovskis, Olga Bergholts, Osip Mandelštamas. . . Zoščenkai tas šuolis pasibaigė nekaip. Bet vis tik ten kūrybinės laisvės daugiau, negu pliekiant „maštabiškus" kūrinius užsakyta, primesta tema. Bet Lietuvoj, bent iki šiol, reikšmingesniais bandymais laikytumėm du — A. Venclovos *Jaunystės atradimą* ir Baltušio *Su kuo valgyta druska.* Neišvengsim jų *nepalyginę, bet neslėpsim,* kad Baltušio knygą laikome kur kas pranašesne, tiek pažintine, tiek literatūrine prasme. Ar jos tąsa (iki šiol pasirodė tik pirmosios dvi dalys) skambės tam pačiam registre — ne mums atspėti, bet, bent iki šiol, *Su kuo valgyta druska* yra tikrai įdomiu, neplokščiu, kelių matavimų kūriniu.

Kalba jinai apie vieno rašytojo darbo kelio pradžią. Ir ne bet kokio, bet paaukštinto į tarybinius „klasikus", keltino priekin, autentiško proletaro. Bežemio, mažamokslio, autodidakto. Piemenavusio ir pusber-

navusio, paskui tapusio spaudos išvežiotoju, grindų vaškuotoju, spaustuvės darbininku, kol susiradusiu save. Bet ne vien istorija įdomi ta *from rags to riches* patetika. Pakartoja ji kitą stebuklą mūsų literatūroj — Žemaitės atvejį. Kuo Julijai Žymantienei buvo Povilas Višinskis, tuomi Albertui Juozėnui, tapusiam vėliau Juozu Baltušiu, buvo Kazys Boruta. Nedažnai tautų literatūroj švysteli natūralūs talentai, bet gal dar rečiau gali jos didžiuotis Višinskiais ir Borutom, įžvelgusiems gyvą kibirkštį debiutanto pirmųjų apsakymų pelenuose. Tarp kitko Baltušio ankstyvoji kūryba kiek giminiška Žemaitei, bet, pažymėkim, kad ji gerokai nelygi. Šalia talentingų švystelėjimų, neretai ji štyva schematiškumu ir paplėkusi propagandiniais pelesiukais. Tai itin buvo akivaizdu, kai pasirodė jo rinkinys *Valiusei reikia Alekso* ir (1971 metais) jo apsakymų rinktinė *Nežvyruotu vieškeliu*. Tada pasimatė, kad jo kūrybinė skalė gerokai ribota. Autorius nebeišsiteko kasdienybės „realijų" registravime. Jis duso miesto peizaže, toli nuo kaimo darganų, vėjų ir provėžų šlyno. Kaimo buities, kuri jam, kaip kad Žemaitei, puikiai pažįstama. Kažkaip jo apsakymai priminė gatvės fotografo nuotraukas, tada, kada jaunieji prozaikai — Aputis, Mikelinskas, Jacinevičius, tas pat Sluckis — jau švaistėsi filmavimo kamerom, leisdami sau daug daugiau eksperimentavimo. Neveltui pats Baltušis rašė *Nežvyruotu vieškeliu* aplanke: „Knygai parinktas vieno jo apsakymų pavadinimas. Ne todėl, kad pats apsakymas būtų stipriausias, o todėl, kad tas pavadinimas apibūdina tiek autoriaus literatūrinį darbą, *tiek jo gyvenimą, gerokai tolimą nuo asfaltuotų plentų.*" Skaudus tai prisipažinimas, ir rodo jis, kad anksčiau ar vėliau Baltušis privalėjo grįžti į savęs pradžią. Vis dėlto daugeliui išeivijoj pasimatė, kad jo autobiografija tėra vien jo *Parduotų vasarų* pakartojimu. Taip nėra.

Yra knygoj *Su kuo valgyta druska* tokia laki scena, kur Baltušis vaizduoja, kaip grįžta gimton sodybon iš Belgijos majoras Černius, atsisagsto, atsilapoja ir godžiai geria tėviškės orą. Labai panašus įspūdis, vienmarškinio, išsprūdusio iš kietai suveržto apysakos munduro, giliai traukiančio krūtinėn pažįstamus tėviškės kvapus, žmogaus tarp žmonių vaizdas, pasitinka mus ir Baltušio metraštyje. Memuarinis žanras leidžia jam išsiražyti, atsikvėpt, būt savimi. Kas be ko autoriui teks pakartoti kai ką, ką jis buvo aprašęs *Parduotose vasarose*, bet ir tie patys vaikystės prisiminimai nusidažo kiek skirtingesne, gailesne saulėlydžio šviesa. Šiaip gi jo autobiografijos rėmai kur kas platesni.

Nesunku atspėti, nors autorius to nepatvirtina, kad jam didelės įtakos turėjo turėti M. Gorkio trilogija *Vaikystė, Mano universitetai, Žmonėse*. Ir tai ne priekaištas. Greičiau neišvengiamybė. Abu juk rašytojai perėjo nelengvą gyvenimo kelią. Abu juos maudė socialinė neteisybė. Abu juos žavėjo keistuoliai, slėpiningos dvasios liaudies žmonės. Pagaliau abiem jiem bendras gilus gamtos išgyvenimas, lyrizmas. Tik Gorkio autobiografijoj didingai vilnija Volga, nerami upė, į kurios sunkius krantus žvelgiant, žmogui susimaišo galva, ir jis trenkias į miškus gyventi su plėšikais. Baltušio peizažas ramesnis. Tai pūdymai, alksnynėliai, aukštumėlės ir permirkęs darganose priesmėlis. Ir jo žmonės (motina pirmoj vietoj) mažiau draskomi nerimo, mažiau pasiduoda orientališkam fatalizmui, nors kiek ir paveikti (ypač tėvas) kontakto su Rusija.

Tų žmonių veidai ir užpildys Baltušio atsiminimus, ir reikia pripažinti, kad jie piešiami su didele atida ir meile. Visiems jiems Baltušis už kažką skolingas ir, panašiai kaip Gorkis, Baltušis išsakys savo knyga jiems padėką. Ne vien „impresarijui" jautukui Borutai, bet eilei

pilkų žmonių — liaudies mokytojoms, viešosios skaityklos vedėjui, paaiškinusiam jam, kad, šalia Tarzano ir M. Zevacco nuotykių romanų, esama ir kitokios literatūros, net savo buvusiems darbdaviams „buožėms", kurių tarpe būta ir gerų žmonių. Sumirga jo knygos puslapiuose ir kitų asmenybių — Tumo Vaižganto, Kazio Binkio (to Papilės Aro), V. Montvilos, netgi J. Tūbelio ryškiai užbrėžti profiliai. Autorius pagaliau pristato istorinius asmenis, pasitarnavusius jam personažų prototipais. Net talpina jų nuotraukas. (Keista, tos fotografijos knygos nenupigina). Sudeda ir savo nuotraukas. Tačiau tekste jis visumoj mažiausiai kiša į kameros objektyvą save. Ir tai pasigėrėtina dorybė. Užtat pažintine prasme, kaip sociologinis, etnografinis ir, žinoma, istorinis dokumentas *Su kuo valgyta druska* kur kas organiškesnė knyga negu sausas įvykių registravimas, kuriuo pasižymi A. Venclovos *Jaunystės atradimas.*

Iš viso ji ne tokia paprasta ir nesudėtinga, kaip kad pasimato iš pirmo žvilgsnio. Kaip kiekviena biografija, ji čiuožia, žinoma, chronologine nuokalne. Sunku įtikėti, kad autorius būtų ją rašęs pagal daugiau mažiau tikslų planą, pramatydamas skyrelių ilgį ir tūrį. Nesusidaro taip pat įspūdžio, kad jis būtų pašventęs daug laiko kaupti dokumentinei medžiagai. Tuose puslapiuose, kur aptinki tą pastangą (sakysim, kur jis aprašinėja Laisvės alėją ir išvardina ano meto kino žvaigždes), pasakojimo įtampa atslūgsta. Iš esmės jo pasikliauta atmintimi. Tačiau Baltušis, iš kitos pusės, nužengia į tolius, kurių paprastai nesiekia atmintis — ankstyvąją vaikystę, „prijute" užkultą broliuką, egzilės Rusijoj dienas. Jis vaizduoja pilietinio karo scenas, grįžimą ešalonu, badmetį Rygoj, vargingą žygį pusnynais į Lietuvą. Stačiai neįtikėtina, kad tie dalykai būtų galėję išlikti jo sąmonėje. Nekitaip, kad autorius atkūrė juos arba iš tėvų pasakojimų, ar iš kitų

žmonių knygų. Bet tie vaizdai tokie tikroviški, reljefiški, kad nuostabu. Visa bėglių Rusijon epopėja, lietuviškųjų tremties mokyklų buitis, netolimos Azijos alsavimas, peizažo egzotika anaiptol nekvepia knygiškumu. Tematikos praplėtimo prasme laimėta pažymėtinai daug. Juo labiau, kad, nebent klystumėm, toji buitis niekada nebuvo mūsų literatūroje vaizduota, o jei kieno ir grybštelta (sakysim, A. Škėmos *Šv. Ingoj*, B. Pūkelevičiūtės *Rugsėjo šeštadienyje*), tai niekad taip giliai ir įtikinančiai.

Tą patį paradoksą aptinkam ir skyrelių viduryje. Atrodytų, kad autobiografijos autoriui neįmanoma elgtis kitaip, kaip nuosekliai pasakoti įvykių eigą, na, kartais užbėgti kiek į priekį, paaiškinant, kad vėliau atsitikę taip ar anaip. . . Dramatiškų situacijų čia nesukursi. Baltušis tai padaro.

Yra sakysim nuostabiai sukurta scena, kur motina praneša pirmus metus pusbernaujančiam, kad jo sesuo mirštanti džiova. „Literatūriškai" tas trenksmas iš giedro dangaus neparuoštas, bet meniškai, ta prasme, kad autorius parodo, kaip varguolių buitis visad pakibus ant plauko, ji tobula. Nemažiau meistriška, pilna lyrizmo, tėvo pasivaidenimo scena. Yra knygoj slapto kunkuliavimo, tikrovės kondensacijos, nes komiškų incidentų kaitą perkerta tragiški įvykiai. Baltušis puikiai valdo dialogą, nesišykšti sąmojaus, jis nepaprastai pastabus detalei (ar ne jis palygino aprasojusią „nuovados" galvą, Valpurgijos naktų spektaklyje, su „šviežiai pasūdyto sviesto kuoku"), ir menkiausias įvykėlis kaimo ar miestelio gyvenime sublyksi jo plunksnos dėka akinančia šviesa. Sakyti, kad jis turi pasakotojo dovaną, kažkaip per silpna, nes jo proza kupina nirtulio, siuto. Be abejo Gorkis, gal Paustovskis buvo jo autobiografijos paskatu, bet, aptariant jo stilių,

labiau peršasi kita figūra. Pusiau fiktyvus graikas Katsimbalis, pavergęs Henry Miller vaizduotę:

> Jam prašnekus, galėjo imt spurdėti numirėliai. Tai buvo kažkuo panašu į rijimą. Kai jis aprašydavo kokią vietovę, jis tiesiog suleisdavo jon dantis, tarsi ožys graužiąs kilimą. Jei aptardavo kokį asmenį, jis jį apžiodavo gyvą nuo galvos iki kojų. Jei tai būdavo įvykis, jis sučiaumodavo jį su visom smulkmenom, tarsi pasileidus girion baltųjų skruzdžių kariuomenė. Jis sugebėdavo būti tuo pat metu visur. Iš jo lūpų veržėsi ne pasakojimas, bet kalba — animalinė ir mitybinė substancija.
>
> *Henry Miller, Colossus of Maroussi*

Panašų sveikų, stiprių dantų blizgesį pajuntam ir Baltušio knygos puslapiuose. Ypatingai, kai autorius įsilekia zovada. Stiliaus sodrumas, kalbos turtingumas paprasčiausiai sukausto skaitytoją vietoj ir tai, sakykim, netaip jau dažnas reiškinys skaitant memuarus. Baltušis yra pilna prasme *homo ludens*, ir tai matyti iš jo aistros aprašinėti visus žmonių sambūvius — gegužines, vakarėlius, vestuves, visokiausias iškilmes, net ir skautų, velkančių ilgas baltas lazdas paradą.

Savaime suprantama, kad išeivijos skaitytojas vietomis atsitrenkia į epizodus, kur jam pasimato, kad autorius sutirština dažą, kad beatodairiai šaiposi iš Nepriklausomybės laikmečio, pertemptai pabrėžia varguolių skurdą ir nevalią. Vis dėlto, palyginus su kita plačia Baltušio freska — *Parduotom vasarom*, ši knyga kur kas niuansuotesnė. Antra vertus, ne autoriaus kaltė, kad taip yra buvę, kad tai jo pergyventa:

> Mane visada, ir nuo pat kūdikystės slėgė skurdas. Jis mane sekiojo ir akyse stovėjo, kaip Liūdnos Pasakos apskarusi Juozapota. Ir ne vien mano, bet ir bendra istorija nusidriekęs mūsų medžiaginis ir dvasinis skurdas,

lyg iš traukinio matomos įdribusiais stogais ir apnuogusiais grebėstais lūšnos, lyg panuovaliuose atkerusiom apatinėmis lūpomis iki vidurvasario, nusišėrę ir liūdnai užmigę stati arkliukai, lyg be minties ir turinio papurę šviesuolių veidai. . . Tasai skurdas man buvo baisesnis, negu tos kadaise rudens šalnoje matytos basos piemenaitės nykiame veide riedančios ašaros nuo šiltame karvės mėšle užgeltų kojų, negu tos palei palomene matytos kaltūnu sergančios moters iškreiptas baisus veidas. Tasai mūsų skurdas baisus, tragiškas ir nuogas. Ispanų skurdas išdidus, o prancūzai sako: „C'est pittoresque". *Mūsasis desperatiškas ir ligi žemės nulinkęs.*

Ne Baltušio tai žodžiai, o Jono Aisčio *(Apie laiką ir žmones)*. Tik ne Biliūno Juozapota iškyla Baltušio autobiografijos centre, o jo paties motinos figūra. Ir tenka pripažinti, kad tai neabejotinai vienas lakiausių, niuansuočiausių lietuvės moters ir motinos atvaizdų mūsų literatūroj, tas motinos-vilkės portretas. Negali atsistebėti Baltušio piešinio jėga ir objektyvumu. Paprastai juk autobiografijose kieno jau kieno, bet tėvų portretai neišvengiamai nusaldinami. O „užangažuoti" rašytojai (ypatingai jei dar peckeliai) tikrai nesiskubina minėti, kad tėvą palaidojo su kukaviniu rožančium rankose, ar kad jie ryžosi rašyti pirma apturėję mamos sutikimą. Baltušis šių baimių nepažįsta. Jis gal kiek prigesins motinos religingumą (nors vis vien skaitytojui tie dalykai atspėjami), bet jis anaiptol nesibaugins atskleisti jos laukiniškos jėgos, beveik plėšrumo. Sumani, pramatanti galimybes, naginga, nebijanti rizikos, šventai tikinti, kad „tinginystė — visų nuodėmių motina" (ir Albertuką ji pavarys ganyt kai kada pirm laiko), ši moteris neturi nieko bendro su rusiškuoju nuolankumu, nusižeminimu, pasidavimu likimui bei kankinės kompleksais. Priešingai, tai, sakytumėm, tobulas kapitalistinio veržlumo (en-

trepreneurship) įsikūnijimas. Išskyrus trumpą epizodą, kur Baltušis ją pavaizduoja revoliucijos sumaištyje segiojančią raudonas skiauteles einantiems į mitingą, ji laikosi atoliai nuo politikos. Žinia, socialinės skriaudos pojūtis joje gyvas, bet visa jos buitis pajungta vienam, egoistiniam, tikslui — ištempti šeimą iš skurdo, prasigyventi. Apdovanota komercine gyslele, ji be paliovos bandys visokiausias išeitis. Mesis kurpaičių, pintinių gamybon, perpardavinės puodus, prasimanys pelnytis rodydama kaimuose biblines filmas, vėliau, jau Kaune, prasikurs prekiaudama karštais vėdarais. Nelabai tas atvaizdas panašus į plakatišką, Gerasimov'išką maliavonę. O tačiau jame atpažįsti tūkstančius sutiktų moterų veidų, regi ano laikmečio moterų buitį. Džiugu taip pat, kad šis personažas išlieka kartu ir mįslingu. Baltušis patirs atsitiktinai (niekad nepajėgęs išsiaiškint, kiek ten tiesos), kad jo motina ištekėjo už tėvo aplinkybių verčiama. Priešingai daugeliui autobiografijų autorių, jis nesibaimins prisipažinti, kad jį vaiką (ir vėliau) persekiojo noras perprasti tėvų santykius. Kas yra meilė, santuoka? Vėl mes randamės už šimto mylių nuo „šventųjų žyvatų", kai Baltušis vaizduoja varguolių meilės ryšį, kurį grūdina kova už būvį. Scena, kur parsiradusi bado niokojamon Rygon su miltų maišu, suvargus, nebeatpažįstama, motina atiduoda ne vaikams, bet tėvui sviesto kruopelytę, tiesiog supurto savo gyvenimiškumu ir puikiai parodo Baltušio kūrybinį brandumą.

Kaip Baltušiui pasirašė tokie dalykai, nelengva atspėti, bet *Su kuo valgyta druska* puslapiuose tokios atvirybės, nuogos tiesos apstu. Užtat ši knyga nesutelpa tradicinio, nerūpestingo čiauškalo narvelyje. Jau vien todėl, kad viską dominuoja tas milžiniškas motinos šešėlis. Skaitydamas ją susimąstai, kaip susiklosto likimai. Apninka klausimai, į kuriuos nelengva rasti

atsakymus. Ar tiesa, kad žmogaus psichinė matrica susiformuoja, sukalkėja ankstyvoj vaikystėj, ir niekas vėliau to „korio" nepakeičia? Baltušis mini vienoj vietoj, kaip jis pasimesdavo pievoj mažulėliu būdamas:

— „Va, tik iš Alberto daktaro tai nebus" — pridurdavo motina kiekvieną sykį. „Gabumų neturi vaikas. Nė už kapeiką".

Aš ir pats žinojau, kad neturiu. Net pokvailis esu. Visi gano, juokiasi, stumdosi, o aš stoviu ir žiūriu, kaip Naktekė teka, lydekaitė guli margašonė jos užtekyje, tykiai geria vandenį saldūs ajerai, o pakriaušėse, kur karvės neužlipa nužliaubti, žydi baltieji dobiliukai, ir bitės tenai debesimis ima medų, zvimbdamos neša jį per kelis varstus Puponių ulyčion, kur stovi po obelimis aviliai išskaptuoti iš vienos medžio kaladės. Man gražu, o kitiems juokas: — „Vėl šitas užsivėpsojo"!

Mini, kaip neišlaikė egzaminų Kupiškio progimnazijon. Mini, kaip buvo suchuliganėjęs Rusijoj, susidėjęs su Mikalka. Baltušis neslepia nuo skaitytojo, kad vienu metu buvo padauža ir mušeika, kad gundė jį ištvirkėlės, kad niekad nemokėjęs ir neišmokęs būti „bosu", vedėjauti. Kas išlaikė jį tokį „doros" kelyje? — Genai, Dievo malonė, motinos kieta ranka, klasinė sąmonė? Baltušio *autobiografijos privalumu* yra tai, kad jis stato klausimus, nesufleriuodamas atsakymų. Knyga turi psichologinius gelmenis, kurių neaptinkam „pižoniškuose", kaip kad sakytų Majakovskis, pasipasakojimuose, kuriuose autorius, à la Venclova, puikuojasi prieš skaitytoją.

Ar vadinti tai „nuoširdumu"? Gal būt. Be abejo tas terminas tiktų. Mums mieliau tačiau kalbėti apie autoriaus brandumą. Ir štai kodėl. Kaip bebūtų, *Su kuo valgyta druska* yra pagyvenusio žmogaus, pasie-

kusio savo amžiaus saulėlydį, knyga. Joje prabyla senatvės išmintis, nors tą stadiją pasiekia ne visi. Lengviausia tą brandumą atsekti II-joje dalyje, nes čia daug kur Baltušis remiasi savo jaunystės kūriniais. Yra, sakysim, pirmosios, tos „niekad nerūdyjančios" meilės aprašymas. *Nežvyruotu vieškeliu* rinktinėj tas gyvenimo tarpsnis atpasakojamas novelėj, taisytoj ir „tobulintoj", pavadintoj „Posūkis iš vieškelio". Nesakytumėm, kad ji blanki, stokojanti tikrovės pagavos. Bet tai buvo novelė, proso palietimo reikalaujantis dalykėlis, privaląs turėti atomazgą, jei ne moralą. Savo autobiografijoj Baltušis pakartotinai atpasakoja to meilės nuotykio eigą. Bet be nereikalingų scenelių kavinėj, be socialinio komentaro, be kartelio tai, kuri nuėjo su kitu. Neslapsto jis nuo skaitytojo, kad neviską supratęs, kad daiktų pagava atėjus daug daug vėliau:

> O gėlės gulėjo ant stalo. Nežinojau tuomet tos paprasčiausios tiesos; sykį mergina nepuola, viską pametusi, merkti tavo gėlių, gali drąsiai imtis kepurę ir nešdintis šalin. Tavo korta mušta.
>
> Iš kur galėjau žinoti? Kas ir kokioj mokykloj aiškina, kaip susigaudyti, mylimas esi tu ar ne? Kas ir kokioj knygoj aprašė tuos šimtus ženklų, iš kurių galėtum atspėti meilę, taigi ir savo laimę? Arba praradimą?
>
> Nėra tokios mokyklos. Ir nėra tokios knygos. Dar nėra!

Autobiografijoj jaučiasi psichologinė tiesa, jaučiasi laiko tėkmė. Užtat ir finalinė, išsiskyrimo scena kur kas dramatiškesnė, teisingesnė ir giliau jaudinanti, negu novelėj, nors tenai autorius ir buvo prigalvojęs visokiausių priblokiančių dalykų.

Svarbiausia tai, kad skaitytojui lengviau identifikuotis su autorium, nes iš esmės tie išgyvenimai nėra jo vieno nuosavybė. Tūkstančiai jaunuolių — darbininkų, kariūnų, valdininkų, studentų kažkuriuo gyvenimo metu pažino kažką panašaus. Kamavosi vieniši, svajojo susipažint su merginom, mylėtis. Vaizdavosi jas kaip dievai žino ką. Nerimo kailyje, kai sulapodavo, sužaliuodavo Vytauto parkas. Tūkstančiai išsiskyrė, nesižinodami kodėl. Kiti nusmurgo šeimos spąstuose. Visa tai tolima, nerealu, kaip balta „šmėkla" fotonegatyve, bet Baltušis ją parodo.

Iš viso gal nederėtų, *Su kuo valgyta druska* knygai pasirodžius, laikyti Baltušio vien kaimo vaizduotoju. Jis nemenkesnis Kauno dainius kaip J. Kaupas, B. Pūkelevičiūtė, P. Andriušis, A. Škėma ir kiti. Kaip kad išeivijos rašytojų knygose, jo autobiografijos puslapiuose Kauno buitis atgyja nostalginėj šviesoj. Net vietomis tikroviškiau, nes lemtis lėmė jam pažint Kauną „pamušalu į viršų", visose apraiškose, visais metų ir paros laikais — vidurnakčiais ir saulėtekių metu. Ir teko jam maišytis ten, kur kitų ir kojos nekelta, kaip kad Vaikelio Jėzaus amatų mokykloj, „Vilties" klube. Ne vien teatre, Metropolyje, ar Konrado kavinėj. Užtat nušvinta nostalgijos šviesoj „šventos" vietos, kuriomis nebūtinai yra Baltoji Gulbė, Katedra ar Vytauto Didžiojo muziejaus sodelis, bet ir Vytauto parko supynių bei šaudyklėlės aikštelė, Neries šlaitai, fortai, pagaliau Petruvka.

Priešingai Venclovai, rašiusiam regimai pagal užrašėlius, dienoraščius ir aplamai pageltusį popierių, Baltušis apdovanotas reta, skalikiška „atminties kryptingumo" (sens de la mémoire) dovana. Bent kiek pažinusiam Kauną, nereikia klaustis, kokia tai kertelė, nes beveik užuodi drėgmę ir kvapą. Jo knyga išduoda nepaprastą pastabumą detalei. Antra, įgimtą smalsumą,

veržlumą. Kaip bebūtų, tas iš vidurio kaimo atklydęs bernelis, pilna tų žodžių prasme, nepaprastai greitai integravosi laikinojoj sostinėj. Kaunas buvo jam nauju žemynu, ne kokiu pilnu pavojų labirintu, kurį jis panoro užkariauti. (Tą sveiką bruožą, atrodo, Baltušis bus išsaugojęs ilgai. Kai pasirodė jo kelionės po JAV aprašymai *Tėvų ir brolių takais*, radome joje, kas be ko, piktų žodelių „atplaišų" adresu, bet aptikom taip pat tą patį alkį, entuziazmą pažint, pasisavint, žavėtis Technologijos muziejais ir kitkuo.) Baltušio vaizduojamas Kaunas tačiau kiek skirtingas nuo ligi šiol aptikto mūsų literatūroj. Tai slaptų kuopelių, mažumų, darbininkijos Kaunas, net valiukaujančio *Volksdeutsche* jaunimo Kaunas. Kas be ko — kratų ir areštų Kaunas. Nematomoji mėnulio pusė, ar bent nevaizduota (negi laikysi Avyžiaus *Į stiklo kalną* literatūra?) mėnulio pusė. Autorius pagaili mums, ir mes jam dėkingi, įsikyrėjusio kontrastų pabrėžimo tarp sočios buržuazijos ir ūdomo proletariato. Kas, kad jis kai kur paretušuoja trečiafrontininkus! Bet tik retokais atvejais pasigendam objektyvumo arba aptinkam seną trafaretą. Taip, sakysim, paleckiniu žurnalizmu pakvimpa scenos (nors mergelių žodynas skamba autentiškai), kur Baltušis baisėjasi prostitučių siautėjimu raudonų Kauno naktų fone. Truputėlį šaržuota, nors pilnai įtikinama, pasimato taip pat girtaujančių Jachtklube „dvikova". Bet visumoj Baltušiui per daug gerai pažįstama tuolaikinė buitis, kad jis mėgautųsi perspektyvos kraipaliojimais. Kad leistų sau taukšt nesąmones à la Jurginis:

> Be to buržuazinėj Lietuvoj statybos technika buvo labai primityvi. Mašinos statybos aikštelėse nebuvo naudojamos. Netgi plytas į viršutinius aukštus darbininkai nešdavo ant savo pečių arba mėtydavo iš rankų į rankas po vieną plytą. (*Lietuvos meno istorijos bruožai*, 1960).

Niekad netrynęs universiteto suolų, Baltušis išmano neblogiau už kitus, kokia buvo technika tuo metu Lietuvoj, Rusijoj ir visame pasaulyje, kad leistųsi į panašų skiedalą. Jei jis apsako, ką reiškė uždarbiaut pjaunant malkas ir skaitytojas juo tiki, tai jis negraudena, kad buržuazinėj Lietuvoj nebuvo motorinių pjūklų. Jei pasakoja apie šulinio valymą, tai matai tą šulinį. Iš viso dažnai jo balse girdisi pasididžiavimas, liaudies žmogaus amatininko pasididžiavimas, gerai atliktu darbu. Nesvarbu, ar tai įrišta knyga, ar išblizgintos Tūbelio vilos grindys. Ir tas tembras, sakytumėm, mūsų literatūroj naujas.

— Tu broleli, visą gyvenimą liksi toks. . . Daug gal ką prarasi, net savo kailį, ko gero, bet socialinis jausmas bus tavy gyvas, ką berašytum. . . — pranašavo jam Kazys Boruta, kitas piliorius, šalia motinos, į kurį atsiremia knyga. Ir jo pranašystės pildosi. Galėjo juk Baltušis autobiografijos priedanga viską murzinti, juodinti praeitį, keršyti savo priešams. Galėjo daug ką nutylėti, neleisdamas atspėti, kad jo nutylima.

Baltušio nelaimė, kad jis perskaitė Gorkį, Paustovskį ir kitus rusų rašytojus ir pasisavino iš jų esminius dalykus. Jo nelaimė toji, kad jis nėra iš tų žmonių, kurie veržiasi į priekį grupinėj nuotraukoj, šiepdamiesi visa burna. *Su kuo valgyta druska* parodo, savaime aišku, jo sielos grafiką, būtent kaip jo radikalėta, gravituota kairėn. Bet joje parodoma, palyginti objektyviai, ir bendra to laikmečio slinktis, inteligentijos poliarizacija, pagaliau juodų debesų grėsmė, kuri turėjo užtemdyti Lietuvos dangų.

II-jo tomo pabaigoj Baltušis žada papasakoti skaitytojui sekančiam tome apie tai, kaip jis užmezgęs ryšius su „pažangiais, tauriais ir valingais" komunistais. Tas anonsas kiek baugina. Pernelyg dar daug žaizdų

neužgiję. Juk ir Baltušio autobiografijoj pačiu baisiausiu sakiniu yra tas, kurį iššaukė jam Alb. Kriauzos nužudymas: „Žudė jį buržuaziniai nacionalistai, kaip gali žudyti tiktai lietuvis lietuvį. . .“

Bet jei tolesnėse dalyse ir būtų persūdymo, gaižios druskos į žaizdas, liks mums pirmosios, tikrai lakios ir gaivios.

Juozas Baltušis, *Su kuo valgyta druska: I Saulėta vaikystė* (Vilnius: Vaga, 1973).

Juozas Baltušis, *Su kuo valgyta druska: II Žėrinti jaunystė* (Vilnius: Vaga, 1976).

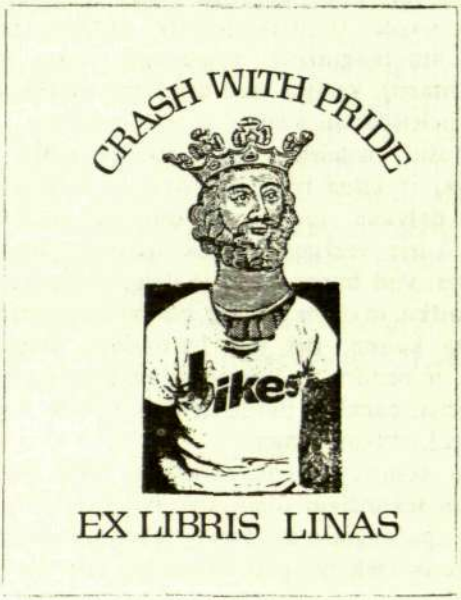

APŽVALGOS IR KRITIKA

DABARTINĖS MARKSIZMO SROVĖS

Šių pastabų tikslas pristatyti dabartinių marksizmo srovių kritišką įvertinimą konferencijoje, įvykusioje Nebraskos Universitete, Omahoje, 1976 m. lapkričio 11-13 d.d. Čia diskutuosime tik tas paskaitas, kurios tiksliausiai reprezentuoja marksizmo pagrindines sroves. Paskaitose ir diskusijose iškilo trys gana aiškiai išskiriamos srovės ir kryptys: (i) mokslinis, struktūralistinis marksizmas, (ii) mokslinio ir humanistinio marksizmų sintezė, (iii) humanistinis marksizmas.

Mokslinė, struktūralistinė srovė

Geriausi šios srovės pavyzdžiai randami prancūzų marksisto Althusserio raštuose. Kadangi jo galvojimas išsivystė struktūralistinėje tradicijoje, jis pritaikė struktūralistinę teoriją ir metodus marksizmui su tikslu išsaugoti marksizmą nuo filosofinių ideologijų, iš kurių pagrindinė yra humanistinė filosofija arba filosofinė antropologija. Profesorius Lewis savo paskaitoje „Althusserinis Marksizmas" ir gynė šią poziciją. Pagal Lewis, Althusseris analizuoja bendruomenę be jokio dėmesio humanizmui ir antropologiniams pagrindams, kurie randami jaunojo Markso raštuose ir jų pasekėjuose. Nors pats Marksas vartojo žodžius, artimai susietus su humanizmu ir filosofine antropologija, kaip, pavyzdžiui, susvetimėjimas, šie žodžiai, pagal Althusserį, išreiškia „idėjas, kurios egzistavo

prieš Marksą". Lewis apibūdina Althusserio marksizmą trimis pagrindiniais bruožais:

a) Bendruomenė susideda iš skirtingų „praktikų", kurios yra tarpusavyje reliatyviai nepriklausomos ir negali būti redukuojamos į vieną kurią iš jų. Bendruomenėje yra ekonominė, politinė, mokslinė, ideologinė, juridinė ir kitos „praktikos". Kiekviena praktika pakeičia duotą medžiagą į pabaigtą produktą. Šios praktikos yra tarpusavyje susietos komplikuotais būdais, vadinamais „bendruomenės formacija". Pabrėžtina, kad kiekviena praktika turi savo vidinį įstatymą, nepriklausantį nuo kitų įstatymų. Kaip yra priimamos išorinės įtakos, priklauso nuo kiekvienos praktikos vidinio įstatymo. Atsirandant įtakai iš vienos praktikos į kitą, tos įtakos reikšmė nepriklauso nuo to, kokia ji buvo praktikoje, iš kurios ji atėjo, bet nuo vidinio įstatymo praktikos, į kurią ji atėjo. Tačiau, norėdamas būti „tikru marksistu", Althusseris teigia, kad ekonominė praktika užima pagrindinį vaidmenį ir turi plačiausią įtaką. Lewis teigia, kad tai nereiškia vienos praktikos redukavimo į kitą, kaip, pavyzdžiui, literatūros į ekonomiją. Kiekviena praktika gali dominuoti bendruomenėje, bet ekonominė praktika nustato, kuri praktika dominuoja.

Bendruomenės formacija sudaro specifinės rūšies vienetą. Ji yra komplikuota formacija, neturinti pagrindinės reikšmės, kuri būtų išreikšta skirtinguose bendruomenės procesuose. Kiekvienas bendruomenės įvykis yra specifinių praktikų padaras ir tuo būdu turi daugybę įtakų, kurios visuomet nulemia to proceso padėtį ir kryptį. Kiekvienas procesas turi ne vieną, bet daugybę visapusiškai susijusių įtakų. Ši tezė reikšminga tuo, kad ji nesiremia įtakų modeliu, turinčiu tik vieną kryptį, bet modeliu, kuriame įtakos veikia visapusiškai.

b) Žmogaus patyrimas ir žinojimas yra teorinės praktikos rezultatas, nors teorinė praktika niekada neturi tiesioginio ryšio su realybe. Apie ryšį tarp teorijos ir realybės galima galvoti kaip apie ryšį tarp kalbos ir pasaulio. Pagal Lewis, specifinė kalba savo visumoje apibūdina pasaulį kaip žemėlapis; yra neįmanoma išsipainioti iš kalbos ir patikrinti jos tikslumą empiriškai. Kadangi yra daug kalbų, ne tik kilusių iš skirtingų

tautų, bet iš skirtingų disciplinų, institucijų ir t.t., neįmanoma surasti taisyklės, kuri garantuotų vienos ar kitos kalbos tiesą. Nors Althusseris yra didelis empiricizmo ir idealizmo priešas, jo tezė veda į „kalbinį idealizmą". Empiricizmas ir idealizmas yra atvirkštiniai variantai vienas kito. Empiricizmas nori suprastinti visatą į realybę, o idealizmas nori visa suprastinti į mintį. Galutinėje išvadoje abu sudaro ideologijas, pagrįstas specifine filosofine antropologija.

c) Empiricizmo ir idealizmo tendencijos suprastinti visa į vieną ar kitą pusę priveda Althusserį prie išvados, kad Markso istorinio materializmo teorija yra skirtinga nuo empiricizmo ir idealizmo ir sudaro naujos rūšies mokslą. Kaip Lewis sako, šis mokslas atgauna realybę, kuri buvo ideologijos iškraipyta. Kadangi jis pagrįstas materializmu, jis susidaro iš specifinių mokslinių disciplinų, kurios galutinai ir pavieniai atgauna realybę savo srityse.

Althusserio marksizmas neišvengia pagrindinių problemų. Šalia įdomaus klausimo, ar jis tikrai reprezentuoja marksizmo vystymąsi ar vien „Paryžiaus struktūralizmą", jo teorijoje yra svarbių nesutapimų. Jeigu bendruomenėje nėra pagrindinės reikšmės, tada ryšys tarp skirtingų praktikų sunkiai suprantamas. Jei kiekviena praktika turi savo taisykles, tai jos ryšys su kitomis praktikomis priklauso nuo jos taisyklių. Bet šiuo atveju bendruomenė negali būti vienetas, jungiąs skirtingas praktikas; ji yra skirtingų praktikų išorinė koegzistencija. Be to, ši pažiūra neleidžia jam teigti, kad ekonomija yra pagrindinė praktika, kuri pagaliau nulemia kitas praktikas ir kad bendruomenėje nėra pagrindinės reikšmės, pasirodančios per skirtingas bendruomenės dalis. Kadangi kiekviena praktika turi savo vidinę taisyklę, ši taisyklė sudaro šios praktikos reikšmę; ji nulemia kitų praktikų ryšį su ja ir tuo būdu sudaro visos bendruomenės reikšmę. Jeigu žmogus visuomet yra specifinėje praktikoje, tos praktikos taisyklė ir reikšmė jam sudaro visos bendruomenės reikšmę. Nors Althusseris ir teigia, kad nėra pagrindinės reikšmės bendruomenėje, jis paradoksiškai perkėlė tą reikšmę į specifines praktikas tokiu būdu, kad, žiūrint iš bet kokios

praktikos vidaus (kitaip jo teorijoje neleidžiama žiūrėti), visa bendruomenė turi reikšmę, nustatytą šios praktikos taisyklės. Padarius išvadas, galima teigti, kad bendruomenė savo visumoje turi reikšmę, kuri priklauso nuo praktikos, iš kurios mes žiūrime į bendruomenę. Tuo būdu ekonominė praktika praranda savo privilegijas, nepaisant Althusserio teigimo.

Althusserio teigimas, kad mokslinės disciplinos turi pajėgumą „atgauti realybę" iš ideologijos, taipogi nėra stipriai pagrįstas. Jeigu teorija yra žemėlapis arba kalbinis kontekstas su savo vidinėmis tiesos taisyklėmis, neturįs tiesioginio ryšio su realybe, tada mokslas negali atgauti realybės iš ideologijos. Kas šiuo atveju būtų ideologija, jeigu ne kitas teorinis žemėlapis, kalbinė struktūra su savo vidiniais įstatymais, kurie negali būti sprendžiami kitos struktūros įstatymais ir taisyklėmis? Be to, Althusserio tezė, kad kiekvienas mokslas yra geriausias savo ideologinės praeities kritikas, nėra be problemų. Pagal jo paties teigimą, kiekvienas mokslas gali pakeisti savo struktūrą. Kadangi nei nauja struktūra nei praeities ideologija nėra susieti su realybe, bet kokie argumentai tarp jų yra idealistiški. Nesant galimybei spręsti vienos praktikos kitos praktikos arba realybės pagalba, nauja mokslinė teorija negali spręsti praeities „mokslinių ideologijų" tiesos.

Anot Lewis, Althusseris supranta ideologiją kaip funkciją, garantuojančią produkcijos sąlygų tęsimąsi per valstybines institucijas, veikiančias „už nugarų ir žemiau žmonių sąmonės". Ji reprezentuoja įsivaizduotą ryšį su tikromis sąlygomis ir apibūdina žmogų kaip asmenį. Nors ji ir pretenduoja, kad galinti apibūdinti realybę, iš tikrųjų ji tik uždengia realybę. Ši ideologijos kritika turėtų pristatyti teoriją, turinčią ryšį su realybe. Kadangi Althusseris pats griežtai teigia, kad jokia teorija negali turėti ryšio su realybe, jo kritika, kad ideologija uždengia realybę, neturi pagrindo. Logiškai išvedus, galima teigti, kad Althusserio teorija leidžia kiekvienai praktikai pasidaryti ideologija, prilaikančia ir tęsiančia produkcijos sąlygas. Nėra jokio pagrindo, kad, pavyzdžiui, fizika arba psichologija negalėtų būti vartojamos egzistuojančių bendruomenės santykių ir sąlygų pratęsimui.

Galima teigti, kad, jeigu ideologija yra specifinė struktūra, paremianti egzistuojančias sąlygas, ji turi būti artimai susieta su realybe, nes kitu būdu ji nežinotų, ką ji remia. Bet jeigu teigiama, kad ideologija uždengia realybę, kaip, pavyzdžiui, išnaudojimą, tai mes jau randame „tylų sprendimą", kad išnaudojimas yra blogis ir turi būti panaikintas. Šis panaikinimas negali būti suprantamas bet kokioje egzistuojančioje praktikoje. Jis siekia visos bendruomenės transformacijos. Bet Althusseris neduoda jokios taisyklės, kuri galėtų būti naudojama nuspręsti transformacijos kryptį. Taisyklė, kuri paprastai vartojama, priklauso filosofinei antropologijai, apibūdinančiai žmogaus esmę. Bet Althusseris neprileidžia jokios filosofinės antropologijos, pasiremdamas argumentu, kad ji esanti ideologiška. Lewis nustatė, kad Althusserio teorijoje „individas, asmuo arba grupė" neturi aktyvios reikšmės. Asmenys ir t.t. yra produktai sukurtoje ideologinėje struktūroje.

Jeigu mes laikytumės šios tezės, tai neturėtume jokio pagrindo reikalauti pasikeitimo bendruomenės santykiuose. Skirtingos bendruomenės struktūros būtų niekas kitas kaip suma skirtingų praktikų be jokios galimybės nuspręsti, ar reikia pakeisti bendruomenės struktūrą. Struktūros pakeitimui reikėtų teigti, kad dabartinė neužtenkama; bet neužtenkama kam? Žmogui? Althusserio teorija neprileidžia filosofinės antropologijos ir tuo būdu taisyklės sprendimui, kad dabartinė struktūra neužtenkama. Nors Althusseris paneigia Hegelio sistemą ir jos idealizmą ir nori pastatyti savo teoriją ant konkrečių pagrindų ir tuo būdu apversti Hegelio sistemą, kurioje asmuo yra vien sistemos ypatybė, jis pats iškelia struktūrą į ideologiją, kur asmuo yra produktas ir tuo būdu struktūros ypatybė. Jeigu jo teorija nėra hegelianizmas, jau seniai kritikuotas Markso, tai išvis nėra hegelianizmo. Althusserio marksizmas yra struktūralizmas, vedąs tiesiog į idealizmą, jei ne pozityvizmą. Istorija be žmogaus yra idealistinė, sukurianti ideologijas, kurios neišaiškinamu būdu sukuria asmenis. Šitaip žiūrint, Althusserio teorija yra tik kita ideologija, kuri tęsia ir palaiko dabartines produkcijos sąlygas, ypač neturint filosofinės antropologijos, kuri duotų pagrindą reikalauti bendruomenės pasikeitimo.

Yra daug teorikų, kurie seka šią marksizmo kryptį. Tarp jų geriausiai žinomi yra Habermas ir Markovič. Profesorius Elardas pateikė paskaitą apie „Marksą ir Habermas", duodančią platesnius pagrindus marksizmui ir „tradicinio marksizmo" kritikai. Pagal Elardą, Habermaso marksizmo kritika nori parodyti, kad, nepaisant marksizmo humanistinių teigimų, jis visuomet turėjo tendenciją redukuoti save į pozityvizmą pavidale „bazės ir superstruktūros", kur „superstruktūra" išaiškinama ekonominės bazės pagalba. Elardas suformuoja tris Habermaso marksizmo pratęsimus ir tuo pačiu kritikas:

a) Markso superstruktūros išaiškinimas ekonominės bazės pagalba yra teisingas tik XIX amžiaus sąlygose, sudarytose liberalinio kapitalizmo. Dabartiniame laikotarpyje valstybė, politinis procesas veikia reliatyviai laisvai nuo pramonės savininkų ekonominių interesų. Atvirkščiai, ekonominės bazės elementai yra apsprendžiami politiniuose konfliktuose, kurių tikslas yra panaikinti blogai veikiančius ekonominės bazės elementus. Superstruktūriniai elementai įeina į bazės elementų kontrolę.

b) Technologija ir, svarbiausia, mokslai nebeįmanomi suprasti kaip ekonominės bazės koreliatai: jie pasidarė produktyvios ir įtakingos jėgos. Mokslinis progresas šiandien sudaro nepriklausomą padidinamos kapitalo vertės šaltinį. Tiesioginė darbo jėga, kaip pagrindinis vertybių šaltinis, užima vis mažesnę rolę.

c) Pagal Habermasą, Marksas nesuprato savo raštų esmės ir pasidavė pozityvizmui, kuris uždaro galimybes sukurti kritišką teoriją ir laisvinimo revoliuciją. Reikia pastebėti, kad, pagal Marksą, darbas sukuria žmogaus pasaulį, suformuoja jo aplinkybes ir tuo pačiu suformuoja jį patį. Tokiu būdu mokslas, kuris norėtų suprasti žmogaus pasiekimus, negalėtų būti paremtas jokia logika, nes (i) logika turėtų būti išaiškinama ekonomine baze ir (ii) medžiaga, kurią logika turėtų apgalvoti, nebūtų skirtingų formalių sistemų ir supratimo būdų sintaksė, bet bendruomenės gyvenimo

materialinė produkcija. Trumpai sakant, logika būtų susiaurinta į interesus ir būdus gamtos kontroliavimui. Šiuo atžvilgiu visi mokslai būtų surišti su specifiniais interesais. Tai reiškia, kad pati Markso teorija būtų suprantama vien tik jo laikų produkcijos būdų pagalba ir galiojanti vien tik jo laikams.

Kadangi Marksas suprato galvojimą — sudarantį pagrindą kritiškam mokslui — pagal materialinę produkciją, jis panaikino galimybę kritiško mokslo, reikalingo žmogaus išsilaisvinimui. Jeigu produkcija yra vienintelis žmogaus žinojimo šaltinis ir sfera, tada mokslas apie žmogų, filosofinė antropologija, tegali vartoti kategorijas, pasiremiančias technologija ir specifiniais interesais, t.y. gamtos ir darbo proceso kontroliavimu. Šios pažiūros veda į naivų teigimą, kad pasikeitimai darbo santykiuose ir procese bus sekami pasikeitimų sąmonėje, kurie vestų tiesiog į laisvę. Žmonijos reprodukcija per darbą nėra užtenkama supratimui skirtumo tarp mokslinio gamtos kontroliavimo ir demokratinių procesų, reikalingų darymui sprendimų apie patį mokslą.

Elardas, sekdamas Habermasą, teigia, kad gamybiniai santykiai, atsispindį superstruktūroje, yra neužtenkami suprasti visą žmogaus pasaulį. Asmenys ir grupės turi santykius, pagrįstus kultūrinėmis tradicijomis su savo kalbinėmis sistemomis. Jos sudaro foną interpretuoti gamtai ir bendruomenei. Reiškia, kad žmonijos reprodukcija nevyksta vien technologinėje ir darbo sferoje, bet taipogi neribotos komunikacijos ir nutarimų proceso, laisvo nuo priespaudos, formacijoje. Šie nutarimai turi nustatyti, kaip žmogus nori gyventi jo stiprėjančioje gamtos kontrolėje.

Habermas teigia, kad jis nepaneigia, bet išplečia marksizmą. Paprastas materializmas ir naivus idealizmas negali turėti vietos marksizme. Bet tuo pačiu Marksas negali būti išskirtas nuo interpretacijų, sudarančių marksizmo istoriją. Suprastinimai į materializmą, kurie sekė Marksą, semia savo įkvėpimą iš Markso. Šie suprastinimai yra Habermasui nepateisinami. Kaip Elardas teigia, anot Habermaso, kas yra esmiškai žmogiška, nesiranda darbo procese (nors darbas yra elementas esminėje žmogaus dimensijoje), bet

„šeimų santykiuose". Šie santykiai, nustatantys žmogaus rolę, negali būti užtenkami apibūdinimui kategorijų, pasiskolintų iš darbo srities. Šie santykiai sudaro tarpasmeninės veiklos ir komunikacijos taisykles. Šeiminių santykių rūšys, nustatančios žmogaus rolę, yra pagrindai, nuo kurių priklausė darbo organizacija ir paskirstymas ankstyvesnėse bendruomenėse. Tiktai XIX amžiuje produkcijos būdai ir santykiai perėmė pagrindinę rolę nustatymui ryšių tarp bendruomenės klasių. Šiuo būdu Habermas nori išspręsti materializmo problemą, kuri nebuvo išspręsta Markso ir todėl nuvedė į naivų suprastinimą, pasirodžiusį leninizme. Marksizmas liks ir toliau įkliuvęs į materialistinį suprastinimą, kol jis nesupras, kad teorinės kategorijos, pasiskolintos iš darbo proceso ir santykių, yra toli gražu neužtenkamos suprasti žmogaus gyvenimui.

Pagrindinė Habermaso problema glūdi jo supratime savo teorinių apgalvojimų, teigiančių, kad jie sudaro marksizmo papildymą. Kaip toli galima papildyti teoriją, nepaliekant jos ribų? Jeigu teorija, kaip, pavyzdžiui, Markso, pristato savo pagrindinius principus, kurie valdo supratimą visos bendruomenės ir istorijos, ar yra galima pakeisti šiuos principus ir toliau teigti, kad mes vis dar esame tos pačios teorijos ribose? Jeigu Habermas duoda pirmenybę komunikacijos principui, o ne darbui, ir teigia, kad šis principas yra esmiškai žmogiškas, o darbas ne, mes atsiduriame teorijoje, kurios principai yra pakeisti. Visi žino, kad Markso galvojime žmogaus esmė yra darbas. Žmogus pradeda būti žmogumi, kada jis pradeda darbu sukurti savo egzistencijos sąlygas. Habermas gal dar galėtų išsilaikyti Markso teorijos ribose, jeigu jis duotų lygų svorį darbui ir komunikacijai, bet to jis nedaro. Mėginimas įjungti marksizmą kaip elementą savo teorijoje uždaro Habermasui kelią teigti, kad jis yra marksistas.

Kitas mokslinio humanizmo teoristas yra Markovičius. Jo teorija buvo pateikta profesoriaus Crockerio paskaitoje „Markovičius apie Kritinę Bendruomenės Teoriją ir Žmogaus Esmę". Vienas iš pagrindinių Markovičiaus puolimų yra prieš susvetimėjimą, išnaudojimą ir netiesą, nesvarbu kokioje

bendruomenėje jie pasirodo — socialistinėje ar kapitalistinėje. Jiems panaikinti Markovičius sugrįžta į filosofinę antropologiją kaip principą apibūdinimui ir įvertinimui kritiškos bendruomenės teorijos sukūrime. Beveik nėra reikalinga paminėti, kad geriausi Rytų Europos galvotojai turėjo ryšius su Vakarais ir patyrė skirtingų Vakarų filosofijos srovių įtaką. Markovičius nėra išimtis. Jo aiškus galvojimas ateina iš loginio pozityvizmo, jo humanistiniai klausimai priklauso egzistencializmui, jo marksizmo pagilinimas gaunasi iš Lukacs, Blocho, Korsch, jo kritinis galvojimas susietas su Frankfurto Kritinės Bendruomenės Teorijos mokykla.

Crockeris įrodinėja, kad, anot Markovičiaus, kritiška teorija turi išaiškinti bendruomenės formaciją ir sudaryti įnašą jos humanizacijai. Supratimas, kas yra dabartyje, yra sąlyga supratimui, kas turi būti. Dabartinės „bendruomenės filosofijos", paveiktos pozityvizmo ir struktūralizmo, laiko, kad teorijos pareiga yra apibūdinti, išaiškinti ir kontroliuoti bendruomenę be jokių vertinimų. Klausimai, kurie turi reikalo su tikslais, gėriu, humaniškesne bendruomene, laikomi ne teoriniais ir turinčiais būti išspręstais „privačiai". Geriausiu atveju, tikslai yra nustatomi valdančios grupės, kurios tikslas yra išlikti valdančia grupe. Pagal Crockerį, tokia teorija prisideda prie kritinės sąmonės pametimo ir palaikymo status quo kapitalistinėse ir socialistinėse bendruomenėse. Markovičius, aišku, neteigia, kad yra teisinga projektuoti utopinę ateitį, kuri būtų visai nesusieta su dabartine realybe. Ateities galimybės yra suprantamos, jeigu dabartinė realybė yra suprasta. Šis supratimas parodo, kokiu laipsniu galima realizuoti ateities galimybes. Crockeris sutraukia Markovičiaus teoriją į penkias temas:

a) Pagrindu reikia laikyti, kad bendruomenės formacija yra „reikšmingas vienetas", kurio dalys neišskiriamai tarpusavyje susietos. Šis sąryšis reikalingas parodymui, kaip bendruomeninis vienetas išlaiko pastovumą savo santykių su kintančiomis gamtos sąlygomis ir prieštaraujančiomis srovėmis savo vidinėje struktūroje. Tai nereiškia, kad šie santykiai yra absoliutūs; jie yra tendencijos, o ne neišvengiami

įstatymai. Bendruomenės įstatymai yra „galimybiniai" ir beveik visuomet kūrybiškai peržengiami, įvedant ką nors naujo ir pakeičiančio situaciją, apibūdintą įstatymais. Be to, teorija turi išaiškinti istorinę pradžią, bendruomenės vystymąsi ir jos ateities ribas. Giliau panagrinėjus, pasirodo dvejų rūšių ribos: (i) ribos, už kurių bendruomenė savo visumoje pasikeistų į kitą sistemą; (ii) bendruomenės ribos, neleidžiančios patenkinti žmogaus esminių reikalavimų. Aišku, šis teigimas reikalauja įvertinimo, kas sudaro esminius jo reikalavimus.

b) Teorinis galvojimas turi pereiti bendruomenės formacijos apibūdinimo ir išaiškinimo ribas: forma turi priimti reikšmingą tikrų galimybių nagrinėjimą. Nors kai kurios ateitys yra logiškai ir faktiškai neįmanomos, dabartis turi daug ateities galimybių. Šis teorinis elementas sudaro kritišką principą nusprendimui dabartinių sąlygų pagal ateities galimybes, kurios vestų į humanizaciją ir žmogaus esminių poreikių išpildymą. Kritiškas galvotojas gali parodyti ne vien ateities galimybes, pasiremdamas atidarytomis bendruomenės tendencijomis, bet, parodydamas galimą ateitį, jis gali padaryti kūrybišką įnašą, kuris prisidėtų net prie tų pačių tendencijų pakeitimo.

c) Ateitys gali būti skirtingos verte ir išpildymo galimumu. Šiuo būdu yra reikalingas kritiškas įvertinimas ir parinkimas, kuri yra idealiai geriausia ir tikra galimybė atviram, istoriniam procesui. Kritiška teorija tarpininkauja tarp ateities ir dabarties. Iš to susidaro sąmoningas bandymas sukurti gerai apgalvotą ateitį dabarties ir jos geriausių pasirinkimų mokslinio supratimo pagrindais. Humanizmui reikalingi mokslai ir mokslams reikalinga filosofinė antropologija mokslinės krypties įvertinimui.

Ateities galimybės apšviečia dabartį ir praeitį ir parodo jų ribas bei kaip tas ribas peržengti esminių žmogaus poreikių išpildymui. Dabartis nėra atmetama dėl ateities. Atmetamos tik kliūtys, trukdančios bendruomenės humanizacijai. Tuo pačiu ateitis parenkama pagal filosofinę antropologiją, sudarančią dabartinių bendruomenių ir jų orientacijų įvertinimą.

d) Minėti taškai veda į klausimą, kokia tada yra Markovičiaus filosofinė antropologija? Pirmiausia, kad galima būtų nuspręsti, kokia būtų geriausia ateitis, reikia turėti principą. Toks principas negali būti išvestas iš bet kokios bendruomenės, nes, pasirinkdami ateitį, mes klausiame ne vien kas yra dabartyje, bet kas turi būti. Markovičius pristato principą, sudarantį žmogaus esmę, vadinamą praxis. Praxis reiškia aukščiausio žmogaus potencialo išvystymą. Aukščiausias potencialas yra galimybė apspręsti savo veiksmus, būti kūrybišku, bendruomenišku ir sąmoningu. Šis praxis supratimas nėra vien taisyklė žmogaus gyvenimui, bet taipogi principas dabartinių bendruomenių įvertinimui ir geriausios ateities pasirinkimui.

e) Šis taškas turi reikalo su ryšiu tarp teorijos ir praxis. Ryšys atsiranda, kada kritiška teorija atskleidžia pasirinkimus ir sudaro motyvą šių pasirinkimų praktiškam įgyvendinimui. Kai teorija atidengia bendruomenės ribas ir tuo pačiu pasirinkimus, ji yra tiesiogiai susieta su praxis. Reiškia, kad kritiška teorija, atidengdama humanistinę ateitį, turi laisvinimo rolę. Kaip Crokeris išsireiškia: „kiekviena sąmoninga veikla turi būti pilna teorijos ir teorija turi būti orientuota į praxis". Reikalinga ne vien tik sukurti humanistinę teoriją ir ateitį, bet pakelti žmonių gyvenimą iki filosofinių principų. Kad galėtų būti reikšmingais, principai turi atspindėti veikloje.

Markovičiaus galvojimo pagrindas yra filosofinėje antropologijoje. Be jos jokia filosofija neturi pagrindo ir tikslo ir nėra bendruomenei reikalinga. Pagal Crockerį, filosofinė antropologija turi tris pagrindinius taškus: (i) žmogaus esmė susidaro iš daugiau negu to, kas pasirodo jo faktiškoje veikloje; (ii) ji susideda iš priešingų tendencijų; (iii) ji kinta žmonijos istorijoje. Žmogus neturi proporcingo ryšio su gamta. Jis gali keistis, nors jo aplinkybės ir nesikeičia, ir jis gali palikti nesikeitęs tarp kintančių aplinkybių. Reiškia, kad žmogus turi aktualius ir potencialius komponentus. Potencialus aspektas gali būt paskatinamas aplinkybių pasikeitimų ir tuo pačiu gali pareikalauti ir paskatinti jų pasikeitimą. Žmogaus potencialo

išpildymas yra žmonijos progreso mastas ir tikslas. Žmogus gali tęsti kasdieniškus darbus, bet jis irgi gali būti kūrybiškas; jis gali elgtis sąmoningai arba nesąmoningai; jis gali būti laisvas arba priimti vergiją. Kritiška teorija turi atmesti nekvalifikuotą optimizmą ir pesimizmą ir susipažinti su komplikuotomis žmogaus tendencijomis; jos tikslas turi būti paskatinimas pozityvių ir paneigimas negatyvių tendencijų. Aišku, čia reikalingos normos, bet šis reikalavimas neprieštarauja Markovičiaus tezei, kuri teigia, kad kiekviena kritiška teorija turi turėti vertinimo principą. Žmogus yra istoriškai kintantis, bet tas keitimasis nėra be ribų. Žmogus priklauso biologinei evoliucijai, nors evoliucija nėra vien genetiška; genetiški pasikeitimai yra susieti su aplinka. Be genetiškų, dar yra generinių ypatybių, kurios nors ir skirtingai išsivysto skirtingose sąlygose, pačios pasilieka nepasikeitusios. Pavyzdžiui, galėjimas vartoti kalbą skirtingai pasirodo skirtingose bendruomenėse, bet galia išmokti kalbėti glūdi žmogaus generinėje sudėtyje.

Šitų galių yra daug, nors jos tepasirodo atsiradus reikalingoms sąlygoms. Kadangi šios galios turi gan didelę galimybių sferą save realizuoti skirtingose sąlygose ir kadangi sąlygos irgi turi galimybių sferą, susietą su potencialinėmis žmogaus galiomis, šių galių aktualizavimas yra istoriškai kintantis ir sunkiai pramatomas.

Nors galima nukreipti keletą įdomių klausimų į Markovičiaus kritinę teoriją ir filosofinę antropologiją, mes čia pasitenkinsime tik pora jų. Pirma, nors Markovičius griežtai atskiria faktus nuo vertybių, sunku suprasti, kaip šis skirtumas galimas, prileidus jo tezę, kad vertybės gali būti naudojamos nusprendimui apie faktines sąlygas. Kritiškas sprendimas apie dabartines sąlygas visuomet pasiremia vertybėmis. Be vertinimo Markovičius turėtų ne kritinę, bet vien pozityvistinę teoriją. Bet, kaip matėme, Markovičius argumentuoja prieš pozityvizmą. Antra, galima argumentuoti, kad Markovičiaus filosofinė antropologija gali neturėti jokio pagrindo moksliškuose faktuose. Pagal Althusserį, ji gali būti vien ideologija. Ji atrodo teturinti abstrakčias normas pateisinimui

Blocho „ateities vilties" ir tikslinės istorijos orientacijos. Ar čia nėra idealizmas? Nors šie argumentai turi galios, Crockeris, vartodamas Markovičiaus tezę, atsako į juos sekančiu būdu. Pirma, bendruomenėje ir jos vartojamoje kalboje yra tendencijos, kurios vertina ir reikalauja sąlygų pilnam žmogaus potencialo išsivystymui. Antra, individų ir bendruomenių reikalavimai patiems apspręsti apie savo gyvenimą sudaro įrodymą, kad toks apsisprendimas yra žmogaus potenciale. Argumentuoti, kad šie reikalavimai yra „subjektyvūs" ir paremti „vertybėmis" ir tuo būdu nepriklauso objektyvių mokslų sferai, yra neteisinga. Dalis bendruomenės sudarymo, ir, galima sakyti, pagrindinė dalis, yra žmogus, kuris vertina savo sąlygas ir mėgina realizuoti, kas jo supratime yra jo potencialas. Išbraukti šią dalį iš kritinės teorijos reikštų nepateisinamą pagrindinės bendruomenės dalies išbraukimą. Tokia pozicija remtųsi metafiziniais pagrindais ir išskirtų iš bendruomenės žmogų kaip nerealią būtybę. Bet jeigu kritinė teorija turės ryšį su pilna bendruomene ir jos dalimis, žmogaus išbraukimas sudaro nepateisinamą sudarkymą medžiagos, kurią teorija turi suprasti.

Humanistinis marksizmas

Nors Crockeris pristatė vieną iš pagrindinių kritinės teorijos tikslų — susvetimėjimo panaikinimą, jis nesileido į susvetimėjimo gelmes. Šis darbas atiteko profesoriaus Rau paskaitai „Marksas apie Susvetimėjimą". Rau lengvai įrodo, kad Markso tezė apie susvetimėjimą nėra jo jaunų dienų produktas, bet įvairiausiais būdais persisunkusi per jo visus raštus. Bet ši tezė, nors tiesiogiai niekad neišbraukta, buvo dešimtmečiais apleista. Rau suranda daug šio apmiršimo priežasčių. Pirma, Vakaruose teorikai interesavosi vien „pozityviąja" Markso raštų puse, apibūdinančia materialines bendruomenės sąlygas. Antra, Marksas buvo interpretuojamas per Engelso „metafizinį materializmą", o ne per Markso natūralizmą. Net pats Kautskis laikė, kad vien Engelso rašto *Anti-Düring* dėka mes galime teisingai suprasti Marksą. Trečia, kadangi Marksas neišvystė etinės teorijos, bolševikai

galėjo atmesti jaunojo Markso raštus ir užgniaužti bet kokią opoziciją, kuri negalėjo sudaryti fronto, pasiremiančio Markso raštais prieš vienpusiškus bolševikų interpretatorius. Tai privedė prie visiems gerai žinomos „dogmatinės teologijos ir totalitarizmo". Pagal Rau, marksizmas tapo degeneruotas į tuščią scholasticizmą, į dvidešimt puslapių sutalpinantį viso filosofinio galvojimo išmintį. Markso darbų subversija dar buvo pabrėžta Rusijoje, kai buvo nutrauktas pirmos laidos Markso ankstyvesniųjų darbų spausdinimas. Markso-Engelso darbų redaktorius, David Riazanov, atsidūrė Sibire. Daug Markso darbų buvo priešingi partijos linijai ir turėjo būti uždrausti. Šiuo būdu per Sovietų Filosofijos Enciklopediją partija paskelbė dogmą, kad „subrendę Markso darbai" apleido susvetimėjimo tezę. Šią tezę tesudarė izoliuoti, „premarksistiniai išsireiškimai". Kaip jau buvo pastebėta, net toks šiandieninis rašytojas kaip Althusseris vis teigia, kad susvetimėjimas yra „premarksistinė ideologinė tezė".

Pagal Rau, tokios pažiūros į susvetimėjimą neturi jokio pagrindo Markso raštuose. Ne vien savo ankstyvuosiuose raštuose, bet ir brandžiojoje kūryboje, pradedant su *Grundrisse* (1857-58), Marksas neperstojamai kelia susvetimėjimo klausimą. Susvetimėjimas remiasi Markso sukurta filosofine antropologija. Žmogus yra aktyvi būtybė. Savo poreikiams patenkinti santykiauja su savo aplinka, ją pakeisdamas savo naudai. Keičiant aplinką, žmogus irgi keičiasi, nustatydamas specifines veiklas, reikalingas išlaikyti savo gyvenimui. Ši specifikacija apriboja ir apibūdina žmogų, bet tuo pačiu toliau formuoja aplinkybes ir žmogaus veiklą. Vyksta nesustojanti dialektika tarp žmogaus ir jo aplinkos. Vien tik pozityvistinis Markso darbų skaitymas tegali privesti prie vienpusiškos nuomonės apie dialektiką ir jos veiklą, teigiančios, kad žmogus yra nulemtas savo aplinkybių ir bendruomenės. Taip skaitant užmirštama, kad žmogus nėra pasyvus, bet aktyvus ir tuo būdu sudaro antrą dialektikos pusę tarp žmogaus ir pasaulio. Pasiremdamas šia dialektika, Rau parodo susvetimėjimo struktūrą. Jis sutraukia Markso tezę į keturias temas:

a) Žmogaus veiklos produktas įgauna jėgą virš žmogaus ir yra matomas kaip svetimas dalykas. Šis dalykas įgyja „laisvę" nuo žmogaus ir pasirodo kaip nežmoniška, nesužmoginta gamta su jos neišvengiamomis pasėkomis.

b) Kaip veikla ir darbo procesas, žmogus susvetimėja prieš savo veiklą; ji nebepriklauso nuo jo valios ir kontrolės, bet nuo išorinių sąlygų ir veiksmų ir yra vartojama prieš jį.

c) Žmogus yra susvetimėjęs savo generiniame gyvenime. Žmogaus pajėgumas sąmoningai kontroliuoti savo gyvenimą — specifinė žmogaus ypatybė — yra pakeistas į jo egzistencijos įrankį.

d) Žmogus yra susvetimėjęs kitiems. Jis yra priverstas gyventi antagonistiškai ir kovoti už savo buitį; tuo būdu visos žmoniškų santykių formos yra jam uždarytos.

Nors tekstai apie Marksą skleidžia mintį, kad privati nuosavybė ir technologija yra susvetimėjimo pagrindai, stropus Markso raštų skaitymas parodo priešingą vaizdą. Privati nuosavybė yra susvetimėjusio darbo rezultatas. Pagal Rau, ne technologija, bet jos pritaikymas nuveda į susvetimėjimą.

Daug pagrindinesnė yra klaida Markso skaitytojų, kurie yra apakinti tezės, teigiančios, kad tarp ankstyvųjų ir vėlesnių Markso darbų yra pagrindinis lūžis. Pagal šią tezę subrendęs Marksas išbraukė susvetimėjimo klausimą. Ši tezė neturi jokio pagrindo. Susvetimėjimo tezė *Kapitale* pasirodo specifinėse kapitalo formose, kaip susvetimėjęs darbas, prekių gobšumas ir t.t. Prekė, anot Markso, pasirodo nepriklausanti nuo darbo ir pasidaro aklas reikalingumas. Bet toks aklas reikalingumas yra mistifikacija. Teigimas, kad Marksas laikėsi aklo determinizmo ir ekonominės ir istorinės prievartos, yra pozityvistų ir sovietų apologetų išsigalvojimas.

Susvetimėjimas negali būti suprantamas tik tada, kai žmogus valdomas neišvengiamų bendruomenės, ekonominės ir istorijos įstatymų. Susvetimėjimas yra „nuo ko nors" ir reikalauja principo nustatymui progreso į susvetimėjimo panaikinimą. Bet nuo ko žmogus galėtų būt susvetimėjęs, jeigu jis yra nepakeičiamo likimo produktas? Jis negali susvetimėti bendruomenėje, nes bendruomenė ir jos struktūra iki pat

mažiausios dalelės priverčia kiekvieną žmogaus veiksmą. Trumpai sakant, asmuo, kuris galėtų susvetimėti, išvis pradingsta. Jeigu Althusserio asmens kritika būtų teisinga, susvetimėjimo klausimas net neiškiltų. Asmenys yra ideologijos produktai ir tuo būdu padariniai, kurie turi būti išaiškinti, o ne pagrindas, duodantis išaiškinimą. Asmuo yra vien metafora, išreiškianti produkcijos santykius. Aišku, ši tezė veda į pilną pesimizmą ir status quo priėmimą. Kaip gi metafora, produkcijos santykiai arba padaras gali būti susvetimėję? Žmogus negali būti susvetimėjęs tarp produkcijos santykių, nes jis išvis nesiskiria nuo tų santykių. Bet be susvetimėjimo tezės marksizmas praranda principą istorijos orientacijos nusprendimui. Be šios tezės nebūtų galima atsakyti į klausimą: kodėl reikia naujų bendruomenių santykių, skirtingų nuo dabartinių? Dėl žmogaus gėrio? Bet žmogaus juk nėra.

Kita interpretacija, pagal Rau, ateina iš Markso teigimo, kad žmogus yra bendruomeninė būtybė ir gyvena tarp bendruomeninių santykių ir sąlygų. Žmogus yra bendruomeninių sąlygų produktas. Bet, anot Markso, bendruomeniškumas nereiškia, kad nėra indvidų arba asmenų. Kaip Rau įrodo, Marksas puolė ne individualizmo, bet negalėjimą pasiekti pilno individualizmo bendruomenėje, kurioje savanaudiškumas yra iškeltas į visų bendruomeniškų santykių principą. Žmogaus gyvenimas bendruomenėje neprieštarauja jo galimybei išvystyti savo asmenybę ir laisvę. Daug geriausių pasisakymų *Kapitale* ir *Grundrisse* plačiai diskutuoja pilną žmogaus potencialo pajėgų, dispozicijų ir talentų išvystymą. Žmogaus gyvenimas bendruomenėje nekliudo jo išsivystymui. Atvirkščiai, sąmoningai suorganizuotoje bendruomenėje pilnas žmogaus išsivystymas būtų paskatintas.

Rau paskaita sudaro puikią pradžią „pilno Markso" supratimui. Naudodamas susvetimėjimo tezę, Rau parodo ne tik Markso galvojimo nuo ankstyvesnių iki vėliausių darbų tęstinumą, bet taipogi pagrindinį Markso tikslą: neperstojamą bendruomeninio ir istorinio žmogaus veržimąsi į laisvę. Be šio tikslo marksizmas būtų sunkiai išskiriamas iš kitų XIX amžiaus

galvotojų, krypstančių į pozityvizmą. Tokia kryptis atima bendruomenės keitimosi ir istorijos orientacijos pagrindus.

Filosofinis Markso supratimas atsiranda tik tada, kai įžvelgiami jo ontologiniai pagrindai. Mickūno paskaita „Dogmatinės Dialektikos" kritika turėjo tikslą pateikti šiuos pagrindus. Jie turi išaiškinti priešingumą tarp „mokslinio" ir „humanistinio" marksizmų ir tuo pačiu tą priešingumą išspręsti. Nors jau buvo kalbėta apie pagrindines Markso tezes, reikia pabrėžti esminę Markso tezę, be kurios nei mokslinis nei humanistinis marksizmai nėra galimi. Mums reikalinga alfa ir omega parodymui Markso filosofijoje ryšius tarp, atrodo, nesirišančių tendencijų.

Kaip jau buvo sakyta, žmogus skiriasi nuo kitų gyvūnų savo sąmoningu gyvenimo orientavimu. Tai nepaneigiama. Bet Marksas tuo pačiu teigia, kad nesvarbu, kaip mes norime išskirti žmogų nuo kitų gyvūnų, žmogus pradeda būti žmogumi, kada jis pradeda gaminti savo gyvenimo sąlygas, kada jis pradeda dirbti. Žmogus yra aktyvi būtybė, kuri sukuria savo aplinkybes. Formuodamas savo aplinkybes, žmogus formuoja save, t.y. jis specifikuoja savo veiksmus. Žmogus nėra gimęs su gatavomis ypatybėmis, bet jas gauna savo aplinkybių formavimo procese. Šis formavimo procesas pagrįstas teze, kad žmogus yra „laisva veikla", kuri save apsiriboja savo suformuotomis aplinkybėmis arba sąlygomis, kurios buvo sukurtos kitų. Šiuo būdu sąlygos ir ribos yra žmogaus sukurtos. Išpildymas kokio nors reikalavimo per veiklą suformuoja medžiagą to reikalavimo išpildymui ir tuo pačiu suformuoja veiklą į specifinę struktūrą. Per daugelį šios specifinės veiklos pakartojimų žmogus įgauna pastovias ypatybes, kurios sudaro jo „esmę" tame ar kitame istoriniame periode.

Kadangi žmogus yra „laisva veikla", kiekvienas istorinis periodas, kuriame žmogus sukūrė specifines sąlygas ir specifinę savo veiklos struktūrą pasirodo neužtenkamas pilnam žmogaus „laisvos veiklos" išvystymui. Istorinis tikslas yra sukurti sąlygas, užtenkamas pilnam išvystymui „laisvos veiklos". Užtenkamumo pasėka yra panaikinimas įtampos tarp „laisvos veiklos" ir šios veiklos ribų, susidarančių iš ribotų

sąlygų ir istoriškai įsigytų specifinių veiklų. Turime moksliškai apibūdinamą neišvengiamumą, apribojantį ir formuojantį žmogaus veiklą, bet taipogi „laisvą veiklą", kuri pereina ir pakeičia ribas, sukurdama naujas sąlygas, padidinančias galimybes laisvai veiklai. Minėtos įtampos panaikinimas gali būti pasiektas tik progresyvinėje istorijos eigoje. Be šio progreso žmogus niekada nebūtų pilnai išsivystęs ir niekada neprarastų savo susvetimėjimo.

Tai mus priveda prie susvetimėjimo ontologinio supratimo. Galutinėje išvadoje susvetimėjimas reiškia ribas ir abstrakciją. Jeigu žmogus yra apribotas sąlygų ir yra apibūdintas specifine veikla, turinčia tik siauras galimybes, tas žmogus yra abstraktus. Jis negali konkrečiai išvystyti savo „laisvos veiklos". Tas žmogus supranta savo sąlygas ir save tik iš dalies ir išpildo savo gyvenimą siaurose ribose veiklos. Jis yra susvetimėjęs kitoms jam galimoms veikloms ir pagaliau pilnai „laisvai veiklai". Vienpusiškumas ir ribotumas reiškia abstraktų ir susvetimėjusį gyvenimą. Pilnas „laisvos veiklos" įgyvendinimas reiškia konkretų pilnai išvystytą aktyvų ir tuo pačiu nesusvetimėjusį gyvenimą.

Progresas į susvetimėjimo panaikinimą glūdi pirmiausia mažinime reikalingos, apribotos veiklos pagaminimui gyvenimui reikalingų produktų, t.y. būtinybės reproduktuoti specifinius produktus ir veiklas, kurios garantuoja bendruomenės gyvenimo tęstinumą, ir didinime „laisvos veiklos", kur žmogus pasidaro laisvas savo gyvenimo kūrėjas be jokių reikalavimų iš bendruomenės pusės. Tuo būdu progreso nustatymas paremtas „ribotos-laisvos" veiklos skale, kuri pasidaro absoliutinė vertybė ir principas. Aukščiausias istorijos siekimas, jos omega, yra neišvengiamumo panaikinimas ir sukūrimas laisvės konkrečios „laisvos veiklos" formoje. Be šio siekimo marksizmas būtų visai nesuprantamas. Markso ontologija išaiškina mokslinį neišvengiamumą, humanizmą ir filosofinę antropologiją. Tik tada mes prarandame pilną Markso galvojimą, kai pasiskoliname vieną ar kitą iš jo filosofijos pusių.

Čia apibūdinta ontologinė Markso pozicija yra priimtina Amerikos galvotojams, kurie save laiko marksistais. Jie sutinka, kad Marksas nebegali būti dogmatiškai naudojamas dabartinio bendruomenės gyvenimo analizavimui ir supratimui. Sąlygos, sąmonė ir patyrimas drastiškai pasikeitė nuo Markso laikų. Marksizmas irgi turi keistis, jeigu jis tikrai laikysis savo tezės, kad viskas vystosi istoriškai. Profesoriaus Kanno paskaita „Marksizmas Locke'o Pasakų Šalyje" išvysto Amerikos liberalinio ir socialistinio galvojimo santykių problematiką.

Kanno pagrindinė tezė, kad Amerikoje pasirodo suartėjimas, nors nesusivienijimas, tarp progresyvių liberalų ir marksistinių socialistų. Marksistai turį prisijungti prie progresyvių liberalų, jeigu jie nori pateikti savo politinę programą Amerikos publikai. Ši sąjunga negali būti tradicinė, marksistinė taktika, išnaudojanti progresyvius liberalus marksizmo tikslams. Abu turi stengtis įsteigti pliuralistinę demokratiją ir pilną visų bendruomenės dalių dalyvavimą politiniuose sprendimuose. Kokios yra problemos ir temos, kurios veda prie šių dvejų srovių susiartinimo?

Locke'o liberalusis idealas prarado savo ankstyvesnį pasitikėjimą. Liberalai nebegali pagrįsti savo vertybių senomis tiesomis, kaip visagaliu individu. Bet kartu jie baidosi priimti naujų tiesų ir nusisuka į logiką arba tolerancijos tezę, kuri nuveda į egzistuojančių sąlygų priėmimą, į reliatyvizmą ir į beprincipinį galvojimą. Progresyvusis liberalizmas dalinasi liberalizmo skepticizmu, bet nepriima pesimizmo. Išvada: yra didelė liberalų grupė, progresyvūs liberalai, kurie ieško teorinių pagrindų. Nors jie dar jų nėra išdirbę, jie remiasi šiais marksizmo pagrindais: (i) žmogus yra esmiškai bendruomeniškas, ir, nors tik iš vienos pusės, turi būti suprantamas ekonominėje perspektyvoje; (ii) dalyvaujamoji demokratija pripažįsta istoriškai išsivysčiusių biurokratijų, apribojančių žmogaus laisvę, įtaką. Istoriškai sukurtos bendruomenės struktūros turi būti sugrąžintos į bendruomenės narių rankas ir kontrolę; (iii) pripažinimas, kad ekonominė jėga gali būti išverčiama į politinę jėgą. Nors nepasidarydami aiškūs

marksistai, progresyvūs liberalai yra priėmę keletą iš pagrindinių marksizmo tezių.

Orientacija į marksistinę analizę nereiškia sutikimo, kad ekonominė bazė yra pirmasis ir vienintelis apsprendėjas. Dar yra psichologiniai, etiniai, kultūriniai faktoriai, turį lygią įtaką į žmogaus veiklą. Psichologiniai faktoriai gali kartais pergalėti ekonominius interesus ir etinius nusistatymus ir atvirkščiai. Jeigu bendruomenę reikia pakeisti, pavyzdžiui, psichologinės priespaudos panaikinimui, paradoksiškai reikia pirma panaikinti psichologinę priespaudą prieš pakeičiant bendruomenę. Kanno tezė yra ši: vienos sferos bendruomenėje pakeitimas nereiškia pasikeitimų kitose sferose. Pasikeitimas turi įvykti visose sferose. Amerikos socialistai sutinka, kad Markso modelis bazė-superstruktūra nebėra užtenkamas XX amžiaus komplikuoto bendruomenės gyvenimo supratimui. Marksizmas nėra amžina ir neišvengiama tiesa; jis yra pradžia, reikalinga pakeitimų ir pritaikymų. Amerikos socialistai palengva atsikrato savo elitizmo. Jie pasimokė iš Rusijoje nepavykusio marksizmo, kad vadai ir biurokratijos turi būti kontroliuojami, norint išvengti dogmatinio totalitarizmo ir valstybinės priespaudos.

Prieš grįžtant prie Kanno paskaitos apie Amerikos socialistinį sąjūdį, reikia suprasti vieną svarbią problemą Markso ir Engelso raštuose. Profesorius Hodges skaitė paskaitą „Marksizmas ir Dvidešimtojo Amžiaus Revoliucija", parodydamas vieną iš pagrindinių marksizmo nesusipratimų. Pagal Hodges, Marksas galvoja, kad privačios nuosavybės panaikinimą seks klasių antagonizmo, nors ir ne pačių klasių, panaikinimas. Bet labai rimtas klasinis antagonizmas egzistuoja Sovietų Sąjungoje, nors, paradoksiškai, dėl trūkumų Markso teorijoje, jis nėra laikomas antagonizmu. Šis ribotumas buvo išnaudotas sovietų vadų egzistuojančios situacijos pateisinimui. Anot Hodge, Marksas ir Engelsas buvo padarę klaidą, bet sovietų vadai ne tik padarė klaidą, bet tiesiog iškraipė egzistuojančius bendruomeninius ir klasių santykius Sovietų Sąjungoje, kad šie iškraipymai geriau tarnautų jų totalitaristiniams siekimams. Žodžiu, vadai melavo.

Pagrindinė problema, anot Hodges, glūdi Marksо apibūdinime klasės, kuri ne tik išskiria valdžios darbininkus, bet klaidingai priskiria pramonės menedžerius ir prižiūrėtojus darbininkų klasei. Šis teigimas sudaro specifinį pagrindą, kuriuo Kinija remia kaltinimą, kad Sovietų Sąjunga neturinti socializmo. Kadangi Marksо teorijoje nėra specifinės biurokratinės klasės, kinai gali pateisinamai teigti, kad Sovietų biurokratija sudaro valdančią klasę. Tai duoda Sovietų Sąjungos bendruomenei pagrindinę „valdžios kapitalizmo" savybę, su jo neišvengiamu darbo klasės išnaudojimu. Ši skirtinga klasė, ši biurokratija ir jos galia yra gerai pažįstama Amerikos socialistams. Kaip Habermas, taip ir jie pripažįsta, kad nors pradžioje jie buvo pagaminti „bazėje", skirtingi kultūros elementai, kaip biurokratija, įgavo nepriklausomą jėgą. Jie ne tik ne atspindi materialines sąlygas, bet sudaro integralinį ir apibūdinantį elementą istorinėse situacijose.

Grįžtant prie Kanno tezės, randame teigimą, kad vien ekonominis pasikeitimas neužtenkamas žmogui išlaisvinti. Darbininkijos surevoliucionėjimas nereiškia visos bendruomenės pasikeitimo. Be to, nebėra įmanoma apibūdinti interesų plačiais bruožais ir juos išpildyti kokia nors biurokratine programa. Biurokratija turi būti kontroliuojama mažų grupių. Tuo būdu darbininkų klasės interesai pasidalina į daugybę kitų interesų: mažumų, etninių grupių, studentų, moterų, profesionalų ir t.t. Jeigu įvyksta susvetimėjimas, jis negali būti suprantamas ir pašalintas vien ekonominiais pasikeitimais. Ekonominė bazė gali būti priversta pasikeisti dėl kintančio susvetimėjimo išdalinimo tarp skirtingų grupių ir interesų. Tai, aišku, reiškia pabaigą leninistinei centrinei valdžiai ir elitizmui. Pasikeitimai turi būti patvirtinti daugumos. Amerikos socialistai pasimokė iš Rusijos „eksperimento", kad elitinė netolerancija, nors ir laikina, subiurokratėja ir įsiamžina.

Amerikos socialistai nebijo rizikuoti savo pozicijų dėl platesnio demokratiškumo ir dalyvavimo, pilnai suprasdami, kad laisvesnis pasirinkimas nebūtinai bus „teisingas" pasirinkimas, t.y. socializmo pasirinkimas. Pirmieji

reikalavimai yra žmogaus iniciatyva ir pasirinkimas, o ne vienos linijos politika. Tai, aišku, visai neprieštarauja XX amžiaus komplikuotoms bendruomenėms ir daugybei prieštaraujančių interesų. Progresyvūs liberalai ir marksistai turi bendrą interesą padidinti laisvą pasirinkimą ir sąmoningai įrodyti didesnės bendruomeninės lygybės dalyviams reikalingumą. Pasirinkus socializmą, grupės, turinčios skirtingus interesus, turi teisę priešintis autoritetams. Jeigu Amerikos marksistai rimtai tiki, kad specifinės grupės gali padaryti klaidingą pasirinkimą, demokratiškai išrinkti politiniai autoritetai negali paskelbti savo neklaidingumo.

Skirtingų grupių ir interesų dalyvavimo politikos ir jos programų kontrolėje ir priežiūroje pabrėžimas yra produktas Amerikos, o ne tradicinio marksizmo. Marksas teigė, kad progresas yra bendruomeninis ir politinis santykis, išaugantis iš klasių prieštaravimo. Amerikos marksistai teigia, kad prieštaravimai, iškylantys bendruomeniniame dalyvavime, kontrolėje ir pliuralizme, priveda prie pateisinamos politikos. Kaip profesorius Holmstromas, po kritiško visų galimybių suprasti išnaudojimą Markso ir jo pasekėjų tezės įvertinimo, įrodė, galima tik vienaip suprasti išnaudojimą: išnaudojimas yra, kada bendruomeniškai pagamintas produktas ir jo papildomoji vertė nepasilieka jų pagamintojų kontrolėje. Tai nereiškia, kad dirbantieji turi atgauti visą jų pagamintą produktą, bet kad jie turi balsą nustatyti, ką su tuo produktu ir jo pridedamąja verte reikia daryti.

Amerikos socialistai turi taipogi priėmę utopinį idealizmą kaip reikalingą ir reikšmingą komponentą, kuris duoda motyvą gyventi ateičiai ir tuo paremia vertybes ir etiką. Tai jau buvo diskutuota Markovičiaus tezėje, parodančioje vertybių reikalingumą bendruomeniniame gyvenime ir teoriniame galvojime. Utopinė galvosena duoda etinį principą, kuris gali būti diskutuojamas ir priimamas daugiau negu vienos grupės. Ji taipogi yra įrankis išsilaužti iš dabartinio „realizmo" ir nuspręsti, kaip pagerinti žmogaus gyvenimą. Be principų ir idealų neįmanoma sutarti dėl ilgalaikių politinių programų.

Savaime aišku, kad Amerikos demokratinė patirtis turėjo didelės įtakos į marksizmo nuteologinimą. Pagirtina, kad Amerikos progresyvaus liberalizmo ir marksizmo suartėjimas pateikia atvirą programą. Bet ši programa turėtų būti sujungta su platesne ir gilesne teorija, kaip, pavyzdžiui, Habermaso arba Markovičiaus.

Iš skirtingų marksizmo vystymųsi galima išvesti, kad dabartinis marksizmas turi pliuralistinę tendenciją, pilnesnį žmogaus bendruomeninio ir istorinio gyvenimo komplikuotumo supratimą ir patyrimą, kad nei viena teorija negali apriboti visatos. Tai yra geriausi vaistai nuo per dažnų dogmatinių teigimų, pasirodančių iš taip save pasivadinusio „socialistinio pasaulio".

Algis Mickūnas

TARPTAUTINIS KOLOKVIUMAS „MILAŠIŲ 1977 METAIS BESKAITANT"

Oskaro Milašiaus gimimo šimtmečio minėjimus pradėjo Prancūzijos rašytojų draugija, š.m. balandžio 19 dieną sušaukusi susirinkimą-pokalbį prie apskrito stalo pagerbti Milašiui. Tai įvyko rašytojų draugijos būstinėje, jos XVIII šimtmečio rūmuose. Du mėnesiu Paryžiuje buvo minimas Milašius ir renginių viršūnė bei užbaiga buvo tarptautinis suvažiavimas -kolokviumas birželio 18 ir 19 dieną Fontainebleau mieste, mieste, kur prieš 38 metus mirė Milašius.

Kolokviumas „Milašių 1977 metais beskaitant" vyko nepaprastu sutapimu Cercle international patalpose, kaip tik kitoje pusėje gatvės prieš namą, kurį 1938 m. nusipirko, įsirengė ir kuriame, vieną mėnesį tepagyvenęs, mirė O. Milašius (28 rue Royale). Kolokviume kiekvienam kalbėtojui buvo skirtas pusvalandis ir ketvirtis valandos — diskusijoms.

Deja, ligos sukliudė dalyvauti keletai reikšmingų asmenybių: poetui Pierre Emmanuel'iui, Milašiaus šimtmečio paminėjimo komiteto pirmininkui, rašytojui Jean Cassou, Milašiaus bičiulių draugijos pirmininkui. Pastarojo pranešimas, susumuojantis Milašiaus ir jo kūrybos likimą nuo poeto mirties ir praskambėjęs lyg manifestu, buvo perskaitytas kolokviumo gale. Dėl žmonos ligos negalėjo atvykti Czeslaw Miloszas, Milašiaus giminaitis, poetas ir rašytojas bei profesorius Berkeley universitete Kalifornijoje. Jo referatą perskaitė jo buvęs artimas bendradarbis Paryžiuje. Staigūs pasikeitimai tėvynėje neleido atvykti Tel Avivo universiteto profesoriui David Mendelsonui, ir paskutiniu momentu paštu išsiųstas jo pranešimas nebuvo gautas vykstant kolokviumui. Tad kolokviumo programa turėjo lengvai pasikeisti.

Iš užsieniečių kolokviume dalyvavo kritikas ir rašytojas dr. Jonas Grinius iš Muencheno ir Mortimer Guiney, Connecticuto universiteto profesorius. Kolokviumui vadovavo literatūros kritikas Jean Bellemin-Noël'is.

Kolokviumas, kurio šeštadienio rytinė dalis buvo užvardinta „Milašius, kalba ir stilius", buvo pradėtas Janine Kohler paskaita „ ‚Zborovskiai', antrasis Milašiaus romanas". Tą romaną, kurio išliko tik 56 galutinio rankraščio puslapiai ir 30 puslapių juodraščio, Milašius užbaigė 1913 metais ir mini du kartu savo laiškuose, kad jis įteiktas leidėjui. Rankraštyje matomi spaustuvės rinkimo pėdsakai. Kodėl knyga nebuvo išleista, galima tik spėti: pirma, gal autoriui pritrūko pinigų? Kaip žinoma, visos Milašiaus knygos, išskyrus poezijos antologiją, kurią 1929 m. išleido Fourcade'o leidykla — o tai Milašiaus draugo ir Fourcade'o leidyklos lektoriaus Jean Cassou nuopelnas — , buvo išleistos pačio autoriaus lėšomis. Kita neišleidimo priežastim galėjo būti 1914 metais kilęs karas. Žinoma, būtų galima prileisti, kad pagaliau autorius galėjo būti nepatenkintas savo kūriniu. Išlikusiose romano dalyse (kai kas linkęs tai vadinti „trumpu romanu") galima įžiūrėti autobiografinių motyvų (dominuojantis, visus valdantis tėvas, motinos faktinis nebuvimas). Diskusijose Milašiaus raštų leidėjas André Silvaire'as pareiškė,

kad jis iš savo leidėjo praktikos yra įsitikinęs, kad turėjo būti romano pilnas ir didesnis rankraštis, kuris gal kur tebėra leidėjo archyvuose išlikęs.

Apie pirmąjį Milašiaus romaną kalbėjo dr. J. Grinius sekančiame pranešime: „ ‚Įvesdinimas meilėn' (L'amoureuse initiation) — svarbiausias Milašiaus kūrinys". Kreipdamasis į klausytojus „Ponios, ponai, mano tautiečiai", nes salėje sėdėjo ir grupelė lietuvių, „koks gali būti aktualumas kūrinio, išleisto prieš 67 metus?", klausė paskaitininkas. Atsakymo romane reikėtų ieškoti intuicijos, jausmų pirmavime prieš protą - intelektą, romano lyrinėje meilės filosofijoje. „Įvesdinimu meilėn" Milašiaus gyvenimą ir kūrybą būtų galima padalinti kaip ir pusiau — iki šio romano tęsiasi neigiantysis laikotarpis, į kurį įeina bandymas nusižudyti, o nuo „Įvesdinimo meilėn" prasideda teigiančioji epocha. Patį romaną galima laikyti moderniška „Giesmių giesme".

Diskusijose buvo iškeltas klausimas, kas žinoma apie Milašių Pabaltijo kraštuose, Lietuvoje ir nelengvai peržvelgiamame sovietiniame pasaulyje (ir kas mus iš ten pasiekia apie Milašių oficialiais ir neoficialiais keliais)? Paskaitininkas tegalėjo atsakyti už Lietuvą, kad Lietuvoje Milašiaus šimtmetis žymimas žurnaluose ir savaitraščiuose spausdinamais eilėraščių vertimais. Šiuo metu tai ir viskas. Vienas kolokviumo dalyvių pridėjo, kad Milašiaus misterija „Miguelis Mañara" neseniai buvo pastatyta Varšuvoje.

Trečiasis pranešimas buvo pirmininkaujančio J. Belleminio, kuris turėjo įsiterpti neatvykusio iš Izraelio paskaitininko vieton. Jis pasirinko tarti žodį taip pat apie pirmąjį Milašiaus romaną, Milašiaus šimtmečio proga gegužės mėnesį išleistą pigiųjų ir plačiai skleidžiamų vadinamųjų „kišeninių knygų" serijoje — „Įšventinimas Meile ar pradinis geismas?". Paskaitininkas nutarė mesti žvilgsnį ne į romano prasmę - dvasią, bet pažodžiui į tai, kas kalbama — o autorius pagrindinio veikėjo lūpomis kalba labai daug. Už lyg barokinio žodžių srauto, už archaizuojančios kalbos (kuri yra tipiškai poezijos kalba) slepiasi erotizmas, nušviestas iliuzijų, fantazmų, apgaulingų vaidalų. Romano pasakojimo forma yra

ciklinė: visa, kas turima atidengti, pasakyti, nepakartojamai išreikšti, pasakoma per pirmuosius 60 romano puslapių, toliau seka tik bandymai atkartoti jau pradėtą išsakyti. Akinanti žodžių saulė (čia parafrazuojama Milašiaus „dvasinė saulė") gali mus slėgti, bet tik per juos autorius gali išsakyti save. Autorius sukuria save kalbėdamas.

Šia paskaita baigėsi priešpiečio pranešimai ir klausytojai rinkosi tame pačiame pastate pietauti. Už 1 1/2 valandos sekė kolokviumo antroji dalis, pavadinta „Romantizmu ir poezija".

Pirmasis kalbėjo rašytojas Pierre Garnier apie „Milašių ir Goethę". Milašius Goethę labai vertino ir vadino jį „savo mokytoju". „Tai mano dievas", sakydavo jis, „kurį aš statau aukščiau už visus, kuriuos mes branginame". Milašius Goethę daugiausia mini „Arkanose", kurios alchemikų kalboje reiškia paslaptingus pasiruošimus, skirtus tik adeptams, t.y. tiems, kurie yra įvesti pakeisti metalą į auksą, ieškoti filosofinio akmens. Milašius vertė ir dalį Goethės „Fausto" (prologą, pirmosios dalies pradžią). Diskusijose P. Garnier Goethės „Fausto" mistišką antrosios dalies galą laikė lygiu Milašiaus paskutiniajam eilėraščiui — „Rytinės žvaigždės psalmei".

Apie Milašių ir vokiečių poetą Hoelderliną kalbėjo Toulouse'os universiteto profesorius André Lebois. Savo pranešime „Hoelderlino ir Milašiaus mistiškasis meilės supratimas" jis iškėlė, kad ir Hoelderlinui kurti buvo „įvardinti daiktus su meile". Yra tiksliai žinoma, kada Milašius Hoelderliną gana vėlai ir netikėtai atrado — tai buvo 1914 m.pavasarį. Jis išvertė keletą Hoelderlino eilėraščių, bet jie iki šios dienos nėra paskelbti.

Apie trečią poetą, poetą-pranašą ir tapytoją Williamą Blake'ą („Milašius ir Williamas Blake'as") turėjo kalbėti poetas Cz. Miloszas. Jo pranešimą perskaitė K. Jelinskis. Nors Milašius niekur nemini Blake'o, bet Cz. Miloszas tarp abiejų atrado daug panašumų, net dvasinį giminiškumą. Abu buvo Swedenborgo įtakoje, abu buvo nusistatę prieš netikrą mokslą (Blake'as polemizavo su Baconu, Locke'u ir Newtonu). Blake'as savo amžininkų buvo laikomas schizofrenišku vizio-

nierium ir Cz. Miloszas drįstąs tvirtinti, kad ir jis matęs „dvasinę saulę", kaip Milašius.

Po trijų poetų sekė Nicos universiteto profesoriaus Jean Richer pranešimas apie „Alchemikų kalbą pas Milašių" arba Milašiaus eilėraščio „Adepto 1922 metų Kalėdų naktis" interpretacija alcheminiu požiūriu. Tai dialogas tarp poeto sielos, kuriai atstovauja moteris Beatrix, ir poeto proto, atstovaujamo Adepto. Pagal Swedenborgą šiame eilėraštyje būtų galima rasti trejopą prasmę: alcheminę, dvasišką ir dangišką. Šis dialogas su „Rytinės žvaigždės psalme" sudarantis diptichą — vieną dviejų dalių kūrinį. Diskusijose paskaitininkas pabrėžė, kad Milašius daugiau buvo kabalistas kaip alchemikas.

Paskutinis šeštadienio pranešimas buvo Mortimer Guiney, Connecticuto universiteto profesoriaus — „Milašius ir reališkumas". „Gyvenkime dvasioje!", pradėjo paskaitininkas amerikiečių poeto Wallace Stevenso, Milašiaus amžininko, žodžiais. Reališkumas nelygus realybei, reališkumu paskaitininkas vadinąs tai, ką Milašius kurdamas pakeitė. Lygindamas Milašių su Proustu ir Rimbaud, M. Guiney iškėlė iki 1914 metų Milašių persekiojančią mintį apie mirtį, kurią paskui pakeitė ištikimybė gyvenimui ir pasišventimas absoliutui. „Reikia gyventi, gyventi, tik gyventi", kartojo Milašius.

Šeštą valandą vakaro kolokviumo dalyviai po trumpų diskusijų išsiskirstė. Daugelis grįžo į Paryžių, už 60 km nuo Fontainebleau, susirinkti čia vėl rytdienos 10 valandą.

Sekmadienį kolokviumas prasidėjo „Idealo dramaturgijos" ženklu. Pirmasis pranešimas buvo Yves-Alain Favre'o apie „Milašių poetą-komiką: komedija-vodevilis ‚Vėlė sugrįžėlė' ". Kaip ir atrodytų keista kalbėti apie Milašių poetą - komiką, vis dėlto yra išlikęs rankraštis komedijos - vodevilio, kurią 1911 m. Milašius parašė kartu su savo draugu Francis de Miomandre'u (pasikeisdami jie rašė vienas vieną sceną, kitas kitą). Tai trijų veiksmų komedija, tiesa, ne pirmo svarbumo, „Vėlė sugrįžėlė prieš savo valią", kurioje abu draugai pasišaipė ir iš literatų, ir iš spiritistų.

Paryžiaus universiteto profesorius Michel Decaudin'as kalbėjo apie „Teatrą be teatrališkumo" pas Milašių ir nagrinėjo „Miguelio Mañaros" draminę sąrangą. Milašiaus draminiai veikalai neturi ryšio su jo amžininkų teatru, taip kaip jie neturi ryšio ir su simbolistų teatru. Milašius visai nevartojo teatrališkomis vadinamų priemonių ir apie savo „Miguelį Mañarą" pasakė: „ ‚Miguelis Mañara' nėra teatras".

Kolokviumas „Milašių 1977 metais beskaitant" buvo užbaigtas rašytojo ir meno kritiko J. Cassou kalba, kurią perskaitė kolokviumo pirmininkas J. Bellemin - Noël'is. Paskutinis dar gyvas artimas Milašiaus draugas ir Milašiaus bičiulių draugijos pirmininkas savo kalboje „Mintys apie pomirtinę poeto dalią" bandė nustatyti ilgai neatpažinto ir neįvertinto Milašiaus vietą tarp jo amžininkų: Prousto, Valéry, Max Jacobo, Apollinaire'o, Péguy ir Claudelio. Per savo vienišumą, savo asmenybės ypatingumą, savo mistiniais nagrinėjimais, metafizinėmis žiniomis Milašius buvo sunkiai įklasifikuojamas. Nesukūręs mokyklos, jis taip ir ilgam paliko svetimas ir keistas, visiškai skirtingas nuo kitų. Dar ir dabar Milašius konfidencialiai kalba kaip vienas atskiras žmogus kitam atskiram žmogui.

Dvyliktą valandą kolokviumas buvo baigtas ir kolokviumo dalyviai pasuko į netoli esančias kapines prie O. Milašiaus kapo. Čia Karolina Masiulytė ir vienas Milašiaus bičiulių draugijos valdybos narys paskaitė poeto eilėraščių. Lėtai išsiskirstę, kolokviumo dalyviai nuvyko į „Juodojo erelio" viešbutį, kur jų laukė vaišės.

Kolokviume dalyvavo apie 70 žmonių, iš kurių be paskaitininko J. Griniaus ir Milašiaus šimtmečio paminėjimo komiteto nario Ričardo Bačkio buvo dar 5 lietuviai - lietuvės.

S. Šaulys

METMENŲ ŠIMTININKAS:
50) Dr. A. Koncė

METMENŲ REMĖJAI ($50.00):
Dr. Leonas Seibutis
Vladas Žilius

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Akiračiai*, 1977 Nr. 3, 4, 5, 6, 7, 8.

2) Vytautas Bagdanavičius, *Tautos samprata ir lietuvių tautos individualybė.* Paskaitų kursas Čikagos Pedagoginiam Lituanistikos Institute. (Čikaga: Autoriaus leidinys, 1977).

3) Joseph Boley, *Flames for Freedom* (New York: The Lithuanian Foundation, Inc., 1977).

4) Kostas Burbulys, *Gyvoji Evangelija* (Hamilton, Rūta, 1977).

5) Pranas Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija,* I tomas (Chicago: Dr. Kazio Griniaus Fondas, 1977).

6) *Evangelijos šviesa*, 1977 m. pavasaris.

7) *Film Culture*, No. 63-64 (1977).

8) *Jaunā gaita*, No. 113, 114.

9) Vytautas Kavolis, „Aesthetic Structures in Civilization Analysis", atspaudas iš *Journal of Chinese Philosophy,* 4 (1977), psl. 63-77.

10) *Lituanistikos Instituto 1975 m. suvažiavimo darbai.* Spaudai paruošė Benediktas V. Mačiuika. Techninė priežiūra Thomas Remeikis. (Chicago, 1976).

11) O. V. Milašius, *Miguel Mañara.* Šešių paveikslų misterija. Vertė Antanas Vaičiulaitis (Chicago: Lietuviškos Knygos Klubas, 1977). V. O. Virkau grafika ir iliustracijos.

12) *Mitteilungen der Deutsch-Litauischen Literarischen Gesellschaft e. V.*, Nr. 1/1977.

13) *Mūsų sparnai,* Nr. 42.

14) Kostas Ostrauskas, *Čičinskas.* Drama ir dvi mikrodramos. (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1977). Vytauto O. Virkau aplankas.

15) Bronys Raila, *Bastūno maištas* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1977). Algirdo Kurausko aplankas ir titulinis puslapis.

16) *Tėviškės žiburiai.* Lietuvių savaitraštis.

17) Tomas Venclova, „The School of Tartu: Semiology of Cultures", atspaudas iš *Comparative Civilizations Bulletin,* 6 (Spring), 1977), psl. 13-17.

18) *Vytis*, No. 2. Bulletin des Jeunes d'Origine Lithuanienne. Publié par le Comité Pour le Regroupement des Jeunes Lithuaniens en Fance.

19) *World Literature Abroad*, Spring, Summer. 1977.

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Vytautas Doniela, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, Icchokas Meras, Romas Misiūnas, Henrikas Nagys, Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas.

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Birutė Lintakienė, Lina Paškevičiūtė, Angelė Šimaitytė, Vytautas Vepštas, Lakštuonė Vėžienė, Gintautas Vėžys, Irena Virkau.

Administracija: Marytė Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: A M & M Publications.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois

ALp(LKA)1742
1977, Nr.34

88.291.66